

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЗАМЛИНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР СТЕПАНОВИЧ

УДК 338:658

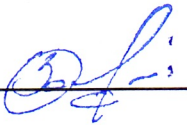
ДИСЕРТАЦІЯ

**ФІНАНСОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ
ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ
ГРОМАД БАЗОВОГО РІВНЯ**

Спеціальність – 051 Економіка

Галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

 Олександр ЗАМЛИНСЬКИЙ

Науковий керівник – Мединська Наталія Василівна, доктор економічних наук, професор

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

***Замлинський О.С.* Фінансове регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад базового рівня.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 Економіка (05 «Соціальні та поведінкові науки»). Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2026.

На основі опрацювання теоретичних підходів вітчизняних вчених та власних досліджень встановлено, що фінансове регулювання використання природних ресурсів являє собою поєднання комплексу бюджетно-податкових, грошово-кредитних, майнових, ліцензійно-дозвільних та компенсаційних інструментів регулюючого, спонукального та стимулюючого впливу на процеси розширеного відтворення та господарського використання природно-ресурсного потенціалу, освоєння екосистемних послуг природних біогеоценозів, утилізації вторинної та малоцінної природної сировини у виробничих та енергетичних цілях з метою нарощення надходжень рентної плати та інших платежів до публічних бюджетних фондів, максимізації ланцюгів доданої вартості у природно-ресурсному секторі, забезпечення комплексного природокористування, досягнення цілей вуглецевої нейтральності та зростання зайнятості та самозайнятості населення територій, котрі виступають основним ареалом концентрації природного багатства країни, регіонів та територіальних громад базового рівня.

У дисертаційній роботі визначено, що становлення сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях має враховувати вплив на форми, методи та способи залучення природних ресурсів у відтворювальний процес екзогенних та ендегенних детермінантів. Специфікація екзогенних детермінантів охоплює: 1) підвищення інтересу транснаціонального капіталу до освоєння родовищ рідкісноземельних корисних

копалин та окремих лужних металів; 2) вимоги ЄС стосовно розширення площі територій природно-заповідного фонду; 3) імплементація глобальних пріоритетів низьковуглецевого розвитку та в систему домінант раціоналізації використання природних ресурсів у господарському обігу. Ендогенними детермінантами виступають: 1) збільшення вагомості природних ресурсів для формування полюсів соціально-економічного піднесення територіальних громад базового рівня, в першу чергу сільських територіальних громад; 2) зростання потреби у максимізації ланцюгів доданої вартості на основі господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу; 3) актуалізація використання вторинної та некондиційної природної сировини для потреб біоенергетичного сектора національного господарства.

У процесі досліджень виявлено, що існуючий інструментарій фінансового регулювання використання природних ресурсів відзначається комплексом інституційних пасток та інституційних розривів бюджетного, податкового та кредитно-боргового характеру. До переліку інституційних пасток та інституційних розривів бюджетного характеру відносяться: поточна спрямованість публічного фінансування природоохоронних витрат; незадовільний рівень застосування інструментів економічного стимулювання раціоналізації використання природних ресурсів; звужений спектр джерел та форм фінансово-інвестиційного забезпечення охорони довкілля та відтворення природно-ресурсного потенціалу. Інституційними пастками та інституційними розривами податкового характеру є: недостатній рівень диференціації ставок рентної плати за спеціальне використання більшості природних ресурсів; перегини у вертикальному та горизонтальному розподілі природно-ресурсної ренти та екологічного податку; асиметричність пріоритетів фіскально-бюджетної децентралізації та пріоритетів дерегуляції системи фінансового регулювання природокористування. Специфікація інституційних пасток та інституційних розривів кредитно-боргового характеру є такою: незадовільний рівень залучення іноземних інвестицій у сферу природокористування;

латентний характер «зеленого» банківського кредитування; нерозвиненість інституту емісії «зелених» облігацій.

Дослідження показали, що основним фінансовим інструментом регулювання спеціального використання природних ресурсів є рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів. Встановлено, що невід'ємною складовою встановлення ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів в Україні в останні десятиліття є їх індексація, виходячи з високих темпів девальваційно-інфляційних процесів. Виявлено, що перманентна індексація ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів у 2015-2024 роках забезпечила в цілому висхідний тренд у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного бюджету України.

У дисертаційній роботі встановлено, що суттєвих зрушень в частині переорієнтації надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів з держбюджету у місцеві бюджети не відбулося, незважаючи на те, що процес бюджетно-фіскальної децентралізації та реформування територіальної організації влади розпочався у 2014 році. Така ситуація унеможлиблює процес створення на регіональному та муніципальному рівнях спеціальних публічних фондів охорони навколишнього природного середовища та відтворення природно-ресурсного потенціалу.

Проведений у дисертаційній роботі аналіз основних тенденцій фінансового регулювання використання природних ресурсів на місцевому рівні засвідчив, що для сільських та селищних територіальних громад рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів виступає вагомим чинником зміцнення фінансової самодостатності з огляду на невисоку концентрацію у цих громадах центрів промислового виробництва. Доведено, що місцеве самоврядування отримає додаткові стимули щодо ідентифікації реальної бази стягнення вказаного фіскального інструменту за умови перегляду принципів вертикального розподілу між держбюджетом та місцевими

бюджетами в сторону підвищення частки відрахувань до бюджетів територіальних громад базового рівня.

Результати аналізу вертикального бюджетного розподілу рентної плати та плати за спеціальне використання природних ресурсів в Україні дають підстави стверджувати, що в умовах поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації важливого значення набуває забезпечення міжмуніципальної збалансованості такого розподілу. Згідно авторського трактування, міжмуніципальна збалансованість надходжень рентних платежів – це еквівалентний розподіл вказаних фіскальних інструментів між бюджетами міських, селищних та сільських територіальних громад.

У дисертаційній роботі запропоновано систему індикаторів міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України виступають. Такими індикаторами є: 1) частка міських територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів; 2) частка селищних територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів; 3) частка сільських територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів.

На основі запропонованих індикаторів міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів було проведено кластеризацію областей України за 2024 рік. Результати кластеризації дали змогу виокремити 4 кластери регіонів України. Регіони кластеру 4 (Волинська, Закарпатська, Харківська та Чернігівська області) відзначаються найкращою конкурентною позицією. Другу конкурентну позицію займає кластер 2 (Львівська та Тернопільська області). Третю конкурентну позицію займає кластер 1 (Вінницька, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Черкаська та Чернівецька області). На четвертій конкурентній

позиції перебуває кластер 3 (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська та Одеська області). Обґрунтовано, що пріоритети трансформації інструментарію фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад базового рівня мають диференціюватися в розрізі конкурентних позицій визначених кластерів адміністративних областей України.

Аналіз результативності функціонування системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на місцевому рівні в Україні засвідчив необхідність трансформації такої системи на основі імплементації у вітчизняну практику фінансового впливу на природокористувачів ключових елементів інституційно-регуляторної архітектури фінансового регулювання природокористування в ЄС.

У дисертації виявлено, що основними передумовами-стимуляторами становлення сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на місцевому рівні є: 1) нарощення комунальних природно-ресурсних активів; 2) урізноманітнення форм та прав власності на природні ресурси; 3) бюджетно-фіскальна децентралізація; 4) зняття обмежень на вільний обіг сільськогосподарських земель. Визначено, що передумовами-дестимуляторами виступають: 1) збереження рудиментів командно-адміністративної економіки в управлінні природокористуванням; 2) звужений спектр інституціоналізованих інструментів стимулювання комплексного використання природних ресурсів у господарському обігу; 3) обмежена специфікація форм капіталізації публічних природних ресурсів.

На основі оцінки реальних перспектив підвищення дієвості впливу господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу на соціально-економічний розвиток територіальних утворень встановлено, що повноваження органу місцевого самоврядування в частині володіння, користування та розпоряджання природними ресурсами виступають ключовим елементом інституційних засад фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня. Визначено, що такі

інституційні засади охоплюють систему стимулювання, бюджетного фінансування та фіскального регулювання угод публічно-приватного партнерства стосовно користування комунальними природно-ресурсними активами.

Дослідження показали, що підвищення результативності фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня залежить від диверсифікації інструментів економічного стимулювання комплексного та ощадливого використання природної сировини. Диверсифікація має стосуватися бюджетних, податкових, кредитних та майнових інструментів економічного стимулювання розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу на місцевому рівні. Встановлено, що основним пріоритетом диверсифікації інструментів економічного стимулювання на рівні місцевого самоврядування має виступати впровадження методів забезпечення комплексного використання природних ресурсів, зокрема: 1) впровадження інноваційних методів видобутку та переробки природної сировини; 2) максимізація рівня утилізації вторинної та малоцінної природної сировини; 3) формування комунального біоенергетичного сектора як передумови зміцнення енергетичної самодостатності територіальних громад базового рівня; 4) інституціоналізація нових та упорядкування діючих об'єктів природно-заповідної справи; 5) розбудова екологічної інфраструктури у виробничому секторі місцевої економіки; 6) урізноманітнення форм комерціалізації екосистемних послуг, які продукуються природними біогеоценозами; 7) створення спеціалізованих муніципальних підприємств у сфері користування комунальними природно-ресурсними активами.

Ключові слова: природні ресурси, природно-ресурсний потенціал, рентна плата, фінансове регулювання, публічні бюджети, територіальні громади базового рівня, місцеве самоврядування, сільські території.

ANNOTATION

Zamlynskyi O.S. Financial regulation of natural resource use at the level of basic territorial communities. – Qualification scientific work as a manuscript.

Doctoral dissertation in Economics (05 Social and Behavioural Sciences).
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, 2026.

Based on the analysis of theoretical approaches of domestic scientists and own research, it has been established that financial regulation of natural resource use is a combination of a complex of budgetary and tax, monetary and credit, property, licensing and permitting, and compensation instruments of regulatory, motivational, and stimulating influence on the processes of expanded reproduction and economic use of natural resource potential, development of ecosystem services of natural biogeocenoses, utilising secondary and low-value natural raw materials for production and energy purposes in order to increase rent payments and other payments to public budget funds, maximising value chains in the natural resource sector, ensuring comprehensive nature management, achieving carbon neutrality goals and increasing employment and self-employment among the population of territories that are the main areas of concentration of natural wealth of the country, regions and basic-level territorial communities.

The dissertation determines that the formation of a modern system of financial regulation of natural resource use at the national, regional and local levels must take into account the impact of exogenous and endogenous determinants on the forms, methods and means of attracting natural resources into the reproductive process. The specification of exogenous determinants includes 1) increased interest of transnational capital in the development of rare earth mineral deposits and certain alkali metals; 2) EU requirements for expanding the area of nature reserve funds; 3) implementation of global priorities for low-carbon development and rationalisation of natural resource use in economic circulation. Endogenous determinants include 1) increasing the importance of natural resources for the formation of poles of socio-economic growth in basic-level territorial communities, primarily rural territorial

communities; 2) growing need to maximise value chains based on the economic development of natural resource potential; 3) updating the use of secondary and substandard natural raw materials for the needs of the bioenergy sector of the national economy.

The research revealed that the existing instruments of financial regulation of natural resource use are characterised by a complex of institutional traps and institutional gaps of a budgetary, tax and credit-debt nature. The list of institutional traps and institutional gaps of a budgetary nature includes: the current focus of public funding on environmental protection costs; the unsatisfactory level of application of economic incentives for the rational use of natural resources; and the narrow range of sources and forms of financial and investment support for environmental protection and the restoration of natural resource potential. Institutional traps and institutional gaps of a tax nature include insufficient differentiation of rent rates for the special use of most natural resources; imbalances in the vertical and horizontal distribution of natural resource rent and environmental tax; asymmetry of priorities in fiscal and budgetary decentralisation and priorities in deregulation of the financial regulation system for natural resource use. The institutional traps and institutional gaps of a credit and debt nature are as follows: an unsatisfactory level of foreign investment in the sphere of natural resource use; the latent nature of 'green' bank lending; and the underdevelopment of the institution of 'green' bond issuance.

Research has shown that the main financial instrument for regulating the special use of natural resources is rent payments and fees for the use of other natural resources. It has been established that an integral part of setting rent rates for the special use of natural resources in Ukraine in recent decades has been their indexation, based on high rates of devaluation and inflation. It has been found that the permanent indexation of rent rates for the special use of natural resources in 2015-2024 has ensured an overall upward trend in rent and fees for the use of other natural resources to the Consolidated Budget of Ukraine.

The dissertation establishes that there have been no significant shifts in terms of reorienting rent payments and payments for the use of other natural resources from

the state budget to local budgets, despite the fact that the process of budgetary and fiscal decentralisation and reform of the territorial organisation of power began in 2014. This situation makes it impossible to create special public funds for environmental protection and the restoration of natural resource potential at the regional and municipal levels.

The analysis of the main trends in financial regulation of natural resource use at the local level conducted in the dissertation showed that for rural and settlement territorial communities, rent payments and payments for the use of other natural resources are an important factor in strengthening financial self-sufficiency, given the low concentration of industrial production centres in these communities. It has been proven that local self-government will receive additional incentives to identify the real basis for levying this fiscal instrument, provided that the principles of vertical distribution between the state budget and local budgets are revised to increase the share of deductions to the budgets of basic-level territorial communities.

The dissertation proposes a system of indicators of intermunicipal balance of rent payments and payments for the use of other natural resources to local budgets in Ukraine. These indicators are 1) the share of urban territorial communities in revenues from rent payments and payments for the use of other natural resources to local budgets; 2) the share of settlement territorial communities in revenues from rent payments and payments for the use of other natural resources to local budgets; 3) the share of rural territorial communities in revenues from rent payments and payments for the use of other natural resources to local budgets.

Based on the proposed indicators of intermunicipal balance of rent payments and payments for the use of other natural resources to local budgets, the regions of Ukraine were clustered for 2024. The results of the clustering made it possible to identify four clusters of regions in Ukraine. The regions of cluster 4 (Volyn, Zakarpattia, Kharkiv and Chernihiv regions) are distinguished by the best competitive position. The second competitive position is occupied by cluster 2 (Lviv and Ternopil regions). The third competitive position is occupied by cluster 1 (Vinnytsia, Zhytomyr, Ivano-Frankivsk, Kyiv, Poltava, Rivne, Sumy, Khmelnytskyi, Cherkasy

and Chernivtsi regions). Cluster 3 (Dnipropetrovsk, Donetsk, Zaporizhzhia, Kirovohrad, Mykolaiv and Odesa regions) ranks fourth in terms of competitiveness. It is reasonable that the priorities for transforming the instruments of financial regulation of natural resource use at the level of basic territorial communities should be differentiated in terms of the competitive positions of specific clusters of administrative regions of Ukraine.

An analysis of the effectiveness of the financial regulation system for natural resource use at the local level in Ukraine has demonstrated the need to transform this system by implementing key elements of the institutional and regulatory architecture of financial regulation of natural resource use in the EU into domestic practice.

The dissertation reveals that the main prerequisites and stimulants for the formation of a modern system of financial regulation of natural resource use at the local level are 1) the accumulation of communal natural resource assets; 2) the diversification of forms and rights of ownership of natural resources; 3) budgetary and fiscal decentralisation; 4) removal of restrictions on the free circulation of agricultural land. It has been determined that the following are the prerequisites and disincentives: 1) preservation of the vestiges of a command-and-control economy in natural resource management; 2) a narrow range of institutionalised instruments to stimulate the integrated use of natural resources in economic circulation; 3) limited specification of forms of capitalisation of public natural resources.

Based on an assessment of the real prospects for increasing the effectiveness of economic development of natural resource potential on the socio-economic development of territorial entities, it has been established that the powers of local self-government bodies in terms of ownership, use and disposal of natural resources are a key element of the institutional framework for financial regulation of natural resource use at the basic territorial community level. It has been determined that such institutional frameworks cover the system of incentives, budget financing and fiscal regulation of public-private partnership agreements regarding the use of communal natural resource assets.

Research has shown that improving the effectiveness of financial regulation of natural resource use at the basic territorial community level depends on diversifying economic incentives for the comprehensive and economical use of natural resources. Diversification should concern budgetary, tax, credit and property instruments of economic incentives for the expanded reproduction and economic development of natural resource potential at the local level. It has been established that the main priority for diversifying economic incentive instruments at the local self-government level should be the introduction of methods to ensure the comprehensive use of natural resources, in particular 1) the introduction of innovative methods for the extraction and processing of natural raw materials; 2) maximising the level of utilisation of secondary and low-value natural raw materials; 3) forming a municipal bioenergy sector as a prerequisite for strengthening the energy self-sufficiency of basic-level territorial communities; 4) institutionalising new and streamlining existing nature conservation facilities; 5) developing environmental infrastructure in the productive sector of the local economy; 6) diversifying the forms of commercialisation of ecosystem services produced by natural biogeocenoses; 7) creating specialised municipal enterprises in the field of municipal natural resource asset use.

Key words: natural resources, natural resource potential, rent payments, financial regulation, public budgets, basic-level territorial communities, local self-government, rural areas.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових виданнях, включених до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України

1. Голян В.А., Мединська Н.В., Кольоса Л.Л., Замлинський О.С. Фінансово-інвестиційний вимір вирішення екологічних проблем в умовах нової глобальної природоохоронної архітекτονіки: імплементація передового іноземного досвіду. *Проблеми економіки*. 2023. №2. С. 240–249. (Голян В.А. розкрив особливості формування глобальної природоохоронної архітекτονіки.

Мединська Н.В. обґрунтувала доцільність імплементації передового іноземного досвіду у сфері фінансування природоохоронної діяльності. Кольоса Л.Л. ідентифікувала основні екологічні проблеми розвитку національної економіки. Замлинський О.С. виявив фінансово-інвестиційний вимір вирішення екологічних проблем розвитку національного господарства).

2. Голян В.А., Мединська Н.В., Мороз Ю.О., **Замлинський О.С.** Формування децентралізованої моделі фінансово-економічного регулювання природоохоронної та природо-експлуатаційної діяльності: орієнтація на європейський досвід. *Бізнес Інформ.* 2023. №7. С. 74–82. (Голян В.А. визначив передумови формування децентралізованої моделі управління природними ресурсами. Мединська Н.В. розкрила зміст природо-експлуатаційної та природоохоронної діяльності. Мороз Ю.О. обґрунтувала доцільність імплементації у вітчизняну модель фінансування охорони довкілля передового іноземного досвіду. Замлинський О.С. визначив пріоритети формування децентралізованої моделі фінансово-економічного регулювання природокористування).

3. Мединська Н.В., **Замлинський О.С.** Формування територіальної моделі фінансового регулювання використання природних ресурсів: інвестиційний аспект. *Інвестиції: практика та досвід.* 2023. №8. С. 149–154. (Мединська Н.В. сформулювала авторський підхід до посилення інвестиційної спрямованості фінансового забезпечення відтворення природно-ресурсного потенціалу. Замлинський О.С. обґрунтував інституційні засади формування територіальної моделі фінансового регулювання використання природних ресурсів).

4. Замлинський О.С. Фінансове регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади. *Агросвіт.* 2023. №7-8. С. 142–148.

5. Замлинський О.С. Інституційні засади фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад. *Інвестиції: практика та досвід.* 2025. №16. С. 228–234.

6. Мединська Н.В., Іванців В.В., **Замлинський О.С.** Фіскальне регулювання природокористування в умовах укрупнення територіальних громад базового рівня. *Економіка та суспільство*. 2025. Випуск 80. [Електронний ресурс]. URL:

<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6877/6817>

(Мединська Н.В. проаналізувала результативність функціонування існуючого інструментарію фіскального регулювання природокористування в Україні. Іванців В.В. розкрив зміст рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів як основного інструменту фіскального регулювання природокористування. Замлинський О.С. виявив специфіку фіскального регулювання природокористування в умовах укрупнення територіальних громад базового рівня).

Тези наукових доповідей

7. Мединська Н.В., **Замлинський О.С.**, Калініченко Д.Ю. Джерела інвестування природоохоронної та природо-експлуатаційної діяльності в Україні: світовий досвід. The 36th International scientific and practical conference «Current trends in the development of youth theories» (September 12 – 15, 2023). Ankara, Turkey. International Science Group. 2023. p. 40–43. *(Мединська Н.В. обґрунтувала доцільність диверсифікації джерел інвестування модернізації мережі об'єктів екологічної інфраструктури. Замлинський О.С. проаналізував кращі практики світового досвіду інвестування природоохоронної та природо-експлуатаційної діяльності. Калініченко Д.Ю. ідентифікував основні джерела інвестиційного забезпечення охорони навколишнього природного середовища).*

8. **Замлинський О.С.**, Мединська Н.В. Фінансове регулювання використання природних ресурсів: інструментально-методологічне забезпечення. *Розвиток наукової думки постіндустріального суспільства: сучасний дискурс*: збірник наукових праць з матеріалами VI Міжнародної наукової конференції. м. Хмельницький. 1 листопада 2024 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2024. С. 26–29. *(Замлинський О.С. сформулював концептуальний підхід до становлення*

системи фінансового регулювання використання природних ресурсів. Мединська Н.В. визначила основні методи та інструменти фінансового впливу на природокористувачів).

9. **Замлинський О.С.,** Мединська Н.В. Природні ресурси як базовий чинник соціально-економічного піднесення сільських територіальних громад. *Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід: збірник наукових праць з матеріалами V Міжнародної наукової конференції.* м. Полтава. 8 листопада 2024 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2024. С. 28–30. (Замлинський О.С. здійснив сутнісно-змістовну характеристику природних ресурсів. Мединська Н.В. виявила прикметні риси використання природних ресурсів в системі соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад).

10. Замлинський О.С. Особливості фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад базового рівня. *Розвиток наук в умовах нової реальності: проблеми та перспективи: збірник наукових праць з матеріалами V Міжнародної наукової конференції.* м. Тернопіль. 19 вересня, 2025 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 24–26.

11. Замлинський О.С. Формування сучасної моделі фіскального регулювання лісогосподарювання: національний, регіональний та місцевий вимір. *Стале ведення лісового господарства в умовах кліматичних змін: від досліджень до практики. З нагоди 100-річчя ВП НУБІП УКРАЇНИ «Боярська лісова дослідна станція»:* тези доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції. 23 жовтня 2025 року. Боярка. 2025. С. 108–112.

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	27
1.1 Природні ресурси як базовий чинник соціально-економічного розвитку територіальних громад	27
1.2 Сутність, складові та інституційні проблеми фінансового регулювання використання природних ресурсів	47
1.3 Інституційні засади фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад.....	60
Висновки до розділу 1	76
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ.....	81
2.1 Природні ресурси в системі відтворення ресурсно-виробничого потенціалу соціально-економічного розвитку територіальних громад.....	81
2.2 Нормативно-правове забезпечення та прикладний інструментарій фінансового регулювання використання природних ресурсів.....	89
2.3 Аналіз основних тенденцій та узагальнююча оцінка рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до публічних бюджетів України.....	109
Висновки до розділу 2	144
РОЗДІЛ 3 ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	149
3.1 Імплементация європейського досвіду у вітчизняну практику фінансового регулювання використання та відтворення природних ресурсів.....	149

3.2 Інституціоналізація методів та інструментів фінансового регулювання використання природних ресурсів.....	166
3.3 Інституційний інструментарій фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня.....	180
Висновки до розділу 3	199
ВИСНОВКИ	204
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	210
ДОДАТКИ.....	231

ВСТУП

Актуальність теми. Природні ресурси виступають матеріальною основою соціально-економічного розвитку територіальних громад базового рівня. Укрупнення територіальних громад забезпечило підвищення рівня концентрації природної сировини у межах однієї громади, що створює додаткові можливості для соціально-економічного піднесення територіальних утворень. Такі можливості можуть бути значною мірою використані за умови трансформації системи фінансового регулювання використання природних ресурсів, яка передбачатиме диверсифікацію методів та інструментів бюджетного фінансування та стимулювання відтворення природно-ресурсного потенціалу, перегляд принципів диференціації ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, а також принципів перерозподілу природно-ресурсної ренти між бюджетами різного таксономічного рівня в сторону зростання частки відрахувань у бюджети територіальних громад базового рівня. Зростання частки відрахувань рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до бюджетів територіальних громад базового рівня підвищуватиме мотивацію місцевого самоврядування забезпечувати належну ідентифікацію масштабів та пропорцій залучення природних ресурсів у відтворювальний процес, а також своєчасне відтворення природно-ресурсного потенціалу.

Інституційні основи, теоретико-методологічні засади, прикладний інструментарій та передова іноземна практика фінансового регулювання використання та відтворення природних ресурсів досліджуються у працях Н.Андрєєвої, В.Бардася, І.Бистрякова, Б.Буркинського, О.Варченко, В.Голяна, Л.Гулько, Б.Данилишина, О.Дзюбенка, О.Дзюблюка, Д.Добряка, О.Дорош, О.Дребот, Т.Євсюкова, А.Карпука, Д.Клинового, І.Ковальчука, В.Кравціва, І.Купріяничик, О.Лабенка, А.Мартина, Н.Мединської, І.Новаковської, І.Опенька, О.Сакаль, І.Сторонянської, В.Ткачука, А.Третяка, С.Харічкова, М.Хвесика, І.Чугунова, О.Шевченка, Н.Швець та інших, але не повною мірою розглянуті актуальні проблеми становлення сучасної моделі фінансового регулювання

природних ресурсів на різних таксономічних рівнях з врахуванням наслідків формування мережі укрупнених територіальних громад, а також євроінтеграційних та воєнних викликів. Недостатньо обґрунтованими є авторські підходи стосовно здійснення системно-структурних характеристик перерозподілу рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів між бюджетами різного таксономічного рівня, зокрема між центральним публічним фінансовим фондом держави та бюджетами територіальних громад базового рівня.

Тому виникає необхідність поглиблення теоретико-методологічних та прикладних досліджень стосовно становлення системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на місцевому рівні в умовах завершення формування мережі укрупнених територіальних громад базового рівня, здійснення аналізу основних тенденцій надходжень окремих видів рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного бюджету України та проведення узагальнюючої оцінки міжмуніципальної збалансованості надходжень рентних платежів до місцевих бюджетів, формування інституційного інструментарію фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня в умовах воєнних та євроінтеграційних викликів, що й зумовило вибір теми, мети, об'єкту, предмету та завдань дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження пов'язане з науково-дослідними роботами Національного університету біоресурсів і природокористування України, зокрема з науковою темою «Міжнародно-правові та національні механізми подолання екологічних наслідків збройної агресії російської федерації проти України» (Договір 110/1-ф-2024), у межах якої здобувач визначив специфікацію методів фінансового регулювання охорони довкілля та відтворення природно-ресурсного потенціалу на місцевому рівні, які схвалені законодавством ЄС і мають бути імplementовані в комплексну архітектуру упередження

забруднення довкілля та раціонального використання природних ресурсів в Україні.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розроблення інструментарію фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня в умовах воєнного часу та з врахуванням вимог післявоєнного відновлення національного господарства.

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення таких завдань:

- здійснити сутнісно-змістовну характеристику природних ресурсів як базового чинника соціально-економічного розвитку територіальних громад;
- розкрити сутність та ідентифікувати складові фінансового регулювання використання природних ресурсів;
- сформулювати інституційні засади фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад базового рівня;
- виявити місце і роль природних ресурсів в системі відтворення ресурсно-виробничого потенціалу соціально-економічного розвитку територіальних громад;
- розкрити зміст нормативно-правового забезпечення та прикладного інструментарію фінансового регулювання використання природних ресурсів на різних таксономічних рівнях;
- проаналізувати основні тенденції та провести узагальнюючу оцінку рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів;
- визначити передумови імплементації європейського досвіду фінансового регулювання охорони довкілля, використання та відтворення природних ресурсів на рівні муніципалітетів у вітчизняну практику регуляторного впливу на природокористувачів;
- сформулювати концепт інституціоналізації методів та інструментів фінансового регулювання використання природних ресурсів на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях;

- розробити інституційний інструментарій фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня.

Об'єктом дослідження є фінансове регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня в умовах воєнних, післявоєнних, євроінтеграційних та децентралізаційних викликів.

Предметом дослідження виступають теоретико-методологічні та інституційні підходи щодо становлення сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на місцевому рівні в умовах завершення процесу формування мережі укрупнених територіальних громад базового рівня.

Методи дослідження. Теоретико-методологічним підґрунтям та інституційною основою написання дисертації виступили фундаментальні і прикладні положення економіки природокористування, інституційної теорії та регіональної економіки. У процесі проведеного дисертаційного дослідження використані такі методи наукового пізнання: **аксіоматичний метод** – для розкриття змісту фінансового регулювання використання природних ресурсів на різних таксономічних рівнях; **економіко-статистичний метод** – для аналізу основних тенденцій надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів та основних її складових до державного бюджету та місцевих бюджетів України; **метод кластерного аналізу** – для групування регіонів України за рівнем міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України; **інституційний підхід** – для виявлення інституційно-фіскального виміру становлення сучасної системи фінансового регулювання природокористування на місцевому рівні в умовах воєнних викликів та поглиблення децентралізації влади; **абстрактно-логічний метод** – для вибору пріоритетів трансформації системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня.

Інформаційною базою дослідження стали нормативно-правові акти України, дані Міністерства фінансів України, Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України, Державної казначейської служби України, Державної служби статистики України, наукові публікації, особисті дослідження автора.

Наукова новизна одержаних результатів. Найважливіші наукові результати дисертаційної роботи, що характеризуються новизною і виносяться на захист, полягають у такому:

вперше:

- розроблено інституційний інструментарій фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад базового рівня, який передбачає розширення повноважень органів місцевого самоврядування в частині урізноманітнення методів та інструментів регуляторного впливу на природокористувачів за основними блоками (блок стимулювання; блок бюджетного регулювання; блок фіскального регулювання угод публічно-приватного партнерства), що забезпечить: активацію розвідки, освоєння та видобутку корисних копалин місцевого значення; відновлення водно-болотних угідь; комерціалізацію екосистемних послуг природних біогеоценозів; зростання ефективності використання вторинної та некондиційної природної сировини в енергетичних цілях; упорядкування територій природно-заповідного фонду; природооблаштування земель, переданих у комунальну власність внаслідок земельної дерегуляції; екологічний реінжиніринг земель, порушених внаслідок воєнних дій;

удосконалено:

- концептуальні підходи до детермінації ролі природних ресурсів у відтворювальних пропорціях національного господарства, які, на відміну від загальноприйнятих, враховують матеріально-речову неоднорідність, субстанціональну та функціональну спрямованість природних ресурсів і передбачають їх розгляд як засобу та предмету праці, а також як територіально-просторового базису інфраструктурного комплексоутворення;

- методичні засади оцінювання результативності міжбюджетного розподілу рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, які, на відміну від існуючих, передбачають розрахунок рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України як середньої геометричної надходжень природно-ресурсної ренти до міських, селищних та сільських територіальних громад;

- авторський концепт побудови архітекτονіки фінансового регулювання використання природних ресурсів на загальнонаціональному рівні, який, на відміну від загальноприйнятих, передбачає виокремлення основних груп методів регуляторного впливу на природокористувачів з подальшою конкретизацією інструментів прямої та непрямої дії на відтворювальні пропорції у природно-ресурсному секторі національного господарства;

- інституційний підхід до трансформації інструментарію економічного стимулювання комплексного використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня, який, на відміну від традиційних, передбачає диверсифікацію на муніципальному рівні бюджетних, податкових, кредитних та майнових інструментів стимулюючого впливу на природокористувачів;

набули подальшого розвитку:

- теоретична аргументація урізноманітнення форм, методів та способів залучення природних ресурсів у відтворювальний процес під дією екзогенних (підвищення інтересу транснаціонального капіталу до освоєння родовищ рідкісноземельних корисних копалин та окремих лужних металів; вимоги ЄС стосовно розширення площі земель природно-заповідного фонду; імплементація пріоритетів низьковуглецевого розвитку в систему домінант раціоналізації природокористування) та ендегенних (ключове значення природних ресурсів для формування полюсів соціально-економічного піднесення сільської поселенської мережі; зростання потреби у максимізації ланцюгів доданої вартості на основі господарського освоєння природно-

ресурсного потенціалу; використання вторинної та некондиційної природної сировини для потреб біоенергетичного сектора) детермінантів;

- ідентифікація інституційних проблем (інституційних пасток та інституційних розривів) фінансового регулювання використання природних ресурсів, яка виокремлює проблеми бюджетного (домінування поточної спрямованості публічного фінансування природоохоронних витрат; низький рівень застосування інструментів економічного стимулювання раціоналізації використання природних ресурсів; звужений спектр джерел та форм фінансово-інвестиційного забезпечення охорони довкілля), податкового (недостатній рівень диференціації ставок рентної плати; перегини у вертикальному та горизонтальному розподілі природно-ресурсної ренти; асиметричність пріоритетів фіскально-бюджетної децентралізації та пріоритетів дерегуляції фінансового регулювання природокористування) та кредитно-боргового (незадовільний рівень залучення іноземних інвестицій; латентний характер «зеленого» банківського кредитування; нерозвиненість інституту «зелених» муніципальних облігацій) характеру;

- специфікація методів фінансового регулювання охорони довкілля та відтворення природно-ресурсного потенціалу на місцевому рівні в ЄС, котра базується на детермінації та урізноманітненні традиційних і інноваційних інструментів фінансового забезпечення природоохоронної діяльності;

- інституційно-фіскальний вимір становлення сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня, який базується на ідентифікації передумов-стимуляторів та передумов-дестимуляторів здійснення інституційних змін (впровадження децентралізованої системи управління природними ресурсами; формування публічно-приватного інституту муніципального управління природокористуванням; подальша інституціоналізація комунальної форми власності на природні ресурси), що дасть можливість отримати позитивний синергетичний ефект (ідентифікація реальної бази утворення природно-ресурсної ренти; нарощення надходжень

рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів; збільшення обсягів природно-ресурсної квазіренти у переробних секторах місцевої економіки).

Практичне значення одержаних результатів. У діяльності виконавчого комітету Феодосіївської сільської ради використовуються результати дисертаційної роботи, які стосуються трансформації інструментарію економічного стимулювання комплексного використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня, що передбачає диверсифікацію на муніципальному рівні бюджетних, податкових, кредитних та майнових інструментів стимулюючого впливу на природокористувачів (довідка №021/26 від 19.05.2026 року). Розроблені здобувачем концептуальні підходи до детермінації ролі природних ресурсів у відтворювальних пропорціях національного господарства, які враховують матеріально-речову неоднорідність, субстанціональну та функціональну спрямованість природних ресурсів і передбачають їх розгляд як засобу та предмету праці, а також як територіально-просторового базису інфраструктурного комплексоутворення, використовуються при підготовці окремих тем навчальної дисципліни «Кадастри природних ресурсів» у Національному університеті біоресурсів і природокористування України (акт від 07.04.2026 р.).

Особистий внесок здобувача. Сформовані в дисертаційній роботі концептуальні підходи, методичні положення та практичні рекомендації належать особисто автору та є результатом його особистих наукових розробок. Дисертація є самостійно виконаною та завершеною науковою працею. У дисертаційній роботі розв'язано важливе науково-прикладне завдання – розроблено авторський концепт становлення системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня в умовах воєнних, післявоєнних, євроінтеграційних та децентралізаційних викликів. Наукові результати дисертаційного дослідження є внеском у теорію та методологію економіки природокористування, регіональної економіки та екологічного менеджменту. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, в

дисертаційній роботі використані лише ті ідеї та розробки, які одержані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційної роботи апробовані на наукових та науково-практичних конференціях: 36-тій Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку теорій молоді» (м. Анкара, 2023 р.); VI Міжнародній науковій конференції «Розвиток наукової думки постіндустріального суспільства: сучасний дискурс» (м. Хмельницький, 2024 р.); V Міжнародній науковій конференції «Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід» (м. Полтава, 2024 р.); V Міжнародній науковій конференції «Розвиток наук в умовах нової реальності: проблеми та перспективи» (м. Тернопіль, 2025 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Стале ведення лісового господарства в умовах кліматичних змін: від досліджень до практики. З нагоди 100-річчя ВП НУБІП України «Боярська лісова дослідна станція»» (м. Боярка, 2025 р.).

Публікації результатів дослідження. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 11 наукових праць, з яких 6 статей у наукових фахових виданнях України, 5 тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 237 сторінок комп'ютерного тексту. Список використаних джерел налічує 185 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

1.1 Природні ресурси як базовий чинник соціально-економічного розвитку територіальних громад

Нова фаза розширеного відтворення потенціалу світової економіки, яка характеризується прискореним розвитком сектору високотехнологічних виробництв, актуалізувала проблему додаткового освоєння природно-ресурсного потенціалу та переробки найбільш ліквідних його складових. Природні ресурси як і у попередні десятиліття стали предметом конкурентної боротьби між основними геополітичними акторами з огляду на вичерпність мінеральної сировини та вагому роль у зміцненні асиміляційної місткості територій екосистемних послуг природних біогеоценозів.

На даний момент не всі наявні можливості та резерви щодо раціональнішого використання природних ресурсів використовуються. Тому потрібні сучасні науково-методичні підходи та нова інституціонально-правова база, що принципово змінить акценти у сфері природокористування, перенісши їх в площину інтересів територіальних громад. Хоча дана проблематика вже давно піднімається у працях вітчизняних вчених, таких як Н.Андрєєва, В.Бардась, І.Бистряков, В.Борисова, Б.Буркинський, В.Голян, Б.Данилишин, О.Дацій, О.Дзюблюк, Д.Добряк, О.Дребот, Т.Євсюков, В.Іванченко, Д.Клиновий, Л.Кольоса, В.Кравців, Б.Луців, Н.Мединська, І.Новаковська, Л.Новаковський, І.Опенько, В.Пилипів, В.Ткачук, С.Харічков, М.Хвесик та інших [2; 5; 29; 30; 36; 42-45; 47; 55; 67; 68; 70; 82-83; 86; 89; 95; 100-104; 117; 119; 120; 126; 142; 147; 148; 150; 152-154; 156], але недостатнє науково-теоретичне обґрунтування отримали питання фіскального регулювання та інституціональної впорядкованості використання природних ресурсів. З огляду

на це, потребують опрацювання пріоритетні напрямки вдосконалення механізмів фінансового регулювання використання природних ресурсів та глибинні протиріччя соціально-економічного розвитку територіальних утворень, інституціонально-правове поле використання природних ресурсів на рівні територіальних громад.

Сьогодні існує широкий спектр авторських підходів, котрі розглядають природні ресурси не просто як фактор виробництва, а як важливу складову формування моделі низьковуглецевого розвитку, побудованої на перегляді традиційних форм та методів залучення природної сировини та екосистемних послуг природних біогеоценозів у відтворювальний процес. Зокрема, Я.Чайковський, Б.Луців, О.Дзюблюк, Є.Чайковський та П.Луців розглядають збереження природних ресурсів і біологічного розмаїття наряду з переходом до екологічно чистих виробництв, рекреацією, зниженням екологічних ризиків і захистом довкілля складовою побудови зеленої економіки, що підвищує добробут людей і створює сприятливі умови для успішної взаємодії екологічного й соціального розвитку та економічного зростання [156, с. 55]. Тобто сьогодні важливим детермінантом соціально-економічного піднесення та збалансованого розвитку господарського комплексу розглядається не механічне споживання у різноманітних фазах відтворювального процесу природних ресурсів, а комплексне використання їх матеріально-речової субстанції, а також сукупності екосистемних послуг, які ця субстанція продукує. Природні ресурси розглядаються як ключовий чинник соціально-економічного піднесення лише через призму їх мультиплікативного впливу на нарощення ресурсної бази матеріального виробництва у взаємозв'язку з їх розширеним відтворенням як необхідної умови зміцнення асиміляційної місткості територій та досягнення цілей вуглецевої нейтральності.

Оскільки використання природних ресурсів лежить в основі більшості виробничих циклів і вони є одними з тих, на основі використання яких може відбуватися сталий розвиток територій, то, на переконання В.Пилипіва, важливим є завдання щодо формування такої системи управління ними,

механізми якої відповідали б сучасному рівню розвитку фінансового простору. Розв'язання даної проблеми лежить в площині надання природним ресурсам форми фінансових інструментів та забезпечення їх ефективного проходження через адекватну фінансову інфраструктуру, що дозволить отримати реальну оцінку та забезпечити їх відтворення як стратегічного потенціалу сталого розвитку [126, с. 42]. Система управління природними ресурсами, яка відзначається великим набором рудиментів командно-адміністративної економіки, не забезпечує належного використання природної сировини та природних умов у відтворювальному процесі. Форми капіталізації природних ресурсів на кшталт тих, які функціонують у високорозвинених країнах, в умовах української дійсності не спрацьовують через недолугість інфраструктури фінансового ринку, зокрема його фондового сегменту. Це є одним з основних детермінантів того, що місцевий природно-ресурсний потенціал не повною мірою використовується для забезпечення прискорених темпів соціально-економічного піднесення територіальних громад базового рівня.

Певним рівнем системності відзначається підхід М.Хвесика, І.Бистрякова та Д.Клинового стосовно визначення сутнісно-змістовних характеристик природних ресурсів як важливого фактору виробництва та матеріального субстрату природного багатства. На їх думку, природні ресурси можуть і повинні стати фундаментом і підоймою, здатними посилити інститути громадянського суспільства. Водночас їх позиція полягає в тому, що природне багатство виникає лише за умови залучення природних ресурсів до господарського обігу. Однією з основних інституційних передумов результативного залучення природних ресурсів у відтворювальний процес виступає інституціоналізація методів децентралізованого управління, яке сприяє відповідній декомпозиції природних ресурсів за рівнями та масштабами використання в економічній діяльності [152, с. 5]. Тривалий період велика частина природних ресурсів, зокрема відтворювальних, знаходилася поза реальним господарським обігом через надмірну централізованість в системі

управління природокористуванням. Певною мірою можливість передачі повноважень щодо управління та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу на регіональний та місцевий рівень виникла в результаті поглиблення децентралізації та реформи системи територіального управління.

Природні ресурси є важливим чинником соціально-економічного піднесення територіальних та локальних утворень, особливо в регіонах неіндустріальної спеціалізації, а також у селищних та сільських територіальних громадах. Від того, наскільки збалансованим є господарське освоєння та гнучкою система регулювання залучення природних ресурсів у відтворювальний процес, залежить фінансовий ефект для бюджетів різного рівня. Для сільських поселень природно-ресурсний потенціал в умовах масштабних трансформаційних змін є чи не вирішальним чинником повноцінного та динамічного соціально-економічного розвитку, а також зайнятості та самозайнятості місцевого населення.

За твердженням В.Голяна, у зв'язку з проголошенням курсу на децентралізацію влади та реформу місцевого самоврядування зростає роль природних ресурсів у розвитку територіальних громад. Одним з основних чинників господарської та фінансової самодостатності утворень базового рівня виступають надходження до місцевих бюджетів фінансових платежів за спеціальне використання природних ресурсів та користування природними та природно-господарськими активами [30, с. 8]. Водночас рівень дієвості впливу природних ресурсів на соціально-економічне піднесення територіальних громад є незначним через надмірно уніфікований набір фінансових інструментів регулювання їх використання, а також інституційних форм їх залучення у систему товарно-грошових відносин. Органи місцевого самоврядування не володіють навіть критично необхідним набором прав та повноважень стосовно капіталізації та комерціалізації комунальних природно-ресурсних активів.

Просування світової економіки в інформаційно-цифрову фазу розвитку, на переконання В.Іванченка, Н.Мединської та Ю.Марчука, водночас не зменшує вагомості природно-ресурсних чинників соціально-економічного

піднесення. В умовах загострення протистояння між демократичним Заходом та східними деспотіями фактор забезпеченості природними ресурсами знову стає одним з основних факторів господарської самодостатності та запорукою національної, зокрема енергетичної безпеки. Виходячи з даного трактування, можна стверджувати, що сфера природокористування, котра являє собою діяльність щодо розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, а також охорони навколишнього природного середовища і примноження біорізноманіття, набуває все більшої вагомості як в контексті прискорення темпів соціально-економічного піднесення, так і в контексті структурних перетворень у національному господарстві. Ключовим чинником підвищення ефективності функціонування сфери природокористування виступає нарощення інвестиційних впливів у модернізацію та реконструкцію природо-господарської та природо-експлуатаційної інфраструктури, а також запровадження сучасних методів та технологій господарського освоєння природної сировини, утилізації вторинних природних ресурсів та використання екосистемних послуг, котрі продукуються природними біогеоценозами [68]. Саме розбудова мережі об'єктів природно-господарської та природоохоронної інфраструктури дає можливість забезпечити підвищений рівень комплексності використання природної сировини, а також її економії. Не менш важливе значення має також модернізація виробничо-технічної бази сфери промислового виробництва, котра забезпечує зміну матеріальної субстанції природного ресурсу і її трансформацію у напівфабрикат чи у готовий продукт.

В умовах загострення глобального протистояння стосовно отримання прав освоєння найбільш ліквідних природних багатств актуалізувалась також проблема перебудови національної моделі фінансового регулювання використання природних ресурсів, оскільки на думку О.Дадія, використання природних ресурсів повинно стати найважливішим джерелом отримання засобів для структурного реформування економіки, її якісного вдосконалення. Об'єктивне виснаження природних ресурсів зумовлює необхідність їх

ефективного використання і більш глибокої промислової переробки [45, с. 87]. Більш ефективне використання та більш глибока переробка природних ресурсів уможливлються за умови умонтування в архітектоніку фінансового регулювання використання природних ресурсів додаткових регуляторів фінансового впливу на природокористувачів. Такими регуляторами, в першу чергу, виступають інструменти економічного стимулювання раціонального використання окремих складових природно-ресурсного потенціалу, а також ефективнішого залучення у господарський обіг екосистемних послуг, котрі продукуються природними біогеоценозами.

В умовах наявності значних інституційних розривів між європейською та національною моделями фінансового регулювання використання природних ресурсів набуває актуальності проблема трансформації існуючого регуляторного механізму природокористування, щоб уможливити застосування сучасних інституційних форм капіталізації природної складової національного багатства. В.Прядко та П.Шилепницький переконані, що одним з важливих джерел активізації економічного життя держави є її природні ресурси. Їх раціональне використання дало б змогу збільшити надходження до бюджетів усіх рівнів, вирішити соціальні проблеми шляхом створення додаткових робочих місць, сприяти розвитку інших галузей, які залучені в переробку природних ресурсів, забезпечити економічне зростання регіону [133, с. 95]. Тобто в умовах воєнних викликів та викликів післявоєнного відновлення активізація процесів комерціалізації господарського освоєння природного багатства виступає не лише ключовим чинником структурних перетворень у регіональних господарських комплексах, але і вагомим детермінантом стабілізації соціальних процесів у населених пунктах. Інтенсифікація використання природних ресурсів у виробничих ланках національного господарства однозначно забезпечує формування нових ланцюгів доданої вартості та створення додаткових робочих місць.

Тобто з вище викладеного випливає такий висновок: від запасів природних ресурсів, їх якості та окремих техніко-економічних та фізико-

хімічних характеристик залежить господарська самодостатність країни та її регіонів, а також ефективність виробничо-господарської діяльності суб'єктів природно-господарського підприємництва. Особливо це актуально на даному етапі розвитку національної економіки, коли поглиблення процесів глобалізації та регіоналізації вимагає максимально можливого використання потенціалу конкурентних переваг, який має місце й у сфері природокористування. Десять років поглиблення фіскально-бюджетної децентралізації та реформування системи територіального управління підвищили вагомість природної складової національного багатства у соціально-економічному піднесенні територіальних громад базового рівня.

На основі критичного переосмислення наслідків урізноманітнення ролі природних ресурсів у відтворювальних пропорціях національних господарств встановлено, що в нинішніх умовах сформувався комплекс екзогенних та ендегенних детермінантів, які визначають форми, методи та способи залучення природних ресурсів до господарського обігу (рис. 1.1). В спектрі екзогенних детермінантів в останні роки чітко викристалізувався детермінант, пов'язаний з підвищенням інтересу транснаціонального капіталу до освоєння родовищ рідкісноземельних корисних копалин та окремих лужних металів, квінтесенцією чого виступає підвищення інвестиційної привабливості родовищ літєвих руд та родовищ рідкісноземельних елементів в Україні.

Інституційною передумовою розбудови в Україні інфраструктури освоєння родовищ рідкісноземельних корисних копалин та лужних металів виступає схвалення Угоди про корисні копалини між США та Україною, яка за умови формування дорожньої карти організації надрокористування щодо видобутку вказаної складової мінерально-сировинного потенціалу може стати каталізатором суттєвого нарощення фінансових впливів у сферу природокористування в цілому. Значний детермінуючий вплив на процеси розширеного відтворення та господарського освоєння природних ресурсів в останнє десятиліття справляє вимога ЄС стосовно розширення площі територій природно-заповідного фонду як базису розширеного відтворення, збереження

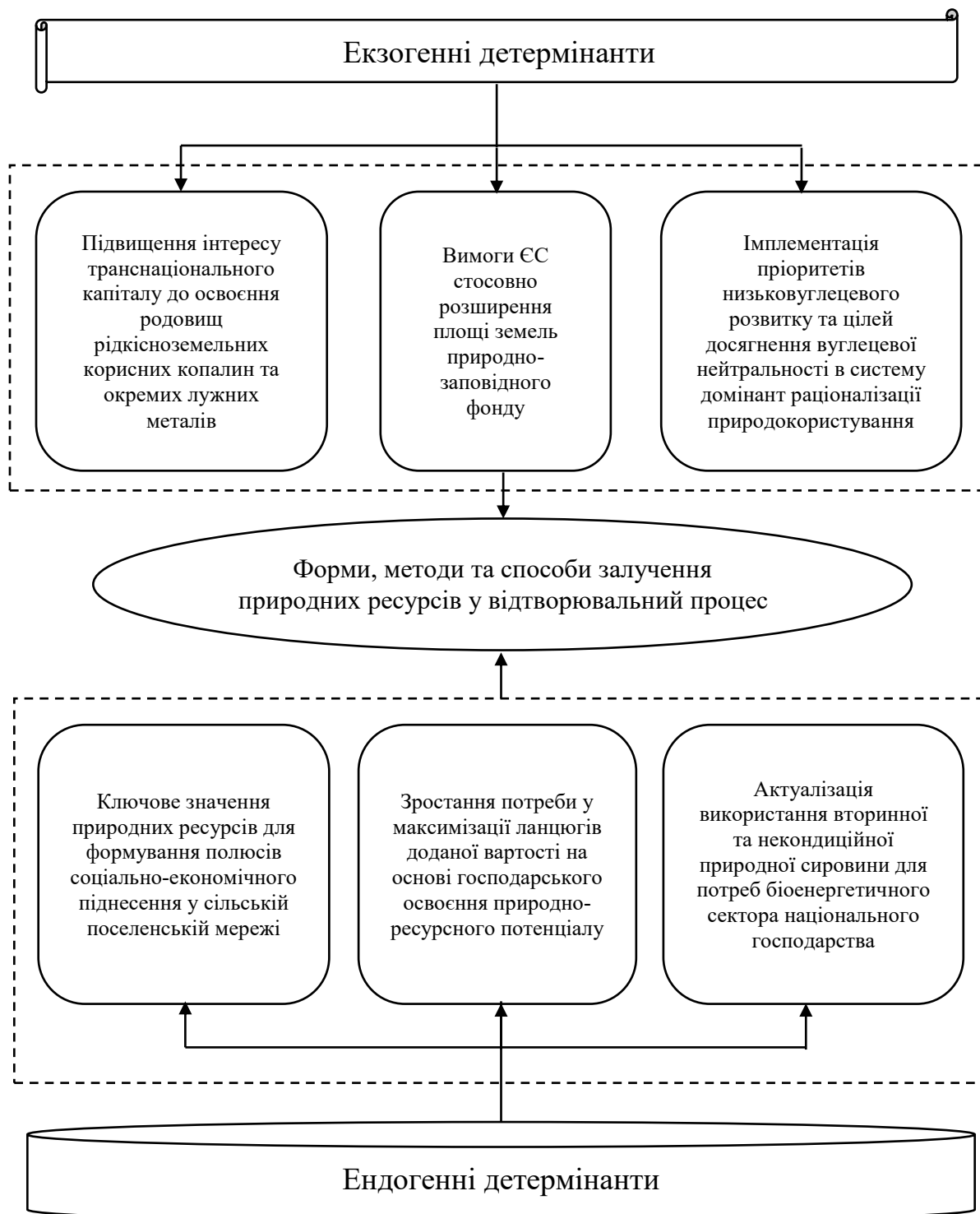

Рис. 1.1. Детермінація форм, методів та способів залучення природних ресурсів у відтворювальний процес

Джерело: сформовано автором

та примноження біорізноманіття. Водночас виконання такої вимоги через інституціоналізацію природоохоронних режимів звужує територіальний базис розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу і відповідно зменшує ресурсну базу розвитку природокористувачів. Прикметною рисою виконання даної вимоги в останні роки є намагання окремих політичних кіл її виконати виключно за рахунок земель лісогосподарського призначення, що призводить до звуження територіального базису розвитку лісового господарства і відповідно знижує інтенсивність розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу. Виходячи з наслідків російської збройної агресії і ситуації з порушенням природних біогеоценозів внаслідок дій російських агресорів основним пріоритетом виконання вимоги ЄС стосовно розширення площі земель природно-заповідного фонду в нинішніх умовах виступає переведення у категорію природоохоронних територій якраз земель, які постраждали внаслідок воєнних дій, а також малопродуктивних сільськогосподарських угідь та неугідь. Якщо буде реалізовано означений сценарій, розширення площі територій природно-заповідного фонду не суперечитиме пріоритетам максимізації рівня прибутковості у сфері природокористування.

Україна приєднавшись до ключових міжнародних природоохоронних конвенцій зобов'язалася забезпечувати імплементацію пріоритетів низьковуглецевого розвитку та цілей досягнення кліматичної нейтральності в систему домінант раціоналізації природокористування через стимулювання розвитку «зелених» секторів національного господарства, екологічний реінжиніринг методів та технологій переробки природної сировини, застосування сучасних методів ведення органічного сільськогосподарського виробництва, розбудову інфраструктури боротьби з негативними кліматичними екстерналіями.

Не менш вагоме значення в умовах воєнних викликів та викликів післявоєнної відбудови відіграють ендогенні детермінанти розширеного відтворення та господарського освоєння природної складової національного

багатства. З метою виявлення резервів соціально-економічного піднесення територіальних утворень загострюється необхідність результативнішого залучення природних ресурсів у відтворювальний процес як одного з основних полюсів подолання депресивності сільських територій. У сільській поселенській мережі за умови урізноманітнення форм комерціалізації та капіталізації господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу сформується додаткові можливості для структурної перебудови сільської економіки та підвищення зайнятості і самозайнятості місцевого населення.

Одним з ендегенних детермінантів диверсифікації форм, методів та способів залучення природних ресурсів у відтворювальний процес виступає зростання потреби у максимізації ланцюгів доданої вартості на основі господарського природно-ресурсного потенціалу. Такі ланцюги формуються на основі активізації розвитку переробної ланки природно-ресурсного сектора національної економіки. Каталізатором даного процесу виступає реалізація «зелених» проєктів в межах освоєння екосистемних послуг природних біогеоценозів та будівництва екожитла для задоволення потреб громадян, постраждалих внаслідок російської збройної агресії.

Значні потенційні можливості для розширення масштабів залучення природних ресурсів у відтворювальний процес містяться в царині розвитку індустрії вторинного ресурсокористування. В контексті необхідності деконцентрації джерел енергетичного забезпечення з метою мінімізації ризиків руйнації ворогом об'єктів енергетичної інфраструктури актуалізується використання вторинної та некондиційної природної сировини для потреб біоенергетичного сектора національного господарства. Значні обсяги такої сировини створюються у сфері сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва, а також у сфері поводження з промисловими відходами. Виробництво твердих паливних продуктів на основі утилізації вживаної природної сировини виступає вагомим чинником нарощення паливно-енергетичного потенціалу сектору сільських та селищних територіальних громад.

За таких умов надзвичайно важливим завданням трансформації інституційного забезпечення сфери природокористування виступає створення умов для розширеного відтворення природних ресурсів. Дослідження показують, що шляхом інтенсифікації залучення природних ресурсів і природних умов у господарський обіг можна забезпечити своєчасне їх відновлення та відтворення, а також формування фінансових фондів інвестиційного забезпечення модернізації мережі об'єктів природно-господарської інфраструктури. Для того, щоб регуляторні механізми раціоналізації природокористування максимальною мірою враховували специфіку використання у відтворювальному процесі окремих складових «природного капіталу», важливо виявити сутнісні характеристики основних видів природних ресурсів та дослідити тенденції їх використання у господарському обігу на сучасному етапі розвитку продуктивних сил з врахуванням викликів воєнного часу та викликів післявоєнного відновлення національної економіки.

Значний обмежуючий вплив на процеси максимізації ланцюгів доданої вартості у сфері природокористування справляє ряд чинників, зумовлених як екзогенними ризиками і загрозами, так і ендегенними. Україна не є самодостатньою країною за критерієм запасів стратегічно важливих природних ресурсів (у першу чергу паливно-енергетичних). Тому ще більш прискіпливо необхідно підходити до вибору форм і методів залучення природних ресурсів у процес відтворення, щоб максимальною мірою задовольнити потреби господарського комплексу і завдати мінімуму шкоди навколишньому природному середовищу. Крім того, прискорений розвиток світового сегменту високотехнологічних виробництв підвищив глобальний інтерес до вітчизняних запасів рідкісноземельних корисних копалин, що має детермінувати трансформацію існуючої моделі фінансового регулювання використання природних ресурсів як в секторі національних корпорацій, так і в секторі транснаціонального капіталу.

Певним інституційним розривом при формуванні концептуальних підходів державного програмування природокористування виступають завищені очікування стосовно рівня інвестиційної привабливості вітчизняної природно-ресурсної бази як для національних, так і для закордонних інвесторів. Р.Іванух та Б.Данилишин у свій час стверджували, що Україна має сприятливі природні умови і багаті ресурси для розвитку національної економіки. У своїй сукупності вони утворюють природно-ресурсний потенціал, який являє собою інтегральну потенціальну продуктивність усіх природних умов і ресурсів. На їх думку, природні ресурси – це велике національне багатство. Проте, з огляду на монопольне панування марксистсько-ленінської політичної економії, наріжним каменем якої була трудова теорія вартості, природні ресурси вважалися безвартісними, не мали своєї ціни і використовувалися безплатно. Це, в свою чергу, зумовило їх марнотратне використання, швидке виснаження і деградацію [67, с. 39]. У той же час тридцять років становлення та зміцнення інститутів ринкової економіки в Україні не забезпечили повною мірою прийнятного рівня капіталізації природних ресурсів з огляду на латентний характер інститутів приватної та комунальної власності на окремі складові природно-ресурсного потенціалу, а також інститутів корпоративного та муніципального управління природокористуванням. Нерозвиненість інститутів муніципального управління консервує недостатній рівень ділової активності в частині залучення у господарський обіг комунальних природно-ресурсних активів. Такі активи не забезпечують очікуваних надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів до бюджетів місцевого самоврядування, що негативним чином впливає на фінансову самодостатність місцевого самоврядування. В умовах воєнного часу це несе численні ризики для зміцнення економічної безпеки територіальних громад базового рівня.

Паралельно з об'єктивними та суб'єктивними інституційними обмеженнями у господарському освоєнні природно-ресурсного потенціалу слід враховувати фізико-хімічні чинники запасів природної сировини, а також рівень її вичерпності та можливість відтворення. У даному контексті В.Кравців

вважає, що сьогодні неможливо ігнорувати такі об'єктивні чинники як вичерпність природних ресурсів, насамперед невідтворюваних, вразливість навколишнього середовища, екологічну стійкість та ресурсно-екологічну місткість довкілля, межі його екологічної опірності щодо негативних антропогенних дій [89, с. 325]. Тобто забезпечення процесів раціонального використання природних ресурсів має супроводжуватися розбудовою інфраструктури забезпечення охорони навколишнього природного середовища. Лише за таких умов можливим є стале залучення природного багатства у господарський обіг з максимізацією замкнених циклів, побудованих на основі переробки різноманітних видів природної сировини.

Водночас поглиблення процесів децентралізації та реформування системи територіального управління не сприяли належній дерегуляції процесів управління природокористуванням, що не забезпечило протягом останніх десятиліть раціональне використання природних ресурсів та стабілізацію й оздоровлення довкілля. Це у свою чергу підриває природно-ресурсний потенціал соціально-економічного піднесення країни в цілому та територіальних громад базового рівня зокрема. Це стало наслідком відсутності єдиного комплексного підходу та координації у вирішенні вказаних проблем, недостатнього фінансування природоохоронних заходів, відсутності реально діючого економічного механізму природокористування, недосконалої організаційної структури управління в цій сфері.

Існуючий економічний механізм природокористування великою мірою зберігає ключові елементи командно-адміністративної системи централізованого управління національним господарством, що призводить до надмірної експлуатації окремих видів природних ресурсів, недосконалості форм та способів їх залучення у відтворювальний процес. З огляду на це потребують перегляду пріоритети використання основних видів природної сировини, а також розроблення цільових орієнтирів стратегії в сфері природокористування з метою забезпечення розширеного відтворення та комплексного господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу.

Укладення Україною Угоди про асоціацію з ЄС вимагає від нашої країни імплементації широкого спектра екологічних регламентів і екологічних стандартів, а також природоохоронних директив ЄС, а це у свою чергу принципово змінює інституційне підґрунтя фінансового регулювання використання природних ресурсів як на загальнонаціональному рівні, так і на рівні територіальних громад базового рівня. Доцільність розробки та реалізація стратегії раціонального використання та охорони природно-ресурсного потенціалу на регіональному рівні потребує суттєвої адаптації існуючих у нашій країні норм і правил до європейських стандартів з природокористування. Легітимізація програмно-цільового підходу унеможливить вплив різних кон'юнктурних інтересів на використання природних ресурсів, стане гарантом прозорості і прогнозованості регіональної політики в цій сфері [89, с. 326]. Врахування кон'юнктурних інтересів сьогодні має спиратися на дієву систему противаг між національними та корпоративними інтересами, щоб унеможливити прояви виснажливого природокористування в умовах виходу на національний ринок корисних копалин підприємницьких структур-нерезидентів.

Сьогодні треба також враховувати, що бюджети різного таксономічного рівня не доотримують надходження різноманітних видів рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів через недокапіталізованість природної сировини і неупорядкованість методологічного інструментарію проведення економічної оцінки національного природного багатства. Економічна оцінка природних ресурсів є відправним пунктом визначення його ціни, яка в умовах ринкових відносин є чи не найвизначальнішим фактором товарно-грошових відносин, пов'язаних із створенням додаткових вартостей у сфері природокористування та відчуженням частини «природного капіталу» на користь публічних бюджетів.

Розробка методологічних підходів, які враховуватимуть рідкість ресурсу, його соціально-економічні та виробничо-технічні характеристики, ступінь освоєності та доступності, є важливою науковою проблемою, яка потребує

поєднання методів оцінки, які використовувались в умовах планової економіки, та методів, що притаманні ринку. У нинішніх умовах якраз відсутність застосування перевірених світовою практикою методологічних підходів до оцінки природного багатства не забезпечує навіть критично необхідної інвестиційної привабливості запасів корисних копалин, що демотивує транснаціональний капітал нарощувати фінансові вливання у сферу надрокористування України.

Особливо вагомою роль природних ресурсів є у соціально-економічному піднесенні сільських територій. Сільські території, за твердженням Л.Кольоси, є основним ареалом концентрації природно-ресурсних благ як вичерпних, так і невичерпних. Потенційно природні ресурси виступають базовим детермінантом зміцнення як господарської, так і фінансової самодостатності сільських територіальних громад. Природні ресурси можуть дієвіше впливати на розвиток сільських населених пунктів як через удосконалення системи фіскального регулювання спеціального природокористування та збільшення відсотку відрахувань у бюджети сільських територіальних громад акумульованої в процесі цього природно-ресурсної ренти, так і через запровадження певного набору стимулів щодо підвищення рівня комплексності залучення природної сировини та екосистемних послуг, продукуваних біогеоценозами, у відтворювальний процес [86]. Певною мірою такий підхід заслуговує на додаткову увагу. Водночас слід констатувати, що формування сучасної системи фіскального регулювання природокористування на рівні сільських територіальних громад має супроводжуватися диверсифікацією інструментів-регуляторів економічного стимулювання комплексного використання природної сировини, а також застосуванням різноманітних форм кредитування природоохоронних та природо-експлуатаційних проєктів.

Повною мірою забезпечення кумулятивного позитивного впливу господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу на соціально-економічне піднесення сільських територіальних громад уможливиться на умови усунення численних інституційних проблем муніципального управління

природокористуванням. В.Борщевський в спектрі наявності у сільській місцевості комплексу «інституційних пасток», «інституційних розривів» та «інституційного вакууму» розглядає як фактор фінансової самодостатності передачу сільським територіальним громадам права власності на частину земельних та інших природних ресурсів, яка не супроводжувалася формуванням відповідних механізмів контролю за діяльністю місцевих органів влади та орендарів [7, с. 154]. В даному контексті проявом інституційної неупорядкованості регуляторного впливу на використання природних ресурсів у сільській місцевості виступає нееквівалентний розподіл природно-ресурсної ренти між державним бюджетом та бюджетами сільських територіальних громад. Укрупнення сільських територіальних громад створює потенційні можливості для нарощення публічних джерел розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу та збереження біорізноманіття. В умовах воєнних викликів саме перегляд ключових аспектів фінансового регулювання використання природних ресурсів в секторі сільських територіальних громад дозволить підвищити дієвість впливу сфери природокористування на темпи соціально-економічного піднесення сільських населених пунктів.

Тобто сільські території як основний ареал концентрації природно-ресурсних благ та територіальний базис господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу не отримують навіть критично необхідної величини рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, що не дозволяє сільським територіальним громадам використати наявні ендогенні чинники соціально-економічного піднесення, які утворилися внаслідок поглиблення децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування.

Природні ресурси та природні умови здатні бути більш дієвим каталізатором соціально-економічного піднесення територіальних громад за умови наявності сучасної моделі фінансового регулювання використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища. Така модель фінансового регулювання природокористування на місцевому рівні має охоплювати комплекс бюджетно-податкових, грошово-кредитних та

ліцензійно-дозвільних регуляторів, суб'єктом застосування котрих виступають органи місцевого самоврядування та їх виконкоми, а також регіональні підрозділи державної виконавчої влади.

Така модель має вписуватися у політику децентралізації управління природними ресурсами та охороною навколишнього природного середовища і повинна доповнювати національну екологічну та природно-ресурсну політику в частині врахування територіальних особливостей розміщення природно-ресурсних благ та техногенного впливу на навколишнє природне середовище. Також вона забезпечить більш активний вплив на природо-експлуатаційну та природоохоронну діяльність органів місцевого самоврядування, їх виконкомів та територіальних підрозділів органів державної виконавчої влади.

Одним з ключових елементів інституційного забезпечення розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу виступає перегляд існуючої системи встановлення ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, які не враховують реальну цінність окремих природно-ресурсних активів з огляду на глобальні тренди вартісних вимірів природного багатства та роль природних ресурсів у формування ланцюгів доданої вартості. На думку М.Хвеси́ка, С.Князе́ва та В.Голя́на, посилення позитивного впливу господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу на темпи соціально-економічного піднесення країни та зміцнення господарської самодостатності економіки регіонів й особливо сільських населених пунктів залежить від перегляду чинної системи встановлення нормативів плати за спеціальне використання природних ресурсів та ставок екологічних податків за забруднення довкілля в бік її зближення з аналогічними системами високорозвинених країн, надання територіальним громадам реальних прав розпоряджання природними ресурсами прилеглих територій і розширення переліку угод публічно-приватного партнерства щодо використання окремих складових місцевого природно-ресурсного потенціалу та переробки відходів [148]. «Символічність» ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів консервує сировинну спрямованість окремих

секторів національного господарства, а занижені ставки екологічного податку за забруднення навколишнього природного середовища не стимулюють суб'єктів виробничо-господарської діяльності модернізувати об'єкти природоохоронної інфраструктури та впроваджувати сучасні методи екологічного менеджменту.

Особливо ускладненою є проблема формування такої моделі фінансового регулювання використання природних ресурсів на місцевому рівні, яка дозволить на рівні територіальної громади: 1) формувати фінансові фонди відтворення природно-ресурсного потенціалу, збереження біорізноманіття та охорони довкілля від стаціонарних та пересувних джерел забруднення, а також розміщення промислових і побутових відходів; 2) застосовувати систему стимулів для підвищення заінтересованості природокористувачів у забезпеченні комплексного використання природно-ресурсного потенціалу та утилізації вторинної сировини, зокрема податкових стимулів для прискорення процесів та розширення масштабів низьковуглецевого розвитку [22], імплементації базових положень Нової кліматичної угоди та Глобальних цілей сталого розвитку.

Активізувалися дослідження вчених в останні роки, які стосуються підвищення рівня фіскальної ефективності використання природної сировини для сільських територіальних громад, оскільки сільські території виступають основним ареалом концентрації природних ресурсів. Зокрема, Л.Кольоса стверджує, що підвищення прямого економічного ефекту для сільських територій пов'язується зі зростанням еквівалентності вилучення та удосконаленням адміністрування рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, котрі концентруються на таких територіях, а також із підвищенням частки відрахувань природно-ресурсної ренти до бюджетів сільських територіальних громад. Це дасть можливість підвищити концентрацію природно-ресурсної ренти у бюджетах сільських територіальних громад, що розширить можливості місцевого самоврядування сільських територій прискорювати темпи соціально-економічного піднесення та

результативніше фінансувати природоохоронні проєкти [86, с. 51]. Якраз переорієнтація відрахувань природно-ресурсної ренти до бюджетів сільських територіальних громад дасть змогу забезпечити реальну децентралізацію у розподілі екоресурсних платежів і підвищити зацікавленість місцевої влади забезпечувати перманентне розширене відтворення природно-ресурсного потенціалу. У межах сільських територіальних громад сформовані сприятливі передумови не лише для господарського освоєння запасів корисних копалин, зокрема рідкісноземельної мінеральної сировини, а також для суттєвого відтворення та примноження біорізноманіття через розбудову мережі об'єктів природоохоронної інфраструктури.

Тривале збереження рудиментів надмірно централізованого управління природними ресурсами не дозволяло забезпечувати більш дієвий вплив сфери природокористування на фінансову самодостатність територіальних громад базового рівня, в першу чергу сільських територіальних громад. На думку Д.Калініченка, у територіальних утвореннях, де не має достатньої концентрації об'єктів промислового виробництва, природні ресурси виступають базовим чинником зміцнення господарської та фінансової самодостатності територіальних громад базового рівня. Водночас підвищення дієвості впливу природних ресурсів на темпи соціально-економічного піднесення територіальних громад залежить від перегляду принципів рентних відносин, пов'язаних з освоєнням та розподілом природно-ресурсних активів. У нинішніх умовах удосконалення рентних відносин в системі місцевих фінансів передбачає підвищення частки відрахувань рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів, в першу чергу до бюджетів сільських територіальних громад, що відповідає вимогам бюджетно-фіскальної децентралізації в цілому [73]. Більше того, формування виконками сільських територіальних громад спеціалізованих інститутів муніципального управління природокористуванням створить додаткові можливості для зростання надходжень від підприємницької діяльності до бюджетів вказаних громад. Такого роду інститути забезпечать прискорене

введення комунальних природно-ресурсних активів у відтворювальний процес і активує підприємницьку діяльність у сільській місцевості.

Водночас негайного вирішення потребує проблема конвергенції пріоритетів бюджетно-фіскальної децентралізації в цілому та дерегуляції податкового регулювання розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу зокрема, оскільки за твердженням В.Іванченка, Н.Мединської та В.Бардася, поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації незначною мірою торкнулося дерегуляції надходжень екоресурсних платежів, що не дає можливості забезпечити перенесення центру ваги у публічному фінансуванні природоохоронної діяльності на рівень регіонів та територіальних громад базового рівня [70]. Збереження такої ситуації не дозволить повною мірою реалізувати інституційно закріплені повноваження адміністративної області та територіальної громади базового рівня стосовно реалізації екологічної та природно-ресурсної політики.

Завершення процесу укрупнення територіальних громад, зокрема формування мережі сільських територіальних громад, вимагає підвищення результативності використання ендогенного потенціалу сільських поселень. Для сільських територій, де відсутні, як правило, потужні центри промислового виробництва, ключовим елементом ендогенного потенціалу виступають природні ресурси. З огляду на це у короткостроковій перспективі необхідно забезпечити максимізацію прямого та непрямого економічного ефекту господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу для сільських територіальних громад [86]. Прямий економічний ефект для сільських територіальних громад забезпечуватиметься через зростання надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів, а непрямий економічний ефект – через формування сучасних суб'єктів природно-ресурсного підприємництва, зокрема на базі інститутів муніципального управління природокористуванням.

1.2 Сутність, складові та інституційні проблеми фінансового регулювання використання природних ресурсів

В умовах загострення глобального протистояння, зокрема в частині розвідки та освоєння природної сировини, виникає гостра необхідність формування сучасної архітекτονіки фінансового регулювання використання природних ресурсів на національному та територіальному рівні. Така архітектоніка має охоплювати комплекс регуляторів впливу на природокористувачів як щодо формування джерел фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації інфраструктури господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, так і в частині стимулювання процесів активізації процесів залучення у господарський обіг додаткового обсягу природних ресурсів.

Вагомий внесок у розроблення теоретичних, методичних та інституціональних підходів до формування інструментарію фінансового регулювання використання природних ресурсів, зокрема з врахуванням наслідків дерегуляції земельних відносин, здійснили такі вітчизняні вчені як Н.Андрєєва, В.Бардась, І.Бистряков, Ю.Біляк, Б.Буркинський, О.Варченко, І.Вахович, О.Веклич, В.Голян, Б.Данилишин, О.Дзюблюк, Д.Добряк, П.Жук, Т.Євсюков, Д.Клиновий, В.Кравців, О.Лабенко, Б.Луців, А.Мартин, Н.Мединська, І.Новаковська, Л.Новаковський, І.Опенько, В.Савчук, О.Сакаль, А.Сундук, В.Ткачук, С.Харічков, М.Хвесик, І.Чугунов та інші [1-3; 14; 16-20; 23; 27; 32-34; 38; 39; 43; 44; 46; 48; 69; 70; 72; 74; 92; 95; 97; 99; 117-119; 121; 123; 136; 137; 140-142; 147; 149; 151; 154-157; 162; 164].

Ключовим елементом архітекτονіки фінансового регулювання використання природних ресурсів виступає комплекс методів регуляторного впливу. Такими методами виступають: оподаткування, бюджетне фінансування, стимулювання, цінове регулювання, кредитування, фіскальне регулювання угод публічно-приватного партнерства. Вказаний перелік методів фінансового регулювання використання природних ресурсів отримує

функціональну спрямованість через застосування комплексу інструментів прямої та непрямої дії. Тобто кожен метод фінансового регулювання застосовується через використання окремих інструментів, котрі передбачають вилучення частини природно-ресурсної ренти, формування грошових потоків у продуктово-природних ланцюгах, створення публічних бюджетних та позабюджетних фондів, встановлення партнерських відносин між власниками природних благ та суб'єктами приватного підприємництва.

Оподаткування використання природних ресурсів виступає методом вилучення частини рентних доходів, котрі виникають під дією природного чинника і мають перерозподілятися в інтересах власника природного ресурсу, а також відшкодовувати уречевлені затрати праці, понесені у попередні періоди, зокрема при розвідці та освоєнні родовищ.

На переконання В.Іванченка, Н.Мединської та В.Бардася, вагомий вплив на темпи, масштаби та пропорції господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, а також на процеси захисту навколишнього природного середовища здійснюють податкові регулятори. Основним регулятором розширеного відтворення та господарського освоєння природної складової національного господарства виступає рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів, а охорони навколишнього природного середовища і запобігання забрудненню довкілля – екологічний податок [70]. Система рентного регулювання природокористування в Україні характеризується надмірною уніфікованістю методів та інструментів, а також недостатнім рівнем диференціації ставок рентної плати. Це у свою чергу зменшує дієвість фіскального впливу господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу на фінансову самодостатність країни, регіонів та територіальних громад базового рівня.

Система податкового регулювання природокористування в нашій країні характеризується надмірною уніфікованістю й обмеженістю набору методів, важелів та інструментів, що звужує реальну базу стягнення природно-ресурсних та екологічних платежів і не сприяє нарощенню інвестиційного

потенціалу відтворення, відновлення та охорони природних ресурсів. Природно-ресурсні платежі повною мірою не відповідають ряду характеристик, які притаманні класичним податкам. Податки, як правило, стягуються з результатів господарської діяльності та з конкретних операцій, а природно-ресурсні платежі адмініструються за використання природних ресурсів, які є витвором природи або ж створені в результаті затрат минулих поколінь. Усі ці фактори дають підстави констатувати, що природно-ресурсні платежі не можуть бути ідентифіковані виключно як податкові регулятори [2]. Водночас нинішній формат застосування інструментів рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів не забезпечує еквівалентного вилучення частини ренти, котра утворюється і відповідних секторах сфери природокористування під дією природно-ресурсних та природно-кліматичних чинників. Це виступає ключовим чинником того, що природно-ресурсна рента перетікає у корпоративний сектор, а не спрямовується у публічні бюджети. Тобто український народ як власник основної частини природного багатства не отримує відповідного фіскального ефекту від його залучення до господарського обігу.

Основними інструментами оподаткування природних ресурсів в Україні виступають плата за землю, рентна плата за спеціальне використання води, рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів, рентна плата за користування надрами, екологічний податок, штрафи та пені за порушення природоохоронного законодавства. Незважаючи на те, що з 2015 року плата за землю (земельний податок і орендна плата за землю) виступає складовою податку на майно, даний інструмент виступає фіскальним регулятором вилучення різних форм земельної ренти (диференціальної ренти I, диференціальної ренти II, монопольної та абсолютної), тому її варто розглядати як інструмент оподаткування використання природних ресурсів. У 2020-2021 роках запуск ринку земель сільськогосподарського призначення та земельна дерегуляція поставили додаткові вимоги до інституту земельних платежів, зокрема в частині оподаткування трансакцій із земельними ресурсами.

Плата за спеціальне використання води диференціюється в розрізі використання поверхневих та підземних вод, що не завжди забезпечує еквівалентне відшкодування реальної вартості свіжої води, котра залучається у господарський комплекс, в першу чергу у промисловість, сільськогосподарське водопостачання, житлово-комунальне господарство, зрошення та інші сектори. Відсутність належної диференціації не забезпечує необхідних мотивів для водокористувачів щодо впровадження маловодних та безводних технологій, а також запровадження систем оборотного водопостачання. Впровадження названих технологій зменшує потребу у свіжій воді, що позитивним чином впливає на водний баланс територій, в першу чергу старопромислових регіонів.

Основним фіскальним інструментом розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу виступає рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів. В останні роки даний рентний інструмент зазнав численних трансформацій, зокрема розширилася база його стягнення. Водночас значні розриви між величиною ставок рентної плати за деревину різної товщини створює люфти для нераціонального використання лісосировини. Постійні лісокористувачі намагаючись звузити базу нарахування рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів прагнуть максимізувати площі здійснення окремих видів рубок догляду за лісом, а також санітарних рубок. Даний інструмент оподаткування природних ресурсів також потребує посилення диференціації, зокрема в частині вилучення лісоресурсної ренти, котра утворюється при використанні корисних властивостей лісів.

Основною складовою надходжень рентних платежів до публічних фінансових фондів в Україні виступає рентна плата за користування надрами як з метою видобутку корисних копалин, так і без видобутку корисних копалин. Різна матеріально-речова субстанція мінеральної сировини (гірничо-рудні, гірничо-будівельні, вуглеводнева сировина, гірничо-хімічна сировина) зумовила необхідність застосування урізноманітненої системи ставок рентної плати за користування надрами.

З огляду на сказане, в останні роки актуалізувалися дослідження, які

присвячені обґрунтуванню нової системи критеріїв до диференціації інструментів рентного регулювання надрокористування. К.Шерстюкова переконана, що Україна повинна побудувати систему індивідуальної, пооб'єктної диференціації платежів, проте при визначенні базової мінімальної ставки плати за користування надрами, яка повинна постійно вдосконалюватися відповідно до ринкових умов. Завдання диференціації рентної плати остаточно не виконується в силу невирішеності проблеми держави як власника ресурсів щодо поточного наповнення державного бюджету та водночас проблеми надрокористувача щодо забезпечення збільшення видобутку і отримання прибутку [162, с. 131]. Недосконалість системи оцінювання реальних запасів мінерально-сировинних ресурсів та темпів і пропорцій їх видобутку не забезпечує прийняттого рівня фіскальної результативності надрокористування. У результаті публічні бюджети різного таксономічного рівня не доотримують значних обсягів мінерально-сировинної ренти, що звужує бюджетні можливості держави та територіальних громад реалізовувати проекти прискорення темпів соціально-економічного піднесення.

Значні обсяги залучення мінеральної сировини до господарського обігу супроводжуються сплатою значних обсягів рентної плати за користування надрами. Коливання ставок даного фіскального платежу вирішальною мірою впливають на затратність функціонування галузей гірничо-металургійного та паливно-енергетичного комплексу. З огляду на це питання модернізації системи рентного регулювання процесів надрокористування в Україні було надмірно політизованим, що не давало можливості сформувати сучасний набір інструментів вилучення та перерозподілу мінерально-сировинної ренти.

Як зазначають Д.Калініченко та В.Бардась, певною мірою спрощеність існуючого інструментарію рентного регулювання видобутку вуглеводневої сировини також зумовлена механічним підвищенням ставок рентної плати на основі індексації у зв'язку з інфляційно-девальваційними коливаннями. У результаті не завжди продуманої політики фіскального регулювання видобутку вуглеводневої сировини не забезпечено достатньої концентрації ресурсів для

фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації інфраструктури надрокористування та не створено передумов для стимулювання корпоративного сектора фінансувати проєкти освоєння нових та реінжинірингу існуючих родовищ вуглеводнів [74]. В умовах загострення глобального протистояння за право освоєння родовищ вуглеводневої сировини інструмент рентної плати за видобуток нафти та газу виступає важливим фактором підвищення конкурентоспроможності вітчизняної нафтогазовидобувної промисловості, а також вагомим детермінантом зміцнення фінансової самодостатності територій, які є ареалом концентрації вуглеводнів.

Виробничо-господарська діяльність, як стверджують В.Іванченко, Н.Мединська та В.Бардась, супроводжується забрудненням навколишнього природного середовища через викиди та скиди шкідливих речовин і розміщення відходів. Значною мірою динаміка та масштаби забруднення навколишнього природного середовища залежать від наявного інструментарію екологічного оподаткування. Такий інструментарій водночас має носити відшкодувальний характер, а також стимулювати суб'єкти виробничо-господарської діяльності перманентно обмежувати негативний вплив на довкілля і модернізовувати мережу загальногосподарської та внутрішньо-виробничої природоохоронної інфраструктури. Нинішня модель екологічного оподаткування в Україні відзначається надмірною уніфікованістю ставок. Масштабне вторгнення на територію України російських загарбників призвело до посилення негативного впливу на довкілля, що однозначно потребує трансформації існуючого механізму екологічного оподаткування [69]. Перспективний механізм екологічного оподаткування має враховувати ключові тренди трансформації глобальної природоохоронної архітекτονіки, в першу чергу в частині фіскального впливу на процеси викидів парникових газів та поводження з різноманітними видами виробничих та побутових відходів.

Н.Ярошевич та А.Якимів переконані, що однією з причин зменшення надходжень екологічного податку є зниження обсягів викидів шкідливих речовин у навколишнє середовище. За їх інформацією, загалом в Україні за

період з 2011 по 2020 роки спостерігається скорочення обсягу забруднюючих речовин, які викидаються у атмосферне повітря стаціонарними джерелами, та зменшення скидів забруднених зворотних вод у водні об'єкти. Проте тенденція до зниження викидів і скидів викликана не дією превентивної функції екологічного оподаткування (модернізацією виробництва та впровадженням екологічних технологій), а зменшенням ділової активності [164]. Однозначно, що структурні перетворення в національній економіці, які полягають у зменшенні питомої ваги галузей важкої індустрії у валовій доданій вартості, позитивним чином вплинули на динаміку забруднення навколишнього природного середовища. У той же час даний фактор має стати каталізатором зусиль держави та територіальних громад стосовно переорієнтації екологічного оподаткування на реалізацію пріоритетів Нової кліматичної угоди та інших міжнародних природоохоронних конвенцій.

О.Найденко акцентує увагу на відсутності залежності розподілу витрат на здійснення охорони навколишнього природного середовища від розміру акумульованого екологічного податку певного регіону та рівня життя. Так, наприклад, у регіонах країни, де рівень життя досить високий, витрати на здійснення охорони навколишнього природного середовища можуть удвічі перевищувати розмір екологічного податку. Таким чином, виникає необхідність у розгляді перспективи впровадження диференціації ставок екологічного податку за регіонами. Так, ставки мають бути вищими у більш «забруднених» регіонах, що дасть змогу швидше покращити екологічне становище на даних територіях та стимулювати суб'єктів господарювання до придбання більш екологічно безпечного обладнання чи застосування більш екологічно безпечних технологій виробництва продукції [112, с. 631]. Даний підхід має отримати належне інституційне супроводження, щоб забезпечити нарощення впливів у модернізацію природоохоронної інфраструктури на регіональному та місцевому рівнях через формування фондів охорони навколишнього середовища як спеціальних фондів в структурі публічних бюджетів на обласному рівні та на рівні територіальної громади базового рівня.

Екологічний податок хоча й у гібридній формі також необхідно розглядати інструментом оподаткування використання природних ресурсів, оскільки такий фіскальний інструмент передбачає відшкодування екологічної антиренти, котра утворюється у зв'язку із забрудненням атмосферного повітря, природних водних джерел, а також внаслідок розміщення промислових відходів та побутового сміття.

Ставки екологічного податку не забезпечують відшкодування екологічних втрат, а також не мотивують суб'єкти господарської діяльності модернізовувати мережу об'єктів внутрішньо-виробничої природоохоронної інфраструктури. В українській практиці екологічний податок виконує суто фіскальну функцію і не вписується в глобальну архітектуру екологічного регулювання кліматичних змін та переводу національної економіки на модель низьковуглецевого розвитку. А це виступає вагомим гальмівним чинником для залучення глобальних фінансових потоків у модернізацію природоохоронної інфраструктури України.

Також свого роду сурогатними фіскальними інструментами регулювання процесів забруднення навколишнього природного середовища виступають пені та штрафи за порушення природоохоронного законодавства, які за умови урізноманітнення сфери їх використання мають мотивувати суб'єкти господарської діяльності та домогосподарства до переходу на модель екологічно орієнтованої поведінки.

Підсумовуючи викладене вище та враховуючи глобальні тренди регуляторного впливу на процеси природокористування можна стверджувати, що існуючий інструментарій фінансового регулювання використання природних ресурсів в Україні на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях характеризується комплексом інституційних пасток та інституційних розривів (рис. 1.2). Такого роду інституційні пастки та інституційні розриви варто об'єднати у три групи: бюджетного, податкового та кредитно-боргового характеру. Яскравим проявом інституційних проблем бюджетного характеру

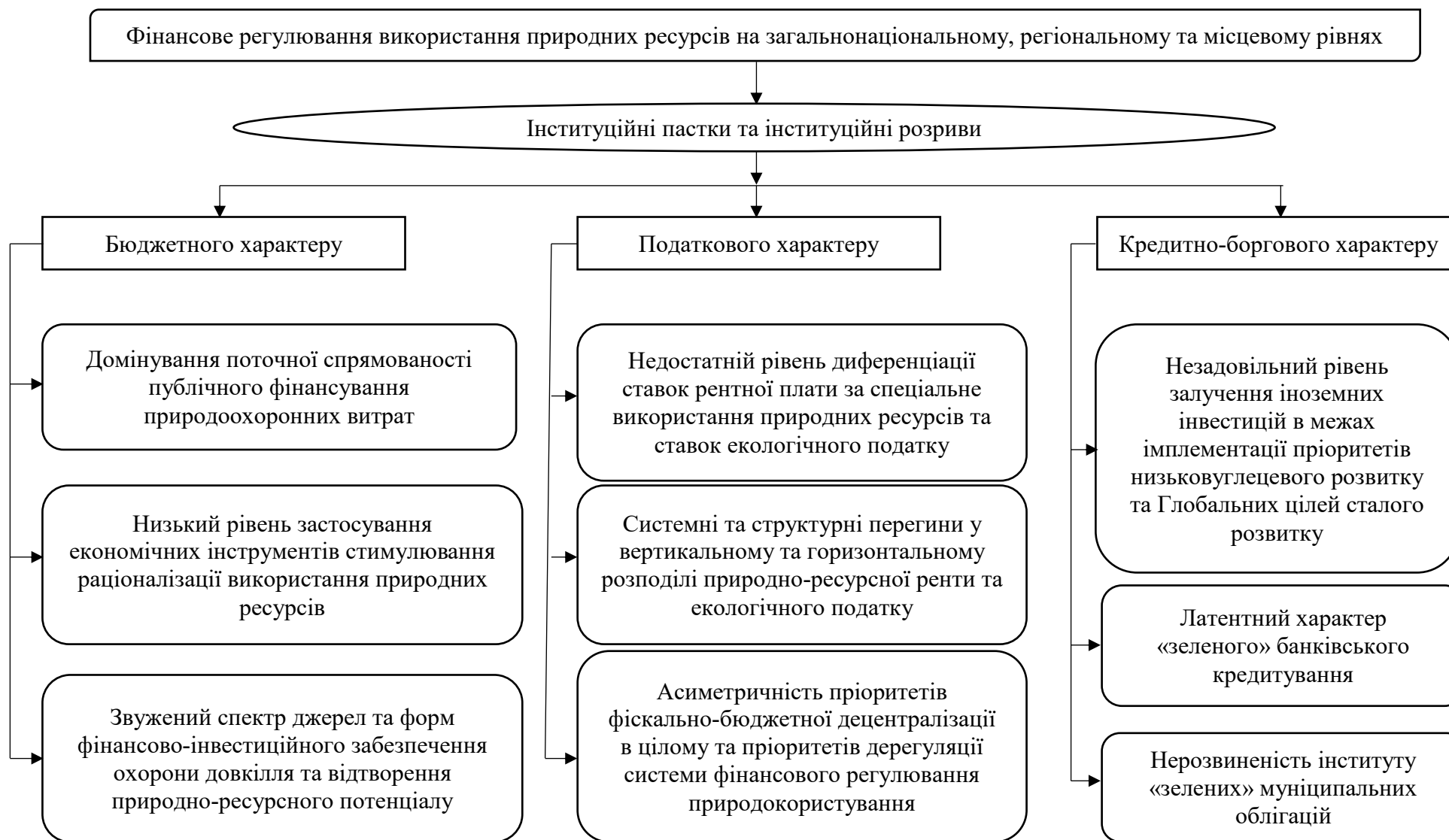

Рис. 1.2. Інституційні проблеми функціонування системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на різних таксономічних рівнях в Україні

Джерело: сформовано автором

виступає домінування поточної спрямованості публічного фінансування природоохоронних витрат. Це пов'язано з тим, що кошти публічних бюджетів України більшою мірою використовуються на фінансоване забезпечення процесів утримання та експлуатації об'єктів природоохоронної інфраструктури, а не їх модернізації. Низький рівень інвестиційної спрямованості публічних природоохоронних видатків призводить до зростання рівня морального старіння та фізичного спрацювання обладнання екологічного спрямування.

Пролонгація з року в рік практики надмірної обмеженості застосування економічних інструментів стимулювання раціоналізації використання природних ресурсів не забезпечує підвищення рівня заінтересованості природокористувачів у впровадженні сучасних методів та технологій переробки природної сировини, що культивує марнотратне використання природних ресурсів та не забезпечує їх економію у різноманітних фазах відтворювального процесу. В умовах поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації сформувалися додаткові можливості для інституціоналізації інструментів економічного стимулювання раціонального використання природних ресурсів за рахунок коштів бюджетів місцевого самоврядування. Водночас надмірна зарегульованість системи бюджетного регулювання відтворення природно-ресурсного потенціалу та охорони довкілля не дозволяє використати наявний потенціал посилення впливу стимулів-регуляторів на динаміку відтворення природної складової національного багатства.

Незважаючи на участь України у більшості міжнародних природоохоронних конвенцій, що регламентують урізноманітнення методів фінансування природоохоронних проєктів, в нашій країні й надалі спостерігається практика збереження надмірно звуженого спектра джерел та форм фінансово-інвестиційного забезпечення охорони довкілля та відтворення природно-ресурсного потенціалу. Власні кошти підприємств, установ та організацій, а також кошти публічних бюджетів залишаються основними джерелами фінансування природоохоронної діяльності. Інституціоналізація нетрадиційних для України джерел фінансово-інвестиційного забезпечення

охорони довкілля та відтворення природно-ресурсного потенціалу відбувається надто мляво і повільно, що консервує інвестиційний дефіцит у сфері природокористування в цілому.

Набір інституційних пасток та інституційних розривів податкового характеру проявляється у недостатньому рівні диференціації ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів та ставок екологічного податку. Відсутність диференціації мотивує природокористувачів, в першу чергу, освоювати найбільш ліквідні запаси природної сировини та не здійснювати реінжинірингу системи господарського освоєння менш привабливих родовищ корисних копалин. Низький рівень диференціації ставок екологічного податку не мотивує природокористувачів забезпечувати прискорені темпи оновлення внутрішньо-виробничої природоохоронної інфраструктури, що консервує високий рівень питомих викидів і скидів шкідливих речовин, а також уповільнює процеси модернізації організованих полігонів складування виробничих відходів та побутового сміття.

Інституційною пасткою становлення в Україні сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів виступає асиметричність пріоритетів фіскально-бюджетної децентралізації в цілому та пріоритетів дерегуляції системи фінансового регулювання природокористування. Проявом такої асиметрії виступає те, що близько 90% рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів спрямовується до держбюджету. В основному такий відсоток надходжень природно-ресурсної ренти до центрального публічного фінансового фонду країни забезпечується через перерахування рентної плати за користування надрами. Рентна плата за користування надрами (мінерально-сировинна рента) вступає основним інструментом рентного регулювання природокористування в цілому. Зміна принципів вертикального перерозподілу мінерально-сировинної ренти створить умови для формування регіональних та місцевих фондів відтворення мінерально-сировинної бази, що прискорить процеси освоєння

перспективних родовищ мінеральної сировини в межах реалізації Угоди про корисні копалини між США та Україною.

Розбудова глобальної природоохоронної архітекτονіки створила дієві інституційні підвалини для диверсифікації джерел фінансування проєктів охорони довкілля та відтворення природно-ресурсного потенціалу. У даному контексті як інституційний розрив в системі фінансового регулювання використання природних ресурсів слід розглядати незадовільний рівень залучення іноземних інвестицій в межах імплементації пріоритетів низьковуглецевого розвитку та Глобальних цілей сталого розвитку. Це пов'язано з тим, що в Україні надто повільно проходять процеси конвергенції світової та національної системи боротьби з негативними кліматичними змінами, що упереджує процеси залучення в країну коштів міжнародних фінансово-банківських установ та коштів іноземних урядів. Незважаючи на світовий тренд, в Україні в латентному стані перебувають інститути «зеленого» кредитування та інститути емісії «зелених» муніципальних облігацій.

Одним з ключових факторів формування сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів виступає, за твердженням Я.Чайковського, Б.Луціва, О.Дзюблюка, Є.Чайковського та П.Луціва, необхідність мобілізації великих за обсягами державних і приватних джерел фінансування відповідних проєктів і розвитку нових фінансових інструментів, здатних забезпечити необхідні потоки інвестицій. Тож такі процеси об'єктивно зумовлюють трансформацію світової фінансової системи, створення новітніх інституційних структур, формування нової культури управління фінансовими інститутами, зміну фінансової архітектури, перенаправлення фінансових потоків і введення в обіг зелених фінансових інструментів, призначених для фінансування екологічно стійких проєктів [156, с. 55]. Це в першу чергу є актуальним для української практики, де в латентному стані перебуває система «зеленого» інвестування проєктів відтворення та збереження природного багатства, особливо в частині інституціоналізації сучасних фінансових інструментів капіталізації природно-ресурсних активів. Не повною мірою є

імplementованими інституційні структури, котрі забезпечують комерціалізацію екосистемних послуг, які продукуються природними біогеоценозами. Також сучасна система фінансового регулювання використання природних ресурсів є необхідною з огляду на потребу у підвищенні інвестиційної привабливості проєктів оздоровлення довкілля та раціонального використання природних ресурсів.

Виходячи із сучасних трендів рентного регулювання залучення природних ресурсів у відтворювальний процес та фінансування проєктів оздоровлення довкілля, можна стверджувати, що модель фінансового регулювання використання природних ресурсів має вписуватися у концепцію «зелених» фінансів, котра виступає інституційною основою трансформації національних систем регуляторного впливу на процеси фінансово-інвестиційного забезпечення розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу та модернізації мережі об'єктів природно-господарської і природоохоронної інфраструктури. О.Варченко, О.Варченко, О.Драган, К.Ткаченко, Н.Рибак та В.Зубченко переконливо доводять, що утвердження «зелених» фінансів для повоєнного відновлення України вимагає розширення кола суб'єктів таких фінансових відносин, які мають реалізовувати екологічні проєкти відповідно до власних потреб. Існує потреба в «зеленому» фінансуванні, що продукується місцевими органами влади для забезпечення регіональної чи місцевої охорони навколишнього середовища, покращення стану довкілля на території окремої громади чи області відповідно до загальнодержавних вимог і стандартів. Основними суб'єктами є місцеві органи влади, центральні органи державної влади, фінансові установи із залучення та обслуговування фінансування, залучені міжнародні фінансові та природоохоронні організації [14, с. 78-79]. Тобто становлення перспективної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на основі концепції «зелених» фінансів вимагає здійснення комплексу інституційних перетворень, які забезпечать урізноманітнення набору бюджетно-податкових та

грошово-кредитних регуляторів процесів охорони довкілля та раціоналізації використання природних ресурсів.

На основі результатів дослідження сучасного стану розвитку «зеленого» фінансування в Україні І.Чугунов, Т.Канєва та І.Любчак прийшли до висновку, що у цьому напрямку перспективним є: розроблення дієвої стратегії зеленого фінансування на національному рівні, що включатиме напрями повоєнної відбудови країни; формування нормативного забезпечення реалізації «зеленого» фінансування (станом на тепер в Україні недостатньо розвинена законодавча база, яка регулює фінансові механізми Зеленого Курсу); забезпечення прозорості та якості інформації для «зелених інвесторів»; стимулювання розвитку та впровадження нових зелених інструментів фінансування, у т.ч. введення в обіг зелених фінансових продуктів, таких як «зелені» облігації, «зелене» кредитування, «зелене» страхування; залучення міжнародних «зелених» інвестицій; створення ефективних механізмів моніторингу та оцінки зелених інвестицій [157]. Виходячи з багаторічної вітчизняної практики фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення та відновлення природно-ресурсного потенціалу, саме активізація використання методів та інструментів зеленого інвестування здатна забезпечити подолання перманентного фінансового дефіциту в системі відтворення та відновлення окремих складових природного багатства. Важливою передумовою активізації зеленого інвестування у нинішніх умовах виступає створення інституційних передумов для імплементації у вітчизняну архітектуру відтворення природно-ресурсного потенціалу пріоритетних напрямів Європейського Зеленого курсу.

1.3 Інституційні засади фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад

Децентралізація влади, реформа місцевого самоврядування та земельна дерегуляція вимагають формування інституційних засад фінансового

регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад. Така система фінансового регулювання має забезпечити посилення впливу місцевого самоврядування на процеси розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, а також зміцнити вплив сфери природокористування на темпи соціально-економічного розвитку територій, котрі виступають ареалом концентрації природно-ресурсних благ. Місцеве самоврядування має отримати додаткові повноваження стосовно використання методів фінансового регулювання використання природних ресурсів, виходячи з вигод та переваг бюджетно-фіскальної децентралізації та земельної дерегуляції (формування комунального сектору у землеволодінні та землекористуванні).

Теоретико-методологічним та інституціональним підґрунтям формування механізмів фінансового регулювання використання природних ресурсів на місцевому рівні виступають праці вітчизняних вчених І.Бистрякова, О.Веклич, В.Голяна, Б.Данилишина, О.Дзюбенка, Д.Добряка, А.Карпука, Д.Клинового, В.Кравціва, Ю.Маковецької, А.Мартина, Н.Мединської, В.Міщенко, Т.Омельяненко, І.Сторонянської, А.Третьяка, М.Хвесика та інших [19; 28; 30; 35; 79; 110; 140; 143; 151; 152], які сформулювали інституціональні засади фінансового регулювання природокористування на рівні територіальних громад, а також розробили конкретні напрями посилення впливу господарського освоєння місцевого природно-ресурсного потенціалу на фінансову самодостатність місцевого самоврядування.

Відправним пунктом становлення системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади, виходячи з авторської позиції М.Хвесика, І.Бистрякова та Д.Клинового, виступає те, що у децентралізованій системі управління природокористуванням європейського типу зазнає змін роль територіальних громад, які повинні стати кінцевим бенефіціаром від залучення природних активів до господарського обігу [152, с. 12]. Земельна дерегуляція 2021 року забезпечила суттєвий приріст комунальних природно-ресурсних активів за рахунок передачі великих площ земель

сільськогосподарського призначення державної власності у власність територіальних громад базового рівня. Фактично розширився територіальний та ресурсний базис для активізації підприємницької діяльності за участю місцевої влади, зокрема через створення корпорацій територіального управління природними ресурсами або спеціалізованих комунальних підприємств, зокрема комунальних лісових господарств. Створення такого роду публічних підприємницьких формувань створює сприятливі умови для збільшення надходжень до місцевих бюджетів від підприємницької діяльності, в першу чергу за рахунок перерахунку дивідендів.

Поглиблення децентралізації влади та завершення процесу створення мережі територіальних громад сформували нові інституційні засади користування природними ресурсами на місцевому рівні. Надання додаткових повноважень місцевому самоврядуванню в частині володіння, користування та розпоряджання природними ресурсами вимагає формування сучасного регуляторного механізму, який оперуватиме системою методів та інструментів комерціалізації різноманітних складових природного багатства, комплексного використання природно-ресурсного потенціалу, утилізації вторинної природної сировини та залучення природних ресурсів в орбіту товарно-грошових відносин. Передова іноземна практика підтверджує гіпотезу про те, що в спектрі регуляторного механізму природокористування ключове місце займають інструменти та методи фінансового регулювання, які координують та стимулюють пропорції і масштаби залучення природних ресурсів у відтворювальний процес. З огляду на те, що центр тяжіння щодо господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу в останні роки було перенесено на місцевий рівень набуває актуальності проблема формування інструментарію фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад. Така система фінансового регулювання повинна охоплювати набір методів бюджетного, податкового та ліцензійно-дозвільного впливу на процеси користування природними ресурсами через призму наповнення місцевих бюджетів, створення додаткових робочих місць,

структурної перебудови регіональних господарських комплексів, збереження та примноження біорізноманітття.

У вітчизняній економічній літературі вже тривалий період обґрунтовуються авторські підходи щодо формування на рівні територіальних громад моделі фінансового регулювання використання природних ресурсів, яка давала б можливість результативно вилучати природно-ресурсну ренту за використання природної сировини місцевого значення, забезпечувати ідентифікацію реальної бази фіскального регулювання залучення природних ресурсів у відтворювальний процес та охорони навколишнього природного середовища, фінансувати проекти розширеного відтворення та примноження біорізноманіття, залучати інвестиції у рециклінг вторинної природної сировини і виробництві на цій основі твердого та газоподібного біологічного палива, стимулювати результативне використання земель комунальної власності у відтворенні регіонального капіталу.

В контексті формування територіальних моделей фінансового регулювання М.Хвесик, І.Бистряков та Д.Клиновий зазначають, що забезпечення сталого розвитку територіальних утворень потребує рішучих кроків у напрямі реалізації концепту ефективного використання природного багатства країни в рамках формування на рівні територіальних громад сучасних природно-господарських комплексів, орієнтованих на отримання додаткової вартості природно-ресурсного походження за рахунок інноваційних фінансово-економічних механізмів європейського типу [151, с. 21]. Тобто вчені обґрунтовують доцільність умонтування в інструментарій фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади методів та інструментів інноваційного спрямування, які апробовані закордоном і передбачають сек'юритизацію комунальних природно-господарських активів та створення спеціалізованих муніципальних компаній по їх управлінню.

Теоретико-методологічні засади фінансового регулювання використання природних ресурсів на регіональному та місцевому рівнях почали активно розглядатися у працях вітчизняних вчених у період, коли процеси

децентралізації влади ще були у зародковому стані, але проблема зміцнення господарської самодостатності територіальних утворень вже актуалізувалася. Сутнісно-змістовна характеристика фінансового регулювання використання окремих видів природних ресурсів, зокрема сільськогосподарських земель, була здійснена А.Третьяком [143]. Ключові моменти фінансового регулювання використання природних ресурсів в контексті вибору перспектив регіонального соціально-економічного розвитку на основі вилучення природно-ресурсної ренти були сформульовані Б.Данилишиним та В.Міщенком [110] ще на початку 2000-х років.

Як один з основних пріоритетів формування сучасного інструментарію фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади М.Хвесик, І.Бистряков та Д.Клиновий розглядають перегляд й можливе розширення бази оподаткування місцевими податками та квазіподатковими інструментами у вигляді місцевих зборів за використання природних ресурсів. На їх думку, важливого значення також набуває запровадженню муніципального підприємництва у сфері використання природних ресурсів на засадах публічно-приватного партнерства згідно з його основними механізмами [152, с. 12].

Інституціоналізація пріоритетів децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування у 2014-2016 роках зумовила необхідність перегляду базових положень архітекτονіки фінансового регулювання використання природних ресурсів в контексті підвищення дієвості їх впливу на соціально-економічне піднесення територіальних громад. В.Голян та Н.Мединська визначають магістральним елементом системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на місцевому рівні економічний механізм ресурсозбереження та енергоефективного природокористування [35], тобто виступають за диверсифікацію бюджетно-податкових та грошово-кредитних регуляторів, які стимулюватимуть утилізацію вторинної природної сировини і її подальше використання у виробництві різноманітних видів твердого та газоподібного біологічного палива.

Вагомою складовою фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад в умовах поглиблення децентралізації влади є удосконалення механізму ідентифікації реальної бази стягнення та адміністрування плати за землю. Завершення процесу об'єднання територіальних громад актуалізувало проблему оптимізації механізму справляння плати за землю через удосконалення підходів до визначення нормативної грошової оцінки землі та перегляду законодавчо встановленої мінімальної податкової ставки для збільшення надходжень до місцевих бюджетів та уникнення спотворення податкової конкуренції [140].

В контексті децентралізації влади і необхідності зміцнення господарської самодостатності територіальних громад у численних працях пропонуються пріоритети посилення місцевої спрямованості перерозподілу рентної плати за користування надрами [131], зокрема в частині формування механізму децентралізованого управління вітчизняним фондом родовищ корисних копалин місцевого самоврядування при їх видобуванні [98]. Тобто фактично робилися спроби формування такого інструментарію фінансового регулювання використання корисних копалин місцевого значення, який дозволить суттєво підвищити надходження мінерально-сировинної ренти до бюджетів місцевого самоврядування.

Говорячи про доцільність трансформації існуючого формату територіального фінансового регулювання природокористування, В.Голян одним з основних чинників господарської та фінансової самодостатності утворень базового рівня визначає зростання надходжень до місцевих бюджетів фіскальних платежів за спеціальне використання природних ресурсів та користування природними та природно-господарськими активами [30, с. 8]. Мова йде про те, що необхідно удосконалити інструментарій фіскального регулювання використання природних ресурсів місцевого значення та диверсифікувати форми користування комунальними природно-господарськими активами, зокрема через імплементацію угод публічно-приватного партнерства та кооперацію природокористувачів різної відомчої

підпорядкованості з суб'єктами приватного екологічного та природно-ресурсного підприємництва, що сприятиме поступовому усуненню хронічного інвестиційного дефіциту у сфері господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та запобігання забрудненню довкілля.

Виходячи з того, що процес використання природних ресурсів супроводжується техногенним та антропогенним впливом на природні біогеоценози важливою складовою територіальних моделей фінансового регулювання природокористування має виступати фінансово-бюджетна компонента природоохоронної діяльності. На думку О.Веклич, особливої значущості набувають дослідження методів і регуляторних процедур, спрямованих, насамперед, на зміцнення фінансової бази органів місцевого самоврядування у сфері охорони навколишнього природного середовища, а також посилення дієвості механізмів та інструментів природоохоронної політики [19, с. 61]. Тобто місцеве самоврядування через налагодження системи фінансового впливу на забруднювачів довкілля здатне упередити прояви надмірного еколого-деструктивного впливу на природні біогеоценози і водночас збільшити надходження екологічного податку до місцевих бюджетів, що забезпечить нарощення коштів у фондах охорони довкілля і тим самим збільшить потенціал публічного фінансування природоохоронних проєктів.

А.Карпук, Т.Миклуш та О.Дзюбенко складовою фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад розглядають розроблення методів та інструментів не лише прямого, а й опосередкованого впливу на природокористувачів, щоб стимулювати останніх впроваджувати методи та технології комплексного природокористування. Вони також обґрунтовують доцільність диверсифікації джерел фінансування природоохоронних та природооблаштувальних проєктів на основі емісії муніципалітетами «зелених» облігацій, що дасть можливість на порядок збільшити надходження у фонди охорони навколишнього природного середовища, які формуються у складі бюджетів місцевого самоврядування [79, с. 12-18]. Саме відсутність вказаних стимулів на рівні місцевого

самоврядування не дає можливості забезпечити заінтересованість природокористувачів в утилізації вторинної природної сировини і створенні тим самим ресурсної бази для виробництва біологічного палива та зменшення потреби у викопних вуглеводнях [28], що дасть змогу зменшити сукупні витрати на опалення суб'єктів комунальної та соціальної місцевої інфраструктури. Також обґрунтованим є підхід стосовно здійснення муніципальних запозичень для наповнення фондів охорони довкілля на рівні територіальних громад.

У латентному стані перебувають авторські підходи стосовно підвищення частки концентрації природно-ресурсної ренти у місцевих бюджетах, зокрема у спеціальних фондах, щоб підвищити їх цільову прив'язку до пріоритетів соціально-економічного розвитку територіальних громад та пріоритетів відтворення місцевого природно-ресурсного потенціалу і охорони навколишнього природного середовища. Також не упорядкованим є інституціональне середовище фінансового регулювання використання природних ресурсів через призму зростання надходжень рентних платежів у бюджети територій, які власне і виступають основним ареалом концентрації природної сировини. Не відзначаються достатнім рівнем обґрунтованості та інституціональної упорядкованості теоретико-методологічні підходи стосовно користування комунальними природно-ресурсними активами на основі реалізації угод публічно-приватного партнерства.

Спільним знаменником означених підходів стосовно формування сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади є нарощення потоку інвестиційних впливів у відтворення природної сировини, модернізацію об'єктів природоохоронної інфраструктури, утилізацію відходів природних ресурсів на підприємствах переробної промисловості та природно-ресурсного сектора. Тому необхідною є розробка авторського концепту формування моделі фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади з проекцією на те, що підбір бюджетних, податкових, кредитних та дозвільно-ліцензійних

методів регуляторного впливу на природокористувачів має здійснюватися через призму збільшення обсягів капітальних та портфельних інвестицій у сферу природокористування.

Природні ресурси виступають однією з основних матеріально-речових складових комунальних активів і відповідно прямо впливають на рівень господарської самодостатності територіальних громад. В умовах поглиблення децентралізації влади, коли місцева влада отримала додаткові повноваження в частині реалізації пріоритетів соціально-економічного розвитку, ефективніше використання природних ресурсів загальнодержавного та місцевого значення виступає дієвим резервом активізації ділової активності у місцевому природно-ресурсному секторі, зростання надходжень природно-ресурсної ренти до бюджетів місцевого самоврядування та покращення результативності розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу. Дерегуляція земельних відносин, яка передбачала передачу територіальним громадам земель сільськогосподарського призначення державної власності поза межами населених пунктів, значно розширила ареал концентрації природно-ресурсних благ, які перебувають у володінні, користуванні та розпоряджанні місцевого самоврядування.

Доцільність становлення сучасної системи фінансового регулювання використанням природних ресурсів на рівні територіальної громади впливає з твердження М.Хвесика, І.Бистрякова та Д.Клинового про те, що сьогодні територіальні громади не мають чітко визначених і регламентованих прав з управління природними ресурсами, зосередженими на їх території, саме як природними активами, тобто джерелами доходу [152, с. 6-7]. Для територіальних громад базового рівня, котрі не відзначаються достатньою концентрацією індустріальних центрів соціально-економічного піднесення, природні ресурси виступають основним резервом активізації ділової активності, зростання зайнятості та самозайнятості місцевого населення, ключовим чинником структурної перебудови місцевої економіки. Водночас надмірно звужений спектр форм публічно-приватного партнерства в частині

передачі у користування підприємницьким структурам запасів вичерпної природної сировини та відновних природних ресурсів не дозволяє органам місцевого самоврядування імплементувати у господарську практику сучасні форми комерціалізації та капіталізації природного багатства, яке концентрується на підзвітних їм територіях.

Водночас приріст комунальних природно-ресурсних активів вимагає формування комплексного регуляторного механізму фінансового впливу на пропорції та масштаби господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, щоб поряд із додатковим залученням природної сировини у відтворювальний процес забезпечувати її відтворення і примноження. Система фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади повинна охоплювати набір обмежувальних та стимулюючих підойм, які даватимуть змогу забезпечувати ощадливе та збалансоване природокористування і упереджуватимуть прояви негативного і шкідливого впливу на довкілля [100, с. 98].

У загальному вигляді система фінансового регулювання використання природних ресурсів на місцевому рівні має включати блок бюджетно-податкових та блок грошово-кредитних регуляторів. Бюджетно-податкові регулятори охоплюють інструменти рентного регулювання господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу (рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів, рентна плата за спеціальне використання води, рентна плата за користування надрами, плата за землю), методи розподілу природно-ресурсної ренти між бюджетами різного таксономічного рівня, інструменти фінансування заходів відтворення запасів природної сировини та упередження негативного впливу на біогеоценози, механізми користування комунальними природно-ресурсними активами в умовах реалізації угод публічно-приватного партнерства. Грошово-кредитні регулятори охоплюють компенсаційні механізми, котрі передбачають відшкодування за рахунок коштів публічних бюджетів процентних ставок за кредити комерційних банків, які спрямовуються на реалізацію проєктів господарського освоєння та охорони

природно-ресурсного потенціалу, а також методи використання іпотечно-заставних операцій для умонтування комунальних природно-ресурсних активів у систему ринкових товарно-грошових відносин, інструменти здійснення муніципальних запозичень під реалізацію природо-експлуатаційних та природоохоронних проєктів.

Бюджетно-податкові регулятори фактично представляють дві сторони фінансового регулювання використання природних ресурсів: перша сторона – адміністрування та розподіл рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів між бюджетами різних таксономічних рівнів; друга сторона – це фінансування проєктів освоєння місцевої природно-ресурсної бази за рахунок коштів обласних і районних бюджетів, а також бюджетів місцевого самоврядування. Якщо в частині рентного регулювання використання природних ресурсів органи місцевого самоврядування мають незначний люффт для маневру у зв'язку з гіперцентралізацією фіскального інструментарію регулювання природокористування, то в частині вибору пріоритетів фінансування господарського освоєння місцевої природно-ресурсної бази та використання комунальних природно-ресурсних активів у відтворювальному процесі місцева влада має сприятливий інституціональний коридор для того, щоб за рахунок коштів публічних бюджетів відтворювати природно-ресурсну основу соціально-економічного піднесення територіальних громад.

Незважаючи на те, що бюджетно-фіскальна децентралізація розпочалася у 2014-2016 роках, суттєвих зрушень щодо підвищення рівня концентрації природно-ресурсної ренти у місцевих бюджетах не відбулося. Більше того, природно-ресурсна рента спрямовувалася у загальні фонди місцевих бюджетів, що не забезпечувало цільової прив'язки природно-ресурсних платежів до пріоритетів фінансування розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу та охорони навколишнього природного середовища. У 2012-2021 роках в динаміці надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів спостерігалось декілька фаз. Перша фаза (2012-2014 роки) – питома вага місцевих бюджетів у загальних

надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного бюджету України коливалася в інтервалі 43,3-86,9%.

Така висока питома вага місцевих бюджетів у надходженнях природно-ресурсної ренти забезпечувалася тим, що плата за землю входила до складу зборів за спеціальне використання природних ресурсів, а адміністрування інших форм рентного регулювання природокористування відзначалося низьким рівнем ефективності.

Надходження плати за землю (земельного податку та орендної плати за користування земельними ділянками) до місцевих бюджетів при квазіринкових формах вилучення природно-ресурсної ренти у надрокористуванні, водокористуванні та лісокористуванні забезпечило їх високу питому вагу у структурі надходжень природно-ресурсної ренти до публічних бюджетів в цілому.

Друга фаза – з 2015 року плата за землю стала складовою місцевого податку на майно, що суттєво зменшило частку місцевих бюджетів в загальних надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного бюджету України. У зв'язку з тим, що з 2015 року частка природно-ресурсної ренти, яка спрямовувалася у місцеві бюджети, була невисокою, суми надходжень даного виду фіскальних платежів також були незначними. Зокрема, у 2015 році до місцевих бюджетів спрямовувалося рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів на суму 2 154 млн грн, у 2017 році – 2 471 млн грн, у 2019 році – 5 278 млн грн, у 2020 році – 4 637 млн грн. Суттєве зростання надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів відбулося у 2021 році порівняно з періодом 2015-2020 років. Це пов'язано з тим, що завершився процес укрупнення територіальних громад (формування міських, селищних та сільських територіальних громад) і була ідентифікована база стягнення природно-ресурсної ренти, зокрема за використання природних ресурсів місцевого значення.

Повноваження місцевого самоврядування на сьогодні не дають можливості повною мірою використати весь потенціал використання фінансових методів та інструментів для комплекснішого та раціонального використання природних ресурсів як з точки зору зростання надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів до бюджетів територіальних громад базового рівня, так і з точки зору підвищення капіталізації залучення природної сировини та корисних властивостей природних біогеоценозів у відтворювальний процес.

На основі критичного осмислення існуючих авторських підходів стосовно становлення сучасного інструментарію фінансового регулювання використанням природних ресурсів на рівні територіальних громад встановлено, що ключовим елементом такого інструментарію виступає реконструкція фінансово-економічного механізму децентралізованого управління природно-ресурсними активами (рис. 1.3). Такий механізм виступає інституційним осердям фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад базового рівня.

В спектрі інституційно-методичних засад реконструкції фінансово-економічного механізму децентралізованого управління природно-ресурсними активами слід виокремити перегляд методики нарахування рентних платежів. Такий перегляд має передбачати посилення диференціації при визначенні ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, щоб подолати синдром перманентної недокапіталізованості більшості видів природної сировини. Фактор недокапіталізованості природно-ресурсних активів в останні десятиліття культивував процеси виснажливого та розбалансованого природокористування. Водночас спостерігаються прецеденти надмірної диференціації ставок рентної плати, яка призводить до намагання природокористувачів знизити базу нарахування даного фіскального інструменту та забезпечити максимізацію загальної прибутковості діяльності. В першу чергу це стосується методології нарахування ставок рентної плати за спеціальне використанням лісових ресурсів.

Рис. 1.3. Інституційно-методичні засади та алгоритм реконструкції фінансово-економічного механізму децентралізованого управління природно-ресурсними активами

Джерело: сформовано автором на основі [152]

Активізація природно-ресурсного підприємництва на рівні муніципалітетів на пряму пов'язана з розширенням прав місцевих громад щодо надання дозволів на спеціальне використання природних ресурсів. В умовах завершення процесу земельної дерегуляції місцеве самоврядування значно розширило територіальний базис розвитку природно-ресурсного підприємництва як через передачу прав тимчасового користування комунальними природно-ресурсними активами, так і через створення спеціалізованих комунальних підприємств, зокрема в частині користування земельними, лісовими, водними та мінерально-сировинними ресурсами, а також в частині поводження з виробничими та побутовими відходами. Для сільських та селищних територіальних громад саме активізація природно-ресурсного підприємництва є ключовим елементом ділової активності у сільській місцевості загалом.

Необхідною складовою інституційно-методичних засад реконструкції фінансово-економічного механізму децентралізованого управління природно-ресурсними активами в сучасних умовах є удосконалення антимонопольного законодавства у сфері природокористування. Антимонопольні регулятори – це ключовий важіль, що убезпечить надмірну концентрацію природно-ресурсних активів і створить умови для формування конкурентних умов для суб'єктів природно-ресурсного підприємництва різних форм власності та походження капіталу. Вітчизняне антимонопольне законодавство потребує суттєвої трансформації в частині володіння, користування та розпоряджання природно-ресурсними активами.

Принципова зміна системи муніципального управління природокористуванням є можливою за умови інституціоналізації територіальних корпорацій з управління природними ресурсами. Законодавство про формування таких корпорацій носить латентний характер і потребує удосконалення на основі імплементації передового іноземного досвіду формування корпоративних структур у сфері господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу. Створення таких корпорацій забезпечить

подальше збереження прав муніципалітетів на комунальні природно-ресурсні активи та активує ділову активність у природно-експлуатаційній та природоохоронній діяльності.

Перераховані інституційно-методичні засади визначають алгоритм реконструкції фінансово-економічного механізму децентралізованого управління природно-ресурсними активами, котрий охоплює три основних етапи.

На першому етапі здійснюється інституціоналізація субсидіарних, фіскальних (податкових) та концесійних інструментів, притаманних розвитку публічно-приватного партнерства. Така диверсифікація інструментів фіскального регулювання природокористування забезпечуватиме розширення реальної бази нарахування і адміністрування рентних платежів за користування природно-ресурсними активами, що у підсумку збільшить податкові надходження до бюджетів місцевого самоврядування, а також неподаткові надходження від підприємницької діяльності комунальних підприємств.

Другий етап охоплюватиме розмежування і делегування розширення повноважень територіальним громадам з одночасним створенням територіальних корпорацій з управління природними ресурсами. Формування таких корпорацій дасть змогу підвищити дієвість впливу природо-експлуатаційної та природоохоронної діяльності на темпи соціально-економічного піднесення територіальних громад базового рівня.

На третьому етапі здійснюється створення прибуткових територіальних корпоративних утворень кластерного типу у сфері використання природно-ресурсних активів. Кластерний тип корпоратизації сфери користування комунальними природно-ресурсними активами базується на нестатутному об'єднанні організаційних можливостей та фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування, приватних виробничих підприємницьких структур, фінансово-кредитних установ та закладів вищої освіти і науково-дослідних інститутів.

Висновки до Розділу 1

1. Встановлено, що природні ресурси виступають матеріальною основою розвитку як національної і регіональної економіки, так і економіки територіальних громад базового рівня. У нинішніх умовах сформувався комплекс екзогенних та ендогенних детермінантів, які визначають специфікацію форм, методів та способів залучення природних ресурсів у відтворювальний процес в Україні. Набір екзогенних детермінантів охоплює: 1) підвищення інтересу транснаціонального капіталу до освоєння родовищ рідкісноземельних корисних копалин та окремих лужних металів, в першу чергу літію; 2) вимоги ЄС стосовно розширення площі природно-заповідного фонду; 3) імплементація пріоритетів низьковуглецевого розвитку та цілей досягнення вуглецевої нейтральності в систему домінант раціоналізації природокористування. Ендогенними детермінантами урізноманітнення системи залучення природних ресурсів у відтворювальний процес виступають: 1) посилення в умовах воєнного часу значення природних ресурсів для формування полюсів соціально-економічного піднесення у сільській поселенській мережі; 2) зростання потреби у максимізації ланцюгів доданої вартості на основі господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та комерціалізації екосистемних послуг природних біогеоценозів; 3) актуалізація використання вторинної та некондиційної природної сировини для потреб біоенергетичного сектора національного господарства як необхідної умови диверсифікації джерел енергетичного забезпечення потреб територіальних громад базового рівня та деконцентрації об'єктів енергетичної інфраструктури.

2. Дослідження показали, що залучення природних ресурсів, які перебувають у власності територіальних громад базового рівня, у відтворювальний процес трансформує їх у комунальні природно-ресурсні активи. В умовах поглиблення децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування зростає роль комунальних природно-ресурсних активів у соціально-економічному піднесенні територіальних громад базового рівня.

Підвищення дієвості впливу комунальних природно-ресурсних активів на темпи соціально-економічного піднесення муніципалітетів залежить від інституціоналізації сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на регіональному та місцевому рівнях. Фінансове регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня (міські, селищні та сільські територіальні громади) охоплює блок бюджетно-податкових, грошово-кредитних та ліцензійно-дозвільних регуляторів, суб'єктами застосування котрих виступають органи місцевого самоврядування, їх виконкоми, регіональні підрозділи органів державної виконавчої влади.

3. На основі критичного переосмислення вітчизняної практики фінансового регулювання використання природних ресурсів на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях виявлено, що існуючий інструментарій такого регулювання відзначається комплексом інституційних пасток та інституційних розривів бюджетного, податкового та кредитно-боргового характеру. Інституційні пастки та інституційні розриви бюджетного характеру охоплюють: 1) домінування поточної спрямованості публічного фінансування природоохоронних витрат; 2) низький рівень застосування інструментів економічного регулювання раціоналізації використання природних ресурсів; 3) звужений спектр джерел та форм фінансово-інвестиційного забезпечення охорони довкілля та відтворення природно-ресурсного потенціалу. Інституційні пастки та інституційні розриви податкового характеру є такими: 1) недостатній рівень диференціації ставок рентної плати за спеціальне використання більшості природних ресурсів та ставок екологічного податку; 2) системні та структурні перегини у вертикальному та горизонтальному розподілі природно-ресурсної ренти та екологічного податку; 3) асиметричність пріоритетів фіскально-бюджетної децентралізації в цілому та пріоритетів дерегуляції системи фінансового регулювання природокористування. Інституційними пастками та інституційними розривами кредитно-боргового характеру виступають: 1)

незадовільний рівень залучення іноземних інвестицій в межах імплементації пріоритетів міжнародних природоохоронних конвенцій; 2) латентний характер «зеленого» банківського кредитування; 3) нерозвиненість інституту емісії «зелених» муніципальних облігацій.

4. Доведено, що модель фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад базового рівня має вписуватися у політику децентралізації системи управління природними ресурсами та охороною навколишнього природного середовища і повинна доповнювати національну екологічну та природно-ресурсну політику в частині врахування регіональних особливостей розміщення природно-ресурсних благ та техногенного впливу на навколишнє природне середовище. Реальне покращення ситуації з інвестиційним забезпеченням модернізації мережі об'єктів природоохоронної інфраструктури буде забезпечено, коли публічне фінансування екологічних проєктів на рівні територіальних громад доповнюватиметься диверсифікацією джерел інвестування за рахунок коштів вітчизняного приватного бізнесу та нерезидентів.

5. Встановлено, що бюджетно-податкові регулятори охоплюють інструменти рентного регулювання господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, методи розподілу природно-ресурсної ренти між бюджетами різного таксономічного рівня, інструменти фінансування заходів відтворення запасів природної сировини та упередження негативного впливу на біогеоценози, механізми користування комунальними природними активами при реалізації угод публічно-приватного партнерства. Грошово-кредитні регулятори системи фінансового регулювання використання природних ресурсів передбачають застосування компенсаційних механізмів по відшкодуванню за рахунок коштів публічних бюджетів процентних ставок за кредити комерційних банків, які спрямовуються на реалізацію проєктів господарського освоєння та охорони природно-ресурсного потенціалу, а також використання іпотечно-заставних операцій для умонтування комунальних природно-ресурсних активів в систему ринкових товарно-грошових відносин та

інструментів здійснення муніципальних запозичень під реалізацію природо-експлуатаційних та природоохоронних проєктів.

6. Доведено, що ключовим елементом системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад базового рівня має виступати комплекс інвестиційних стимулів, котрі підвищуватимуть заінтересованість природокористувачів у зростанні рівня комплексності використання природних ресурсів, утилізації вторинної природної сировини, перманентному відтворенні біорізноманіття та нарощенні потенціалу екосистемних послуг природних біогеоценозів. Важливою складовою територіальних моделей фінансового регулювання використання природних ресурсів повинні виступати методи та інструменти, які забезпечуватимуть імплементацію у практику вітчизняного природокористування базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій, що дасть змогу місцевому самоврядуванню забезпечити нарощення обсягів інвестування модернізації мережі об'єктів природоохоронної інфраструктури за рахунок коштів урядів іноземних держав та глобальних екологічних фондів.

7. На основі аналізу теоретико-методологічних підходів вітчизняних вчених до формування систем фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад базового рівня встановлено, що інституційним осердям формування таких систем в умовах поглиблення децентралізації та реформування територіальної організації влади виступає реконструкція фінансово-економічного механізму децентралізованого управління природно-ресурсними активами. Інституційно-методичними засадами такої реконструкції виступають: перегляд методики нарахування рентних платежів; розширення прав місцевих громад щодо надання дозволів на спеціальне використання природних ресурсів; удосконалення антимонопольного законодавства у сфері природокористування; становлення законодавства про територіальні корпорації з управління природними ресурсами; розробка законодавчих положень про власність та оренду на

природні ресурси. Означені засади є інституційно-методологічним підґрунтям формування алгоритму реконструкції фінансово-економічного механізму децентралізованого управління природно-ресурсними активами, який охоплює три етапи: I етап (інституціоналізація додаткових платежів за користування природними ресурсами); II етап (розмежування і делегування розширених повноважень територіальних громад базового рівня через створення територіальних корпорацій з управління природними ресурсами); III етап (формування прибуткових територіальних корпоративних утворень кластерного типу у сфері природокористування).

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

2.1 Природні ресурси в системі відтворення ресурсно-виробничого потенціалу соціально-економічного розвитку територіальних громад

Природні ресурси виступають просторово-територіальною основою та ресурсним детермінантом місцевого розвитку, в першу чергу, розвитку сільських територій. У відтворювальних пропорціях сільських та селищних територіальних громад природні ресурси є не лише предметом праці чи засобом праці, але і складовою біогеоценозів, котрі продукують набір різноманітних екосистемних послуг (рекреаційної, водорегулюючої, ґрунтоохоронної, киснепродукуючої, вуглецеводепонуючої та інших). Роль засобів праці природні ресурси, в першу чергу, земля, відіграють у сільському та лісовому господарстві, тобто у галузях, котрі виступають базовими ланками сільської економіки. Такі галузі як сільський та зелений туризм базуються на освоєнні корисних властивостей природних біогеоценозів. Значний масштаб самозаліснення та заболочення в останні десятиліття створив додаткові умови для комерціалізації екосистемних послуг природних комплексів, що виступає потенційним чинником прискорення темпів соціально-економічного розвитку сільських територій.

Досвід останніх десятиліть свідчить про те, що окремі галузі сільської економіки, в першу чергу сільськогосподарське виробництво, демонструють позитивну динаміку в частині нарощення обсягів виробництва. Водночас сільські території як основний ареал ведення сільськогосподарського виробництва не отримують належного економічного, зокрема фіскального ефекту внаслідок нееквівалентного розподілу природно-ресурсної ренти [86].

Водночас потребують належного фінансового забезпечення капітальні інвестиції у запровадження сучасних методів та технологій екологізації

сільськогосподарського виробництва, зокрема застосування технологій ґрунтозахисного землеробства, використання сидератних добрив та впровадження додаткових потужностей в органічному тваринництві та органічному кормовиробництві. Також пріоритет має надаватися фінансово-інвестиційному забезпеченню впровадження інноваційних процесів як у сфері сільськогосподарського виробництва, так і у сферу переробки сільськогосподарської сировини і формування біоенергетичного сектора національного АПК. Виходячи з цих міркувань і має формуватися політика прямої державної підтримки та непрямого стимулювання активізації внутрішньо-корпоративного інвестування, залучення зовнішніх інвестицій в аграрну сферу та логістично-складську інфраструктуру, реалізації інвестиційних проєктів на основі угод публічно-приватного партнерства [68].

В контексті воєнних викликів, зокрема викликів, пов'язаних з диверсифікацією джерел енергетичного забезпечення, ключового значення набуває формування у сільській місцевості біоенергетичного сектора, що функціонуватиме на основі утилізації побутового сміття, відходів сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва, а також відходів сектору переробно-харчових виробництв. Для створення надійних джерел фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інфраструктури біоенергетичного сектора у сільській місцевості доцільно формувати у структурі бюджетів сільських та селищних територіальних громад цільові фонди фінансування проєктів вторинного ресурсокористування на основі акумуляції в них частини екологічного податку та частини рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів.

Значною мірою ускладненість розширеного відтворення та господарського освоєння природних ресурсів зумовлена різною матеріально-речовою субстанцією окремих видів природної сировини. Основними видами природних ресурсів виступають: земельні, водні, лісові, біологічні та мінерально сировинні ресурси, а також атмосферне повітря (рис. 2.1). Більшість природних ресурсів виступають запорукою життєдіяльності населення та

функціонування секторів національного господарства. Основним ареалом концентрації природних ресурсів виступають сільські території. Тому соціально-економічне піднесення таких територій вирішальною мірою залежить від результативності використання природної складової національного багатства. Враховуючи матеріально-речову неоднорідність, субстанціональну та функціональну спрямованість окремих видів природних ресурсів вони можуть відігравати окрему роль у відтворювальних пропорціях.

Для певних видів господарської діяльності природні ресурси виступають засобом праці. В першу чергу це стосується сільського господарства, де земельні та водні ресурси, а також інші природно-ресурсні активи забезпечують вирощування сільськогосподарських культур та сільськогосподарських тварин.

Сфера природокористування в умовах окупації частини території та руйнації виробничо-технічної бази комплексу галузей важкої індустрії набула більшої вагомості у забезпеченні прийнятних темпів соціально-економічного піднесення країни в цілому та окремих територій. Ключовими секторами сфери природокористування в Україні є сільське, лісове, рибне господарство та добувна промисловість. В останні десятиліття саме нарощення обсягів експортно-орієнтованої сільськогосподарської продукції сформувало передумови для суттєвого підвищення рівня капіталізації аграрного сектора та підвищення його значимості у системі суспільного відтворення. Зростання цін на деревину в останні роки забезпечило приріст рівня прибутковості лісового господарства.

Також сектор державних лісових господарств почав ефективніше працювати в тому числі і за рахунок підвищення рівня комплексності використання лісоресурсного потенціалу. Водночас у добувній промисловості внаслідок збройного вторгнення російських загарбників на територію України скоротилися обсяги видобутку корисних копалин та зменшилися обсяги первинної переробки гірничо-рудної сировини.

Рис. 2.1. Природні ресурси в системі відтворення ресурсно-виробничого потенціалу соціально-економічного розвитку територіальних громад

Джерело: розроблено автором

Виходячи з названих трендів і має формуватися державна політика інвестиційно-інноваційного забезпечення модернізації сфери природокористування, зокрема через узаконення додаткових інструментів стимулювання внутрішньо-корпоративного інвестування, реалізації інноваційних проєктів на основі реалізації угод публічно-приватного партнерства, залучення іноземних інвестицій [68]. Лісові ресурси через здійснення агролісомеліоративних заходів забезпечують збереження земельно-ресурсного потенціалу та упереджують еколого-деструктивні процеси в аграрному природокористуванні і сприяють максимізації рівня врожайності. Це є проявом високого рівня дієвості екосистемних послуг, котрі продукуються лісовими біогеоценозами, в частині підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва.

Водночас розширення посівної площі експортно орієнтованих сільськогосподарських культур суперечить пріоритетам боротьби з глобальним потеплінням, що вимагає перегляду форм та методів землеробства. Також природні ресурси виступають засобом праці у лісовому господарстві, оскільки забезпечують ріст, відтворення та відновлення лісових насаджень та інших складових лісового біорізноманіття. Таку ж саму роль природні ресурси відіграють й у рибному господарстві. За твердженням В.Ткачука, Ю.Негоди та Л.Олійник, рибне господарство України відіграє вагому роль у територіальному комплексоутворенні, зміцненні ресурсно-екологічної безпеки та забезпеченні прийняттого рівня споживання цінних харчових продуктів. Дана ланка національного господарства охоплює розгалужену мережу природних та штучних водних об'єктів, а також об'єктів рибогосподарської та рибоохоронної інфраструктури, що потребує відповідного регуляторного впливу держави задля збалансування природно-ресурсних можливостей та виробничо-господарських потреб відтворення ресурсного потенціалу рибної галузі [142, с. 19].

Природні ресурси забезпечують відтворення мисливської фауни, що виступає запорукою розвитку мисливського господарства. Для територій

неіндустріальної спеціалізації мисливське господарство стає своєрідним полюсом економічного росту та збереження біорізноманіття. Розвиток рекреації залежить від освоєння екосистемних послуг, котрі продукуються природними біогеоценозами. Результативність такого продукування залежить від своєчасного забезпечення відтворення асиміляційного потенціалу природно-ресурсних комплексів.

Природні ресурси, в першу чергу земельні, виступають територіальним базисом розвитку різноманітних видів інфраструктури. Фактор просторового континууму в умовах прискорених темпів урбанізації вимагає забезпечення охорони та захисту різноманітних видів природних ресурсів. Територіальним базисом розбудови мережі об'єктів гідротехнічної інфраструктури виступають також водні ресурси. Це в першу чергу стосується перерозподілу водних ресурсів між водонадлишковими та вододефіцитними регіонами через мережу гідротехнічних споруд. Ключове значення як територіальний базис природні ресурси відіграють для розбудови мережі об'єктів природоохоронної інфраструктури, зокрема природно-заповідного фонду.

В умовах імплементації базових положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС наша країна зобов'язалася збільшити площу територій природно-заповідного фонду до 15% загальної території країни. Виконання даної вимоги потребує переведення у землі природно-заповідного фонду малопродуктивних сільськогосподарських угідь, водно-болотних угідь, земель лісгосподарського призначення, котрі зазнали значного еколого-деструктивного впливу внаслідок здійснення воєнних дій.

Предметом праці природні ресурси (природна сировина) виступають у промисловому виробництві, зокрема у переробній промисловості, будівництві, комунальному господарстві та різноманітних ремеслах. Виходячи з того, що добувна промисловість виступає ключовою ланкою сфери природокористування, мають формуватися пріоритети інвестиційно-інноваційного забезпечення відтворення природних ресурсів. Враховуючи те, що сфера природокористування охоплює процеси господарського освоєння

природно-ресурсного потенціалу та охорони навколишнього природного середовища, інвестиційні потоки необхідно спрямовувати як в технології ощадливого використання природних ресурсів, так і в модернізацію мережі об'єктів природоохоронної інфраструктури, котрі упереджуватимуть еколого-деструктивний вплив сфери матеріального виробництва на природні біогеоценози [101].

Формування нових суб'єктів природно-заповідної справи створює для сільської поселенської мережі та інших малоурбанізованих територій додаткові полюси соціально-економічного піднесення, а також територіальний базис для відтворення, збереження та примноження біорізноманіття. Поступова конвергенція національної і європейської систем управління природно-заповідними територіями формує сприятливе інституційне підґрунтя для залучення у сільську економіку коштів глобальних екологічних фондів та приватних європейських фондів природоохоронного спрямування. Перспективна система фінансового регулювання використання природних ресурсів має охоплювати комплекс інструментів щодо мобілізації внутрішніх та зовнішніх джерел фінансування у природно-заповідну справу, що матиме вагомий синергетичний вплив як на сферу природокористування територіальних утворень, так і на сільську економіку.

Треба також враховувати, що вирішальний вплив на дієвість впливу природних ресурсів на соціально-економічне піднесення територій концентрації природно-ресурсних благ здійснило широкомасштабне вторгнення на територію України російських агресорів. Зокрема, у добувній промисловості відбулися деструктивні процеси у зв'язку зі збройним вторгненням на територію України російських агресорів, що призвело до згорання обсягів видобутку корисних копалин та руйнації гірничо-продуктових ланцюгів. Прикметною рисою є також те, що корпоративні структури в системі гірничо-видобувного бізнесу згорнули свою інвестиційну активність.

Активізація інвестиційної діяльності у добувній промисловості залежить від створення належного інституційного середовища для залучення зовнішніх інвестицій, в першу чергу інвестицій транснаціональних корпорацій, котрі спеціалізуються на видобутку корисних копалин, в першу чергу, видобутку вуглеводневої сировини та гірничо-рудних ресурсів (рідкісноземельних корисних копалин). У той же час, виходячи з вимог нової природоохоронної архітекτονіки, необхідно інвестувати проєкти екологічного реінжинірингу територій, де здійснювався видобуток корисних копалин [68]. Екологічний реінжиніринг також необхідний для земель сільськогосподарського та лісгосподарського призначення, які були порушені внаслідок збройної агресії російських окупантів. Такий реінжиніринг дозволить повернути означені категорії земель у продуктивний господарський обіг або ж перевести у категорію природоохоронних територій.

У переробній промисловості відбувається перетворення матеріально-речової субстанції первинної природної сировини у напівфабрикат чи концентрат з подальшою трансформацією у готову продукцію. На всіх етапах переробки природної сировини відбувається утворення відходів (вторинної сировини), котрі за умови впровадження сучасних методів та технологій їх утилізації виступають ресурсною базою для виробництва продукції виробничого та енергетичного спрямування, а також цінних кормових добавок.

Виступаючи засобом та предметом праці, а також територіальним базисом розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу національного господарства природні ресурси є ресурсною та територіально-просторовою передумовою соціально-економічного розвитку. Незважаючи на поглиблення процесів цифрової трансформації та посилення впливу інформаційного чинника на соціально-економічні процеси, в умовах української дійсності природні ресурси виступають ключовим фактором виробництва та зміцнення господарської самодостатності національного господарства. За таких умов вирішальним є максимізація виробництва на основі перетворення матеріально-речової субстанції природної сировини у продукцію

з високою доданою вартістю, що підвищить рівень капіталізації сфери природокористування в цілому та сформує додатковий інвестиційний потенціал відтворення, відновлення, охорони та захисту природних біогеоценозів.

Також необхідно враховувати факт того, що природні ресурси відіграють неоднакову роль у розвитку сільської поселенської мережі та сільських територій, а також міських поселень та урбанізованих територій. Природні ресурси для сільських територій – це не лише предмет праці та засіб праці, а та частина національного багатства, використання котрої дає можливість забезпечити додаткові надходження рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів до бюджетів сільських територіальних громад. В умовах відсутності потужних центрів промислового виробництва підприємства природно-ресурсного сектора є базовою ланкою сільської економіки та запорукою сільської зайнятості та самозайнятості. У розвитку міських поселень та урбанізованих територій природні ресурси більшою мірою відіграють роль територіального базису розміщення продуктивних сил та використовуються у якості предмету праці у промисловому секторі національного господарства. Різна функціональна спрямованість використання природних ресурсів у господарському комплексі громад базового рівня різних категорій (міська, селищна, сільська) у підсумку забезпечує формування природно-продуктових ланцюгів, які вирішальною мірою впливають на господарську самодостатність країни в цілому.

2.2. Нормативно-правове забезпечення та прикладний інструментарій фінансового регулювання використання природних ресурсів

Фінансове регулювання використання природних ресурсів виступає інтегрованою системою суб'єктно-об'єктних взаємовідносин щодо розширеного відновлення, збереження, примноження та освоєння природних ресурсів. Основними методами системи фінансового регулювання

використання природних ресурсів виступають: оподаткування; бюджетне фінансування; стимулювання; цінове регулювання; кредитування та фіскальне регулювання угод публічно-приватного партнерства. Вказаний комплекс методів охоплює широкий спектр інструментів прямої та непрямой дії, котрі забезпечують вилучення частини доданої вартості та природно-ресурсної ренти на користь публічних бюджетів різного таксономічного рівня.

Оподаткування природокористування отримало повноцінну інституціоналізацію на початку 90-х років минулого століття через введення платності за спеціальне використання природних ресурсів. Платність стала основним фактором переведення сфери природокористування на ринкову модель розвитку. На перших порах основним завданням було її правове оформлення як інституту в системі економічних відносин. Надалі дана проблематика перемістилася в площину посилення фінансової самодостатності територіальних громад за рахунок ефективнішого адміністрування ресурсних платежів та формування фондів інвестиційного забезпечення реалізації природоохоронних проектів.

Система фіскального (податкового) регулювання природокористування в Україні характеризується надмірною уніфікованістю й обмеженістю набору методів, важелів та інструментів, що звужує реальну базу стягнення природно-ресурсних платежів і не сприяє нарощенню інвестиційного потенціалу відтворення, відновлення та охорони природних ресурсів. Вона також не корелює повною мірою з пріоритетами реформування відносин власності на складові природного багатства, а це не дозволяє перерозподіляти в інтересах держави та місцевого населення значну частину рентних доходів унаслідок здійснення численних трансакцій з природно-ресурсними активами [2].

Водночас поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації та реформування територіальної організації влади, земельна дерегуляція та запуск повноцінного ринку сільськогосподарських земель створили об'єктивні передумови для урізноманітнення методів та інструментів оподаткування спеціального використання природних ресурсів. Однак рудименти перехідного

періоду в регуляторному механізмі природокористування не дозволяють прискореними темпами забезпечити імплементацію кращих іноземних практик податкового регулювання природокористування у вітчизняний прикладний інструментарій оподаткування процесів розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу.

В системі оподаткування використання природних ресурсів в останні роки особливо актуалізувалася проблема еквівалентного вилучення лісоресурсної ренти з огляду на значний часовий лаг між посадкою та стиглістю лісів, а також значну матеріально-речову неоднорідність сировинних та несировинних лісоресурсних активів. Результативне залучення лісової складової природного багатства України у господарський обіг напряду пов'язане з наявністю сучасної системи оподаткування лісових ресурсів, яка забезпечить еквівалентний розподіл лісоресурсної ренти, котра виникає внаслідок дії природничих чинників при вирощуванні лісових культур, а також внаслідок уречевлених затрат держави та попередніх поколінь місцевих жителів при здійсненні лісогосподарських та лісоохоронних заходів.

Ключовою складовою системи оподаткування лісових ресурсів виступає рентне регулювання спеціального лісокористування, яке передбачає встановлення ставок рентної плати за деревину, заготовлену в порядку рубок головного користування та здійснення інших лісогосподарських і лісоохоронних заходів, побічні лісові користування, другорядні лісові матеріали та використання корисних властивостей лісів. «Вузким місцем» оподаткування лісових ресурсів є великий варіаційний розрив між ставками рентної плати за велику та середню ділову деревину, що мотивує постійних лісокористувачів максимізувати заготівлю середньої ділової деревини через розширення площі прохідних та санітарних рубок з метою звуження бази нарахування рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів [159, с. 182-183]. Наявність значного варіаційного розмаху в ставках рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів мотивує постійних лісокористувачів здійснювати ті види рубок, котрі забезпечують звуження бази нарахування

даного фіскального інструменту, що у сукупності призводить до нерационального використання лісоресурсного потенціалу в цілому.

Передова іноземна практика демонструє, що левову частку у доходах публічних бюджетів за рахунок рентних платежів займає рентна плата за користування надрами для видобуток корисних копалин. Особливо вагомою роль мінерально-сировинної ренти для бюджетної збалансованості має для країн, які відзначаються значними запасами вуглеводневої сировини, а також країн, де є великі поклади гірничо-рудної сировини. Водночас високий рівень залежності центральних та регіональних публічних фінансових фондів від рентних платежів за використання корисних копалин дестимулюють інноваційний розвиток ключових секторів національного господарства. Важливим чинником регулювання процесів видобутку мінерально-сировинних ресурсів та вагомим бюджетонаповнюючим фактором є система фіскального регулювання надрокористування, яка представлена була спочатку платою, а з 2015 року рентною платою за користування надрами. Цей платіж на сьогодні є синтетичним платежем, який фактично акумулював і збір за геологорозвідувальні роботи, проведені за рахунок Державного бюджету України, і рентну плату за видобуток вуглеводневої сировини [103]. Нова фаза інноваційно-технологічного розвитку глобальної економіки детермінувала потребу у нарощенні видобутку рідкісноземельних елементів та інших цінних видів мінеральної сировини, що водночас вимагає трансформації системи податкового регулювання надрокористування у відповідності з передовими іноземними лекалами та у відповідності з децентралізаційними та євроінтеграційними викликами. На озброєння варто взяти авторські підходи, котрі передбачають прив'язку ставок мінерально-сировинної ренти до рівня прибутковості ведення тих чи інших видів гірничо-видобувної діяльності.

Сучасна система фіскальних регуляторів використання та охорони водних ресурсів включає збір за спеціальне використання води, екологічний податок за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти та штрафи за недотримання водоохоронного законодавства. Як наслідок їх застосування –

немає ні необхідного обсягу коштів на охорону водних джерел, ні стимулювання підприємств-виробників до економії водних ресурсів та інвестування у водоочисну інфраструктуру.

Система податкового регулювання спеціального використання води базується на диференціації ставок рентної плати за використання підземних та поверхневих вод. Основною метою трансформації системи фіскального регулювання використання та охорони водних ресурсів повинне стати забезпечення реалізації її стимулюючого потенціалу з одночасним збереженням чи навіть посиленням фіскальної ефективності. Першочерговим напрямком реформування системи фіскального регулювання використання та охорони водних ресурсів є відхід від покладеного в основу концепції інструментів-регуляторів водокористування принципу чистого фіскалізму, що передбачає акцентування суто на мобілізації фінансових ресурсів від водокористувачів. Натомість варто створити потужний економічний стимул підприємств до капіталізації водних ресурсів у вигляді запровадження технологічних інновацій для зменшення водомісткості виробництва та очищення зворотних вод. Такими стимулами може бути інвестиційно-інноваційний податковий кредит, тобто відстрочка податкового зобов'язання зі сплати податку на прибуток, або ж певні податкові пільги екологічно порядним водокористувачам [111].

Також потребує удосконалення багаторічна практика фактичного розщеплення рентної плати за спеціальне використання води між держбюджетом та обласними бюджетами у пропорції 50% на 50%. Такий розподіл певною мірою демотивує органи місцевого самоврядування територіальних громад базового рівня (міських, селищних та сільських) нарощувати обсяги акумуляції водно-ресурсної ренти як за рахунок розширення бази її стягнення, так і за рахунок своєчасної індексації ставок рентної плати, виходячи з девальваційно-інфляційних процесів, котрі спостерігаються у національній економіці. У багатьох регіонах при встановленні ставок рентної плати за спеціальне використання підземних та

повернених вод не враховуються місцеві природно-ресурсні та виробничо-інфраструктурні умови водокористування.

Бюджетне фінансування раціоналізації використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища виступає однією з ключових складових інтегральної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на різних таксономічних рівнях. Бюджетне фінансування відтворення природно-ресурсного потенціалу здійснюється шляхом фінансування капітальних інвестицій та поточних природоохоронних витрат за рахунок коштів держбюджету та місцевих бюджетів. Таке фінансування здійснюється в межах фінансування національних, регіональних та місцевих програм розширеного відтворення різноманітних складових природно-ресурсного потенціалу у відповідності з наявними запасами окремих видів як відновної, так і невідновної природної сировини.

Бюджетне фінансування також здійснюється через фінансово-інвестиційне забезпечення централізованих капітальних вкладень, необхідних для модернізації та реконструкції загальнодержавних мереж екологічної інфраструктури, яке відіграє вирішальне значення для раціоналізації використання природних ресурсів оздоровлення довкілля. Елементом бюджетного фінансування відтворення природно-ресурсного потенціалу та охорони навколишнього природного середовища виступає застосування інструменту природоохоронних субвенцій, необхідних для усунення дефіциту коштів стосовно фінансування природоохоронної діяльності на рівні територіальних громад базового рівня.

Характерною особливістю існуючої архітекτονіки фінансового регулювання використання природних ресурсів на різних таксономічних рівнях виступає надмірно обмежений набір інструментів економічного стимулювання раціонального використання окремих видів природної сировини, що не мотивує природокористувачів максимальною мірою забезпечувати економію первинної природної сировини, а також її комплексне використання. Набір інструментів економічного стимулювання, які регламентуються природно-ресурсними

кодексами є надміру обмеженим, що не забезпечує своєчасного відновлення екосистемного потенціалу природних біогеоценозів.

В контексті становлення сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів доцільно звернути увагу на такий компонент регуляторного впливу на процеси господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу як цінове регулювання. Латентний характер еквівалентного та збалансованого встановлення ціни на окремі види природної сировини продовжує практику девальвації природного капіталу, що породжує рецидиви марнотратного використання природного багатства в цілому.

Проблемність існуючої системи фінансового регулювання використання природних ресурсів пояснюється надзвичайно повільним умонтуванням в регуляторний механізм природокористування методів та інструментів кредитування проєктів відтворення, відновлення та охорони природно-ресурсної складової національного багатства. Усунення вказаної інституційної прогалини в системі кредитування природоохоронних проєктів залежить від прискорених темпів імплементації передової іноземної практики щодо випуску зелених облігацій та надання зелених кредитів.

Оскільки у глобальному масштабі (сегмент передових країн світу) паралельно з розвитком ринку зелених облігацій почав розвиватися й сегмент банківських операцій, пов'язаний із зеленими кредитами, хоча цей фінансовий інструмент іще не набув такого ж поширення, як облігації, та залишається відносно новим для світового фінансового ринку. Однак поступово банківське зелене кредитування набуває все більшого значення для екологічної модернізації економіки, оскільки саме формування портфеля зелених кредитів передбачає фінансування екологічних проєктів, заходів у галузі енергоефективності, відновлюваних джерел енергії, екологічно чистої промисловості та інших царин діяльності, що пов'язані з охороною навколишнього середовища, а відтак ці напрями фінансування стають одним із пріоритетних завдань комерційних банків різних країн, адже будучи важливими учасниками зеленої моделі розвитку, банки підвищують рівень своєї

конкурентоспроможності на світовому фінансовому ринку. У цьому контексті особливо важливим стає дослідження проблематики використання банківських зелених кредитів для фінансування проєктів екологічного розвитку й захисту довкілля, впливу цих кредитів на результати й ефективність діяльності банків і всієї фінансової системи країни, а також їх значення для досягнення стратегічних цілей сталого розвитку й екологічної модернізації економіки [156, с. 54].

Формування нової глобальної інституційної архітекτονіки фінансування природоохоронної діяльності оперує комплексом стимулів щодо створення зеленого сегменту у національних банківських системах, що дасть змогу у середньостроковій перспективі подолати хронічний дефіцит зелених фінансів в цілому і в окремих секторах природно-господарського комплексу. Назріла необхідність формування сучасного інституційного підґрунтя підвищення привабливості проєктів природно-ресурсного та природоохоронного спрямування, щоб прискорити процеси входження у вітчизняну сферу природокористування іноземних банківських та небанківських фінансово-кредитних установ. Підписання Угоди між урядами США та України стосовно освоєння запасів українських корисних копалин підвищує ймовірність приходу на вітчизняний ринок зеленого кредитування міжнародних банківських та небанківських фінансово-кредитних установ вже у короткостроковій перспективі.

Також інституційною прогалиною існуючого вітчизняного формату фінансового регулювання використання природних ресурсів виступає нерозвиненість системи фіскального регулювання угод публічно-приватного партнерства. Така нерозвиненість, у першу чергу, детермінується відсутністю навіть критично необхідної специфікації видів партнерських відносин щодо користування природно-ресурсними активами.

Згідно з чинним законодавством України, публічно-приватне (державно-приватне) партнерство (ППП) – це будь-яка угода між державною чи територіальною громадою (власник активу) та приватною (оператор активу)

зацікавленими сторонами. Воно ефективне в разі, якщо діяльність оператора розвивається з очікуваними економічними, екологічними та соціальними ефектами й активи стають привабливими на відповідному ринку, що обумовлюватиме інтерес багатьох інвесторів. У сучасних умовах економічні та фінансові відносини між державою й приватними суб'єктами регулюються Законом України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 № 2404-VI (далі – Закон № 2404-VI) [60].

До того ж Концепцією розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013-2018 роки передбачено рамкові правила співробітництва між державою й територіальними громадами в особі відповідних державних органів і органів місцевого самоврядування (державними партнерами), а також юридичними особами, крім державних і комунальних підприємств, або фізичними особами-підприємцями, що здійснюються на основі правового документа-договору, який має форму двосторонньої угоди [87]. У нинішніх умовах, коли держава обмежена в можливостях нарощувати впливання у природоохоронну діяльність, прискорені темпи поширення угод публічно-приватного партнерства забезпечить доповнення публічних коштів природоохоронного спрямування приватними екологічними інвестиціями. Тому у законодавстві поряд зі специфікацією конкретних видів публічно-приватного партнерства у сфері природокористування доцільно виокремити основні форми встановлення партнерських відносин стосовно освоєння та відтворення природно-ресурсного потенціалу, а також розбудови мережі об'єктів природоохоронної та природно-господарської інфраструктури.

Такими формами виступають: 1) права тимчасового користування природно-ресурсними та природно-господарськими активами (оренда, концесія, лізинг, угоди про розподіл продукції); 2) статутні та нестатутні організаційно-правові форми користування природно-ресурсними та природно-господарськими активами (асоціація, кластер, консорціум). Також необхідним заходом стосовно формування архітектури фіскального регулювання угод публічно-приватного партнерства в частині розширеного відтворення та

господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу є удосконалення методології встановлення лізингових платежів щодо придбання та користування різноманітними видами природоохоронного обладнання, еквівалентного встановлення ставок концесійних та орендних платежів за користування природно-ресурсними та природно-господарськими активами, трансформації механізмів дії угод публічно-приватного партнерства.

Виходячи з приведеного вище, можна стверджувати, що найбільш розвиненим методом фінансового регулювання використання природних ресурсів виступає оподаткування спеціального використання природних ресурсів. Система оподаткування природокористування базується на розумінні того, що природні ресурси виступають матеріальною основою соціально-економічного розвитку. Залучення природних ресурсів у відтворювальний процес супроводжується або ж вилученням їх матеріально-речової субстанції, або ж їх користуванням у різних вазах господарського обігу. Господарське освоєння природних ресурсів у нормативно-правовому полі розглядається як спеціальне використання природних ресурсів. У свою чергу спеціальне використання природних ресурсів здійснюється на основі платності. Основним фінансовим інструментом регулювання спеціального використання природних ресурсів є рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів.

Даний фіскальний інструмент виступає універсальним регулятором процесів залучення природних ресурсів у господарський обіг і отримує конкретизацію при встановленні ставок плати за використання окремих видів природної сировини. Прикметною рисою встановлення ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів є їх індексація, виходячи з високих темпів девальваційно-інфляційних процесів. Перманентна індексація ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів у 2015-2023 роках забезпечила в цілому висхідний тренд у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного бюджету України (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Динаміка надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до публічних бюджетів
різного таксономічного рівня в цілому по Україні у 2015-2023 роках***

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Абсолютне відхилення (+, -), 2023/2015 р.	Відносне відхилення (%, рази), 2023/2015 р.
Зведений бюджет України, млн грн	41958,2	46608,4	51132,3	50086,9	52024,9	57112,6	89318,5	94106,0	66310,0	24351,8	1,6 рази
Державний бюджет України, млн грн	39803,8	44092,2	48661,1	45265,7	46746,9	52475,7	80749,4	85365,0	60327,7	20523,9	1,5 рази
Місцеві бюджети України, млн грн	2154,4	2516,2	2471,2	4821,2	5278,0	4636,9	8569,1	8741,0	5982,3	3827,9	2,8 рази
Сільські бюджети України, млн грн	315,1	374,2	261,8	599,4	654,2	605,7	1415,4	1357,0	1065,7	750,6	3,4 рази
Селищні бюджети України, млн грн	35,8	46,8	27,1	57,7	76,5	59,8	1181,1	1084,7	888,2	852,4	24,8 рази
Бюджети об'єднаних територіальних громад України, млн грн	-	31,8	65,5	361,3	750,7	757,8	-	-	-	-	-
Обласні бюджети та бюджети міст загальнонаціонального призначення України**, млн грн	1780,0	2038,2	2091,7	3131,2	2828,7	2505,2	4679,9	4847,7	3068,4	1288,4	1,7 рази
Бюджети міст республіканського та обласного значення України***, млн грн	7,2	5,6	12,0	23,6	147,2	115,8	1292,7	1451,5	959,9	952,7	133,3

Джерело: *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [9-12]

**У 2021-2023 роках приведені надходження до обласних бюджетів

***У 2021-2023 роках приведені надходження до бюджетів міських територіальних громад

Часовий діапазон надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів (2015-2023), який обраний для аналізу, детермінується тим, що до 1 січня 2015 року плата за землю виступала складовою рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів і на рівні з мінерально-сировинною рентою була однією з основних складових сукупного надходження рентних платежів до публічних бюджетів України.

З 1 січня 2015 року плата за землю стала складовою податку на майно, що відповідним чином вплинуло на динаміку надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів. Тому починаючи з 2015 року і до 2023 року включно специфікація надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів до Зведеного бюджету України є фактично незмінною, що у підсумку дозволяє провести адекватний реальній ситуації в царині господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу структурно-динамічний аналіз.

Зокрема, у 2023 році порівняно з 2015 роком сукупні надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного бюджету України збільшилися на 24351,8 млн грн або в 1,6 рази. В основному така ситуація зумовлена щорічною індексацією ставок рентної плати у зв'язку з девальваційно-інфляційними процесами, а також з глобальними трендами цін на природну сировину. Періодично зростання ставок рентної плати відбувалося внаслідок лобістського впливу окремих промислово-фінансових груп на ухвалення відповідних законодавчих та нормативно-правових актів.

Квінтесенцією кількісного характеру нарощення надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до публічних бюджетів виступає факт того, що незважаючи на стискання ділової активності у 2020 році внаслідок введення карантинних обмежень, спостерігалось збільшення поступлень природно-ресурсної ренти до Зведеного бюджету України порівняно з 2019 роком. Прискорені темпи падіння надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного бюджету України у 2023 році порівняно з 2022 роком пов'язані з тим, що

території, які відзначаються великими обсягами видобутку природної сировини, а також їх запасів, перебувають під тимчасовою окупацією російських загарбників.

У динаміці надходжень рентної плати та плати за використання природних ресурсів до Державного бюджету України спостерігається така ж тенденція як в динаміці надходжень до Зведеного бюджету України. Пряма кореляція між темпами надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного та Державного бюджету України пояснюється тим, що близько 90% природно-ресурсної ренти надходить до центрального фінансового фонду держави. Зокрема, у 2023 році порівняно з 2015 роком сума надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Державного бюджету України збільшилася на 20523,9 млн грн або в 1,5 рази.

Незважаючи на те, що процес бюджетно-фіскальної децентралізації та реформування територіальної організації влади розпочався у 2014 році, суттєвих зрушень в частині переорієнтації надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів з держбюджету на місцеві бюджети не відбулося. Така ситуація унеможливорює процес створення на регіональному та муніципальному рівнях спеціальних публічних фондів охорони навколишнього природного середовища та відтворення природно-ресурсного потенціалу.

Виходячи з того, що частка місцевих бюджетів у сукупних надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного бюджету України у 2015-2023 роках є незначною, у 2023 році порівняно з 2015 роком надходження природно-ресурсної ренти до місцевих бюджетів збільшилися на 3827,9 млн грн або в 2,8 рази. Тобто темп зростання надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів є вищим порівняно з темпом зростання надходжень даного фіскального інструменту до Зведеного бюджету України в цілому. Висхідна тенденція в цілому також спостерігається у динаміці надходжень

рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до сільських та селищних бюджетів. Виходячи з того, що сільські території (територіальний базис функціонування сільських та селищних територіальних громад) є основним ареалом концентрації природно-ресурсного потенціалу, надходження природно-ресурсної ренти до вказаних категорій бюджетів місцевого самоврядування виступають важливим індикатором еквівалентного перерозподілу диференціальної ренти I та II.

У 2023 році порівняно з 2015 роком надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до сільських бюджетів України в цілому збільшувалися на 750,6 млн грн або в 3,4 рази. Зокрема, у 2015 році до сільських бюджетів надійшло 315,1 млн грн, у 2016 році – 374,2 млн грн, у 2017 році – 261,8 млн грн, у 2018 році – 599,4 млн грн, у 2019 році – 654,2 млн грн, у 2020 році – 605,7 млн грн, у 2021 році – 1415,4 млн грн, у 2022 році – 1357,0 млн грн, у 2023 році – 1065,7 млн грн.

Різке зростання надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до сільських бюджетів по Україні в цілому у 2021 році порівняно з 2015-2020 роками пов'язано з тим, що у 2016-2020 роках частина природно-ресурсної ренти, яка утворювалася на сільських територіях, спрямовувалася до бюджетів об'єднаних територіальних громад. До бюджетів об'єднаних територіальних громад також надходила природно-ресурсна рента, акумульована на території міських поселень.

З огляду на складність виокремлення надходжень природно-ресурсної ренти до бюджетів об'єднаних територіальних громад, акумульованих на сільських та міських територіях, дана категорія бюджетів розглядається відокремлено. Суми природно-ресурсної ренти, акумульованої на сільських територіях і які надійшли до бюджетів об'єднаних територіальних громад у 2015-2020 роках були значними (*авт.: тобто сільські бюджети не отримували значних сум надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів*), що й призвело до різкого скачка надходжень до бюджетів

сільських територіальних громад у 2021 році (з 2021 року чітко ідентифіковано бюджети міських, селищних та сільських територіальних громад).

Певною мірою неврахування частини надходжень природно-ресурсної ренти, акумульованої в бюджетах об'єднаних територіальних громад, й визначило основні тенденції надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до селищних бюджетів. Також значне зростання надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до селищних бюджетів у 2021 році порівняно з 2015-2020 роками зумовлено тим, що селища стали центрами укрупнених територіальних громад, до складу котрих увійшли численні сільські населені пункти як основний ареал концентрації природної сировини. У 2023 році порівняно з 2015 роком надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до селищних бюджетів збільшилися на 852,4 млн грн або у 24,8 рази.

Фактично селища та навколишні села як складові мережі селищних територіальних громад акумулюють значні обсяги природно-ресурсної ренти, що має вагоме значення для збільшення доходної частини бюджетів даної категорії громад в цілому. Це напряду також впливає на можливості місцевого самоврядування фінансувати як проєкти соціально-економічного піднесення, так і проєкти оздоровлення довкілля.

Важливість надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до обласних бюджетів пояснюється тим, що за обласним рівнем закріплено функції реалізації регіональної екологічної політики. Водночас природно-ресурсна рента здатна виступати ресурсним забезпеченням реалізації комплексу пріоритетів оздоровлення довкілля за умови її надходження у спеціальні фонди природно-ресурсного та природоохоронного спрямування. У 2023 році порівняно з 2015 роком надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до обласних бюджетів та бюджетів міст загальнонаціонального масштабу збільшилися на 1288,4 млн грн або в 1,7 рази. Вагомість надходження природно-ресурсної ренти до спеціальних фондів обласних бюджетів також детермінується необхідністю

формування надійних джерел публічного фінансування проєктів вирішення проблем оздоровлення довкілля, які є актуальними для кількох суміжних територіальних громад базового рівня.

Комплексом особливостей відзначаються надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до бюджетів міст республіканського та обласного значення. Водночас треба зазначити, що різке зростання даної складової податкових надходжень до бюджетів даної категорії міст відбулося у 2021 році порівняно з 2020 роком. Це пов'язано з тим, що у 2021 році вже було завершено процес створення мережі міських територіальних громад, які охоплюють крім міських населених пунктів і сільські поселення, наближені до міських агломерацій. У результаті у 2023 році до бюджетів міських територіальних громад надійшло 952,7 млн грн. Якщо порівнювати надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до бюджетів міських територіальних громад у 2023 році та надходження аналогічного фіскального інструменту до бюджетів міст республіканського та обласного значення у 2015 році, то зростання становить 133,3 рази.

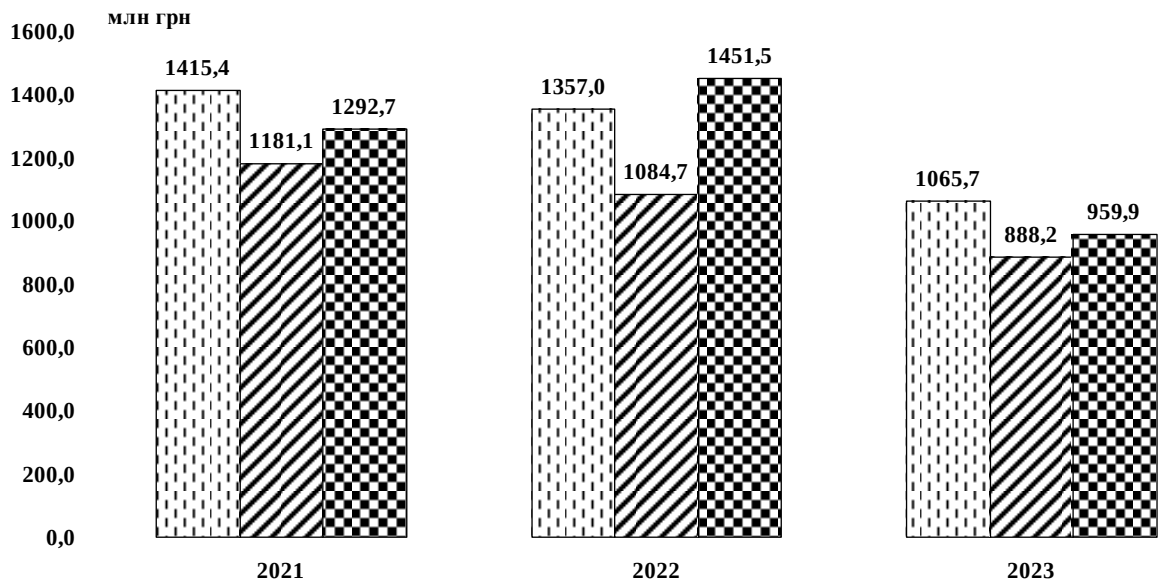
Виходячи з приведеного аналізу надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до публічних бюджетів різного таксономічного рівня у 2015-2023 роках слід відмітити, що незважаючи на поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації та реформування територіальної організації влади, основна частка природно-ресурсної ренти продовжує надходити до центрального фінансового фонду держави, що позбавляє органи місцевого самоврядування мотивації урізноманітнювати форм господарського освоєння місцевого природно-ресурсного потенціалу.

Водночас позитивною стороною фінансового регулювання використання природних ресурсів на місцевому рівні є те, що спостерігається майже рівномірний розподіл рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів між бюджетами міських, селищних та сільських, що формує публічний ресурсний потенціал соціально-економічного піднесення, а також створює

потенційні можливості для підвищення рівня комерціалізації природокористування, зокрема освоєння екосистемних послуг. Для підвищення мотивації органів місцевого самоврядування стосовно раціоналізації використання природних ресурсів важливо забезпечити підвищення частки відрахувань природно-ресурсної ренти до місцевих бюджетів і акумуляції частини цієї ренти у спеціальних фондах природно-ресурсного та екологічного спрямування.

Для більшості регіонів України в системі соціально-економічного розвитку вагоме значення мають лісові ресурси і як ресурсна база розвитку великої кількості видів виробничо-господарської діяльності, і як матеріально-речова субстанція продукування екосистемних послуг. Основним інструментом рентного регулювання використання лісоресурсного потенціалу виступає рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів. Даний фіскальний інструмент використовується як для регулювання використання лісових ресурсів загальнодержавного, так і місцевого значення. Прикметною рисою фінансового регулювання використання лісових ресурсів на рівні територіальних громад є те, що в останні роки на відміну від інших видів природно-ресурсної ренти, в першу чергу мінерально-сировинної ренти, частка надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до місцевих бюджетів є вищою порівняно з надходженнями до держбюджету.

Треба також врахувати той момент, що у 2021-2023 роках вже функціонувала мережа укрупнених територіальних громад базового рівня і спостерігалися певні особливості стосовно надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів. Прикметною рисою динаміки надходжень природно-ресурсної ренти до бюджетів територіальних громад базового рівня виступає те, що у 2023 році порівняно з 2021 роком скоротилися надходження вказаного фіскального інструменту до всіх категорій бюджетів місцевого самоврядування (рис. 2.2).

- Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до бюджетів сільських територіальних громад у 2021-2023 роках, млн грн
- ▨ Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до бюджетів селищних територіальних громад у 2021-2023 роках, млн грн
- ▣ Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до бюджетів міських територіальних громад у 2021-2023 роках, млн грн

Рис. 2.2. Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до бюджетів сільських, селищних та міських територіальних громад в цілому по Україні у 2021-2023 роках*

Джерело: розраховано за даними Міністерства фінансів України [9-12]

Зокрема, у 2021 році до бюджетів сільських територіальних громад надійшло 1415,4 млн грн природно-ресурсної ренти, у 2022 році – 1357,0 млн грн, у 2023 році – 1065,7 млн грн. Основним детермінуючим чинником такої динаміки стала тимчасова окупація частини території країни, що унеможливило процеси легального спеціального природокористування. Аналогічна тенденція спостерігається і в динаміці надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до бюджетів селищних територіальних громад. Водночас у динаміці надходжень природно-ресурсної ренти до бюджетів міських територіальних громад спостерігається дещо інша картина. Зокрема, у 2022 році незважаючи на широкомасштабне вторгнення агресорів на територію країни порівняно з 2021 роком надходження природно-ресурсної ренти до бюджетів міських територіальних громад збільшилося. У

2022 році до бюджетів міських територіальних громад надійшло 1292,7 млн грн рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, у 2023 році – 1451,5 млн грн, у 2023 році – 959,9 млн грн.

Позитивним моментом розподілу природно-ресурсної ренти в розрізі основних категорій місцевих бюджетів у 2023 році порівняно з 2021 роком стало те, що збільшилася частки бюджетів територіальних громад базового рівня. Відповідно зростання частки бюджетів територіальних громад базового рівня у 2023 році порівняно з 2021 роком зумовила часткове скорочення частки обласних бюджетів (рис. 2.3 та 2.4).

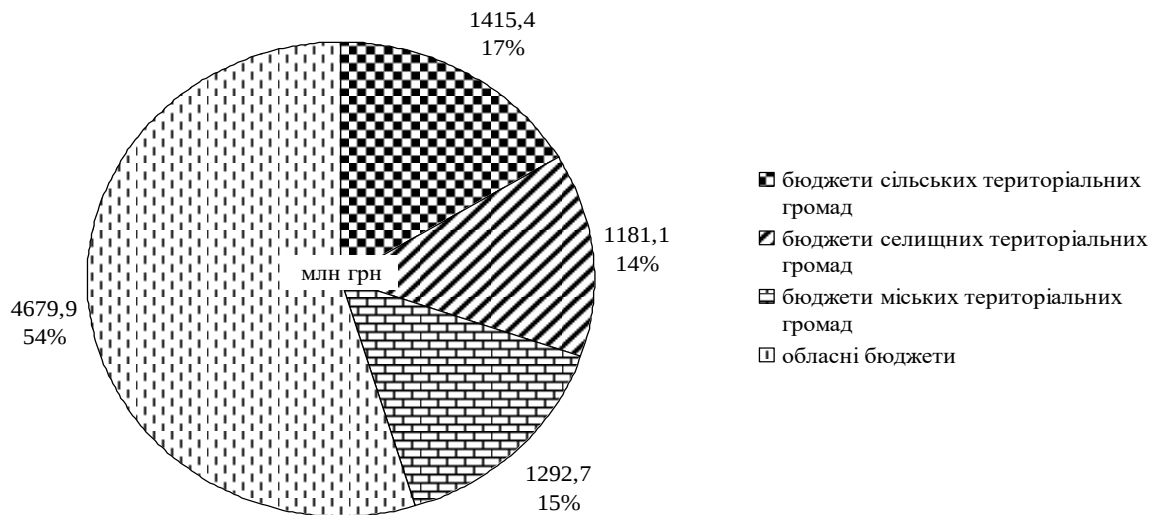

Рис. 2.3. Структура надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів в цілому по Україні у 2021 році*

Джерело: розраховано за даними Міністерства фінансів України [9-12]

Для сільських та селищних територіальних громад рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів виступає вагомим чинником зміцнення фінансової самодостатності означених громад з огляду на невисоку концентрацію у цих громадах центрів промислового виробництва. Водночас

місцеве самоврядування отримає додаткові стимули щодо ідентифікації реальної бази стягнення вказаного фіскального інструменту за умови перегляду принципів вертикального розподілу між держбюджетом та місцевими бюджетами в сторону підвищення частки відрахувань до бюджетів територіальних громад базового рівня.

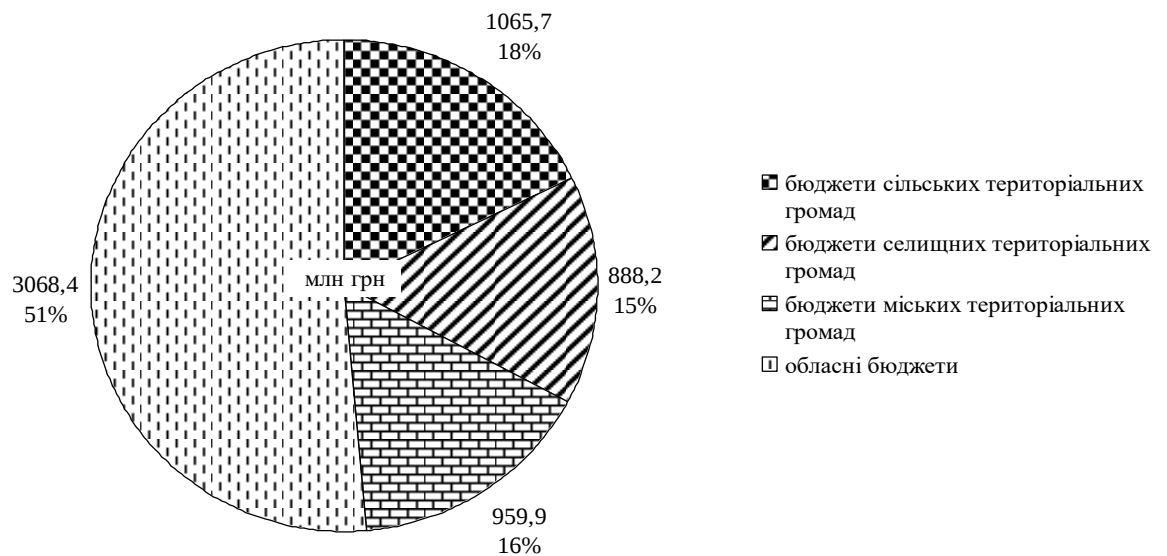

Рис. 2.4. Структура надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів в цілому по Україні у 2023 році*

Джерело: розраховано за даними Міністерства фінансів України [9-12]

Поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації, земельна дерегуляція та запуск ринку земель сільськогосподарського призначення створили додаткові передумови для урізноманітнення трансакцій з природно-ресурсними активами, що вимагає перегляду інституційних засад фіскального регулювання природокористування, зокрема в частині переміщення акценту у фінансовому регулюванні використання природних ресурсів на рівень територіальних громад базового рівня.

2.3 Аналіз основних тенденцій та узагальнююча оцінка рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до публічних бюджетів України

Залучення неоднорідних за матеріально-речовою субстанцією та фізико-хімічними характеристиками природних ресурсів до господарського обігу вимагає диференційованого підходу до формування національної моделі фінансового, зокрема фіскального, регулювання розширеного відтворення та господарського освоєння окремих складових природно-ресурсного потенціалу. Певний детермінуючий вплив на диференціацію системи вилучення частини доданої вартості та природно-ресурсної ренти на користь публічних бюджетів справляє також рівень запасів окремих запасів природної сировини, а також їх екосистемна цінність.

В умовах воєнного часу, поглиблення децентралізації влади та реалізації декількох етапів реформи управління лісовими ресурсами виникла необхідність у формуванні сучасної моделі фіскального регулювання лісогосподарювання, котра стимулюватиме інноваційну трансформацію лісового сектора національної економіки, а саме забезпечить результативніший вплив лісової складової національного багатства на темпи соціально-економічного піднесення країни та територіальних громад, охорону та захист деревної та недеревної складових лісоресурсного потенціалу, а також сформує фінансово-інвестиційні передумови для ефективнішої комерціалізації екосистемних послуг, які продукуються лісовими біогеоценозами [26].

Ключовим детермінантом формування сучасної моделі фіскального регулювання лісогосподарювання виступає підвищення дієвості використання фіскальних регуляторів, які забезпечать результативніший вплив лісової складової національного багатства на соціально-економічний розвиток територій концентрації лісоресурсних благ. В Україні основним ареалом концентрації лісоресурсних благ виступають сільські території, тому регулятори фіскального впливу на процеси господарського освоєння

лісоресурсного потенціалу мають забезпечити зростання надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів як форми відшкодування затрат минулих поколінь та уречевлених затрат держави на створення лісових насаджень та інших складових лісоресурсного потенціалу [24].

Характерною рисою фінансового регулювання використання лісових ресурсів виступає індексація ставок рентної плати та значні варіаційні розмахи між ставками рентної плати за окремі види деревини та несировинні корисності лісів. Саме фактор індексація ставок рентної плати забезпечує висхідну тенденцію у надходженнях рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до Зведеного бюджету України. У 2023 році порівняно з 2015 роком надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до Зведеного бюджету України збільшилися на 523,0 млн грн або в 1,6 рази.

Якщо у 2015 році сукупні надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до публічних бюджетів по Україні в цілому становили 853,2 млн грн, у 2016 році – 1062,4 млн грн, у 2017 році – 942,8 млн грн, у 2018 році – 1176,3 млн грн, у 2019 році – 1496,6 млн грн, у 2020 році – 1698,0 млн грн, у 2021 році – 1706 млн грн, у 2022 році 1486,7 млн грн, у 2023 році – 1372,2 млн грн (табл. 2.2). Певне скорочення сукупних надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до Зведеного бюджету України у 2022-2023 порівняно з 2021 роком пов'язане з тим, що повномасштабне вторгнення російських загарбників на територію України звузило ареал діяльності постійних лісокористувачів у зв'язку з порушенням та деградацією лісових біогеоценозів внаслідок вибухів та мінувань.

У 2023 році порівняно з 2015 роком також відбулося зростання надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до Державного бюджету України (збільшення надходжень склало 314,1 млн грн або у 2,1 рази). Порівняно з іншими складовими рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів у динаміці надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до держбюджету не відбулося

Таблиця 2.2

Динаміка надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до публічних бюджетів різного таксономічного рівня в цілому по Україні у 2015-2023 роках*

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Абсолютне відхилення (+, -), 2023/2015 р.	Відносне відхилення (%), рази), 2023/2015 р.
Зведений бюджет України, млн грн	853,2	1062,4	942,8	1176,3	1496,6	1698,0	1706,0	1486,7	1376,2	523,0	1,6 рази
Державний бюджет України, млн грн	274,9	331,4	329,7	387,0	633,8	712,2	695,4	618,1	589,0	314,1	2,1 рази
Місцеві бюджети України, млн грн	578,3	731,0	613,1	789,3	862,8	985,8	1010,6	868,6	787,2	208,9	1,4 рази
Сільські бюджети України, млн грн	255,2	318,7	201,5	250,3	273,3	308,7	275,8	245,0	222,9	-32,3	-12,7%
Селищні бюджети України, млн грн	31,4	42,7	23,0	23,5	29,3	27,8	392,3	321,1	295,6	264,2	9,4 рази
Бюджети об'єднаних територіальних громад України, млн грн	-	22,7	45,0	114,8	295,0	385,4	-	-	-	-	-
Обласні бюджети та бюджети міст загальнонаціонального призначення України**, млн грн	276,6	332,6	331,1	388,6	0,2	1,2	-	-	-	-	-
Бюджети міст республіканського та обласного значення України***, млн грн	4,9	3,6	3,3	5,3	17,1	11,4	342,5	302,6	268,7	263,8	54,8 рази

Джерело: *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [9-12]

**У 2021-2023 роках приведені надходження до обласних бюджетів

***У 2021-2023 роках приведені надходження до бюджетів міських територіальних громад

зменшення у 2020 році порівняно з 2019 роком у зв'язку з карантинними заходами, необхідними для обмеження поширення пандемії коронавірусу.

У 2023 році порівняно з 2015 роком сума надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до місцевих бюджетів в цілому Україні збільшилася на 208,9 млн грн або в 1,4 рази. Причиною скорочення надходжень лісової ренти до місцевих бюджетів у 2022-2023 роках порівняно з 2021 роком виступає воєнний чинник, який унеможливив ведення лісового господарства на тимчасово окупованих ворогом територіях лісового фонду.

Не забезпечується пряма кореляція між сукупними надходженнями рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до публічних бюджетів країни в цілому та надходженнями до сільських бюджетів. Це пов'язано як із зміною принципів вертикального розподілу рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів в окремі часові проміжки, так і переформатуванням мережі укрупнених територіальних громад. Таке переформатування сталося внаслідок того, що велика кількість сільських населених пунктів увійшла до складу міських та селищних територіальних громад. У 2023 році порівняно з 2015 роком надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до сільських бюджетів зменшилися на 32,3 млн грн або на 12,7%.

Треба також врахувати той факт, що у 2021-2023 роках сільські бюджети вже трансформувалися у бюджети сільських територіальних громад. Певні викривлення у структурно-динамічному аналізі надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до сільських бюджетів також пов'язані з тим, що у 2016-2020 роках не були враховані надходження вказаного фіскального інструменту, які було вилучено на сільських територіях і які акумулювалися у бюджетах об'єднаних територіальних громад. У 2015 році до сільських бюджетів України надійшло 255,2 млн грн, у 2016 році – 318,7 млн грн, у 2017 році – 201,5 млн грн, у 2018 році – 250,3 млн грн, у 2019 році – 273,3 млн грн, у 2020 році – 308,7 млн грн, у 2021 році – 275,8 млн грн, у 2022 році – 245,0 млн грн, у 2023 році – 222,9 млн грн.

Для сільських територіальних громад в нинішніх умовах, котрі детермінуються воєнними викликами, лісові ресурси виступають ключовим чинником активізації ділової активності та при належній ідентифікації реальної податкової бази важливим джерелом надходжень до бюджетів даної групи громад. Певні складнощі стосовно удосконалення інструментарію вилучення рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів на рівні сільських територіальних громад пов'язані з тим, що корпоратизація лісового сектора позбавила статусу юридичної особи постійних лісокористувачів, що зменшило вагомість впливу сфери лісогосподарського виробництва на темпи соціально-економічного піднесення сільських поселень.

Виходячи з того, що основним ареалом їх концентрації виступають сільські території, саме перегляд стратегічних пріоритетів залучення лісових ресурсів в систему соціально-економічного розвитку села виступає ключовою домінантою модернізації всієї архітекτονіки лісогосподарювання. Вагомість лісових ресурсів у соціально-економічному піднесенні сільських територій підвищується як через результативніше їх залучення у відтворювальні пропорції, так і через удосконалення системи фіскального регулювання лісогосподарювання як в частині нарахування і вилучення рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, так і в частині підвищення частки її відрахувань у бюджети сільських та селищних територіальних громад [24].

Характерною особливістю фінансового регулювання використання лісових ресурсів в Україні є те, що до обласних бюджетів та бюджетів міст загальнонаціонального призначення рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів надходила у 2015-2020 роках. У 2015-2018 роках надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до обласних бюджетів коливалося в діапазоні 276,6-388,6 млн грн. Відсутність обласного рівня у вертикальному розподілі рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів не забезпечує необхідних фінансових можливостей за умови створення спеціальних публічних фондів на обласному рівні, а це не створює інституційного та фінансового підґрунтя для вирішення актуальних проблем

розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу на міжмуніципальному рівні (мова йде про вирішення проблем лісового господарства, які є актуальними для декількох суміжних територіальних громад).

Значним варіаційним розмахом відзначається динаміка надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до бюджетів міст республіканського та обласного значення. У 2015-2020 роках надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до бюджетів міст республіканського та обласного значення коливалися в діапазоні 3,3-17,1 млн грн. У 2021-2023 роках надходження до бюджетів міст республіканського та обласного значення (бюджетів міських територіальних громад) коливалися в інтервалі 268,7-342,5 млн грн. Великі надходження до бюджетів міст республіканського та обласного значення (бюджетів міських територіальних громад) забезпечувалися за рахунок того, що велика кількість сільських населених пунктів (залісених сільських територій) увійшли до складу міських територіальних громад.

Важливим чинником розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу виступає те, що частина рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів надходить до бюджетів міських територіальних громад, де внаслідок профіцитності даної категорії бюджетів є можливість спрямовувати даний фіскальний інструмент до спеціальних фондів розвитку лісового господарства і фінансувати проєкти лісовідновлення, лісорозведення та облаштування самозаліснених сільськогосподарських угідь.

Окремими характерними рисами відзначається система фінансового регулювання використання водних ресурсів. Фіскальне регулювання водокористування на сучасному етапі розвитку продуктивних сил не володіє достатнім набором методів та важелів, які б дали змогу посилити бюджетонаповнюючу функцію залучення водних ресурсів у відтворювальний процес, активізувати процеси економії водних ресурсів, забезпечити ефективний перерозподіл водного доходу між бюджетами різного таксономічного рівня, запобігти надмірному забрудненню природних водних

об'єктів. Це зумовлено відсутністю належної уваги до проблем адміністрування водно-ресурсних платежів і розширення податкової бази фіскального регулювання водокористування, а також упередженим ставленням владних інститутів до водного доходу як вагомого чинника наповнення державного і місцевих бюджетів. Крім того, нормативи плати за спеціальне використання водних ресурсів та забруднення природних водних об'єктів мають символічний характер, не відзначаються диференційованістю і рентною орієнтованістю [31].

Ставки рентної плати за спеціальне використання води диференціюються як щодо використання поверхневих вод, так і підземних. Така диференціація зумовлена територіальною неоднорідністю запасів свіжої води. Певною мірою існуюча система рентного регулювання водокористування відзначається стимулюючим спрямуванням. У зв'язку з девальваційно-інфляційними процесами спостерігається регулярна індексація ставок рентної плати за спеціальне використання води, що у підсумку забезпечувало висхідну тенденцію у надходженнях даного фіскального інструменту до Зведеного бюджету України.

Зокрема, у 2023 році порівняно з 2015 роком надходження рентної плати за спеціальне використання води до Зведеного бюджету України зросли на 501,6 млн грн або в 1,5 рази (табл. 2.3). Треба також зазначити, що незважаючи на загальний висхідний тренд у динаміці надходжень рентної плати за спеціальне використання води до публічних бюджетів в цілому по Україні, у 2020 році порівняно з 2019 роком мало місце зменшення надходжень вказаного фіскального інструменту у зв'язку зі стисканням ділової активності внаслідок застосування заходів стосовно обмеження пандемії коронавірусу. Зменшення надходжень рентної плати за спеціальне використання води до Зведеного бюджету України у 2022 році порівняно з 2021 роком стало наслідком повномасштабного вторгнення російських загарбників на територію України, що призвело до тимчасової окупації окремих територій і відповідно унеможливило процес повноцінного водокористування.

Таблиця 2.3

Динаміка надходжень рентної плати за спеціальне використання води до публічних бюджетів різного таксономічного рівня в цілому по Україні у 2015-2023 роках*

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Абсолютне відхилення (+, -), 2023/2015 р.	Відносне відхилення (%), рази), 2023/2015 р.
Надходження рентної плати за спеціальне використання води до Зведеного бюджету України, млн грн	1108,20	1397,80	1501,00	1776,50	1623,50	1439,10	1547,80	1462,80	1609,80	501,6	1,5 рази
Надходження рентної плати за спеціальне використання води до Державного бюджету України, млн грн	554	698,8	750,4	976,8	892,7	791,4	851,2	804,4	885,2	331,2	1,6 рази
Частка держбюджету у сукупних надходженнях рентної плати за спеціальне використання води до Зведеного бюджету України, %	50,0	50,0	50,0	55,0	55,0	55,0	55,0	55,0	55,0	5,0	1,1 рази
Надходження рентної плати за спеціальне використання води до обласних бюджетів та бюджетів міст загальнонаціонального призначення**, млн грн	554	698,8	750,4	799,3	730,4	647,6	671,9	611,5	677,3	123,3	1,2 рази

продовж. табл. 2.3

Частка обласних бюджетів та бюджетів міст загальнонаціонального призначення у сукупних надходженнях рентної плати за спеціальне використання води до Зведеного бюджету України, %	50,0	50,0	50,0	45,0	45,0	45,0	43,4	41,8	42,1	-7,9	-15,8%
---	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	--------

Джерело: *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [9-12]

**У 2021-2023 роках приведені надходження до обласних бюджетів

Фактично починаючи з 2011 року в Україні інституціоналізовано вертикальний розподіл водно-ресурсної ренти, який передбачає направлення 50% даного фіскального інструменту до держбюджету та 50% – до обласних бюджетів. Зокрема, у 2015-2023 роках частка держбюджету у сукупних надходженнях рентної плати за спеціальне використання води до Зведеного бюджету України коливалася в інтервалі 50,0-55,0%, а частка обласних бюджетів коливалася відповідно в діапазоні 41,8-50,0%.

В цілому у 2023 році порівняно з 2015 роком надходження рентної плати за спеціальне використання води до обласних бюджетів в цілому по Україні збільшилося на 123,3 млн грн або в 1,2 рази.

Концентрація водно-ресурсної ренти на обласному рівні за умови акумуляції даного фіскального інструменту у спеціальному фонді створює сприятливі можливості для фінансово-інвестиційного забезпечення реалізації регіональної екологічної політики в частині модернізації, реконструкції та технічного переоснащення систем водопостачання та водовідведення, а також створення захисних споруд з метою упередження підтоплення населених пунктів та сільськогосподарських угідь. Важливого значення також набуває забезпечення повноцінного фінансування процесів документальної та реальної імплементації водоохоронних директив, що теж виступає однією з цілей створення спеціальних фондів водоохоронного спрямування в структурі обласних бюджетів.

Внаслідок того, що з 2015 року плата за землю стала складовою податку на майно, основною складовою сукупних надходжень природно-ресурсних платежів до Зведеного бюджету України виступає рентна плата за користування надрами з метою видобутку корисних копалин. Згідно з оцінками сумарна вартість запасів корисних копалин становить біля 7 трлн. дол. США (є варіант –7,5 трлн. дол.) за вітчизняними оцінками і 10-11 трлн. дол. США (є варіант –11,5-12 трлн. дол.) – з посиланням на зарубіжних фахівців [40; 41].

Зокрема, у 2015 році питома вага мінерально-сировинної ренти у сукупних надходженнях рентної плати та плати за використання інших

природних ресурсів до публічних бюджетів України становила 90,6%, у 2016 році – 87,5%, у 2017 році – 88,0%, у 2018 році – 85,9%, у 2019 році – 86,4%, у 2020 році – 87,7%, у 2021 році – 92,1%, у 2022 році – 93,6%, у 2023 році – 90,9% (рис. 2.5). Виходячи з того, що в Україні планується розширення видобутку корисних копалин за рахунок освоєння запасів цінних рідкісноземельних елементів, можна прогнозувати подальше зростання показника питомої ваги мінерально-сировинної ренти в сукупних надходженнях природно-ресурсної ренти до публічних бюджетів по Україні в цілому.

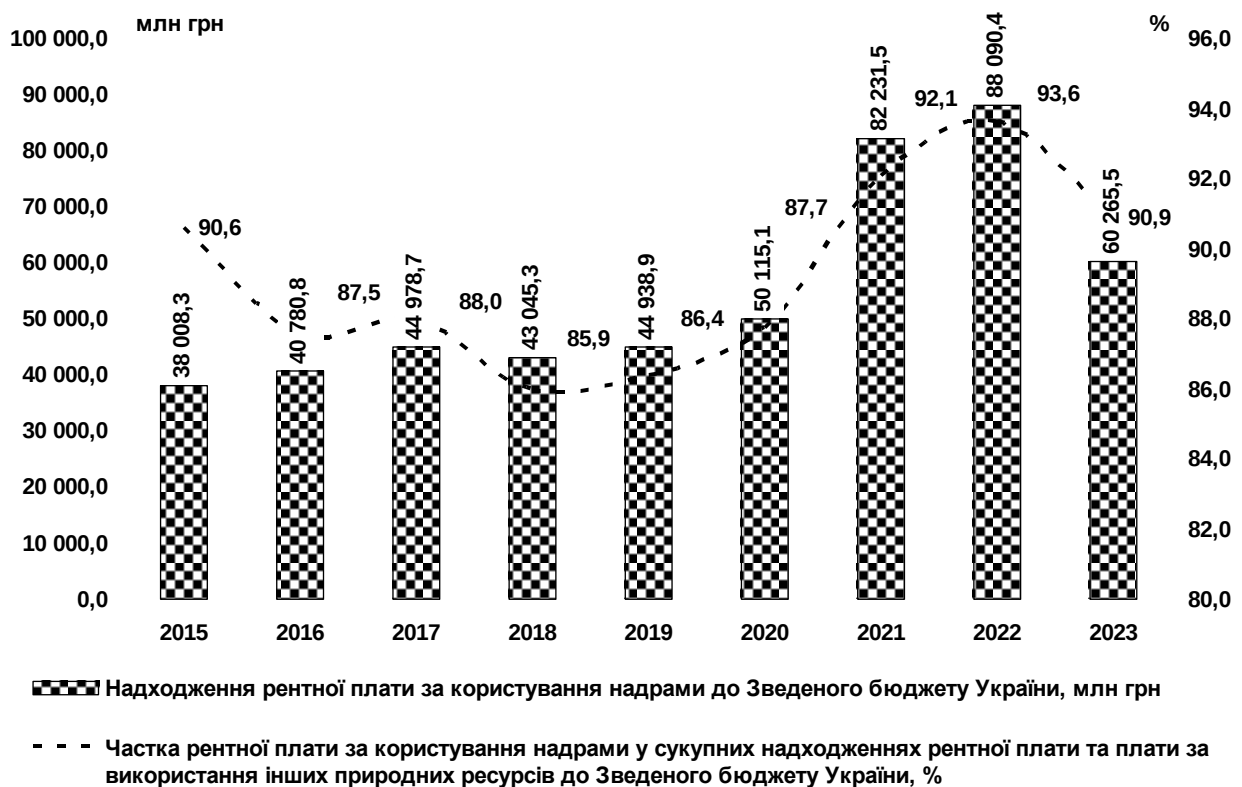

Рис. 2.5. Частка рентної плати за користування надрами у сукупних надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного бюджету України у 2015-2023 роках*

Джерело: розраховано за даними Міністерства фінансів України [9-12]

Рентна плата за користування надрами з метою видобутку корисних копалин стягується за видобуток гірсько-хімічної, вуглеводневої, рудної та іншої мінеральної сировини. У 2023 році порівняно з 2015 роком надходження рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету України

збільшилися на 22257,2 млн грн або в 1,6 рази. Прикметною рисою фінансового регулювання видобутку мінеральної сировини виступає те, що у 2023 році порівняно з 2022 роком відбулося значне скорочення надходжень мінерально-сировинної ренти до Зведеного бюджету України.

Ключовим моментом фінансового регулювання використання мінеральної сировини виступає те, що у 2015-2023 роках частка держбюджету у сукупних надходженнях рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету України коливалася в діапазоні 91,8-97,5%. У 2023 році порівняно з 2015 роком частка держбюджету у сукупних надходженнях рентної плати за користування надрами зменшилася на 4,3 процентного пункту. Відповідно у 2023 році порівняно з 2015 роком відбулося незначне зростання частки місцевих бюджетів (+4,3%) у сукупних надходженнях мінерально-сировинної ренти до публічних бюджетів України в цілому. В цілому в часовому діапазоні 2015-2023 років частка місцевих бюджетів у надходженнях рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету України коливалася в діапазоні 2,5-8,2% (табл. 2.4).

Тобто повною мірою є відсутньою пряма кореляція між пріоритетами бюджетно-фіскальної децентралізації та вертикальним розподілом мінерально-сировинної ренти. Фактично рентна плата за користування надрами майже повністю концентрується у центральному фінансовому фонді держави, що унеможливорює формування надійних джерел фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення мінерально-сировинної бази і не забезпечує коректної оцінки реальних запасів мінеральної сировини у регіонах України в цілому.

Надмірна централізація мінерально-сировинної ренти прямо впливає на потоки даного фіскального інструменту до сільських та селищних бюджетів. У 2015 році до сільських бюджетів в цілому по Україні надійшло 59,8 млн грн рентної плати за користування надрами, у 2016 році – 55,5 млн грн, у 2017 році – 60,2 млн грн, у 2018 році – 349,0 млн грн, у 2019 році – 380,8 млн грн, у 2020 році – 297 млн грн, у 2021 році – 1083,3 млн грн, у 2022 році – 1066,7 млн грн,

Таблиця 2.4

Динаміка надходжень рентної плати за користування надрами до публічних бюджетів різного таксономічного рівня в цілому по Україні у 2015-2023 роках*

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Абсолютне відхилення (+, -), 2023/2015 р.	Відносне відхилення (%), рази), 2023/2015 р.
Зведений бюджет України, млн грн	38008,3	40780,8	44978,7	43045,3	44938,9	50115,1	82231,5	88090,4	60265,5	22257,2	1,6 рази
Державний бюджет України, млн грн	36989,6	39699,1	43875,5	39817,4	41258,5	47122,1	75569,2	81011,7	56056,9	19067,3	1,5 рази
Місцеві бюджети України, млн грн	1018,7	1081,7	1103,2	3227,9	3680,4	2993,0	6662,3	7078,7	4208,6	3189,9	4,1 рази
Частка держбюджету у надходженнях рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету України, млн грн	97,3	97,3	97,5	92,5	91,8	94,0	91,9	92,0	93,0	-4,3	-4,4%
Частка місцевих бюджетів у надходженнях рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету України, млн грн	2,7	2,7	2,5	7,5	8,2	6,0	8,1	8,0	7,0	4,3	2,6 рази
Сільські бюджети України, млн грн	59,8	55,5	60,2	349,0	380,8	297,0	1083,3	1066,7	778,1	718,3	13,0 рази
Селищні бюджети України, млн грн	4,4	4,1	4,0	34,2	47,2	32,0	754,6	739,3	556,6	552,2	126,5 рази
Обласні бюджети та бюджети міст загальнонаціонального призначення України**, млн грн	946,1	1002,3	1005,9	1939,1	2094,1	1846,0	3993,0	4223,1	2292,1	1346,0	2,4 рази
Бюджети міст республіканського та обласного значення України***, млн грн	2,2	1,9	8,5	18,0	129,9	104,3	831,4	1049,5	581,8	579,6	264,5 рази

Джерело: *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [9-12]

**У 2021-2023 роках приведені надходження до обласних бюджетів

***У 2021-2023 роках приведені надходження до бюджетів міських територіальних громад

у 2023 році – 778,1 млн грн. В цілому у 2023 році порівняно з 2015 роком надходження рентної плати за користування надрами до сільських бюджетів збільшилося на 718,3 млн грн або в 13,0 рази.

Це є позитивним моментом, оскільки на сільських територіях спостерігається значно нижчий рівень ділової активності порівняно з міськими поселеннями і мінерально-сировинна рента – це потенційне джерело зміцнення фінансової самодостатності сільських територіальних громад. Кількаразове збільшення у 2021 році порівняно з 2020 роком надходжень рентної плати за користування надрами до сільських бюджетів стало наслідком завершення формування мережі укрупнених сільських територіальних громад.

В останні роки також спостерігається різке збільшення надходжень рентної плати за користування надрами до бюджетів селищних територіальних громад. Якщо у 2015 році до селищних бюджетів надходило 4,4 млн грн рентної плати за користування надрами, у 2017 році – 4,0 млн грн, у 2020 році – 32,0 млн грн, у 2021 році – 754,6 млн грн, у 2022 році – 739,3 млн грн, у 2023 році – 556,6 млн грн. В цілому у 2023 році порівняно з 2015 роком надходження рентної плати за користування надрами до селищних бюджетів України збільшилося на 552,2 млн грн або в 126,5 рази. Причиною значного зростання надходжень рентної плати за користування надрами до селищних бюджетів (бюджетів селищних територіальних громад) стало формування мережі укрупнених селищних територіальних громад, які, як правило, охоплюють селище (центр даної категорії громад) та низку сільських населених пунктів, які концентрують велику частку запасів мінеральної сировини.

В умовах інтернаціоналізації відносин стосовно освоєння мінерально-сировинного потенціалу (видобутку корисних копалин) нарощення концентрації рентної плати за користування надрами на рівні селищних та сільських територіальних громад має вагоме значення для залучення органів місцевого самоврядування до процесу комерціалізації господарського освоєння мінеральної сировини на основі встановлення партнерських відносин з суб'єктами приватного бізнесу. Більше того, для мережі селищних та сільських

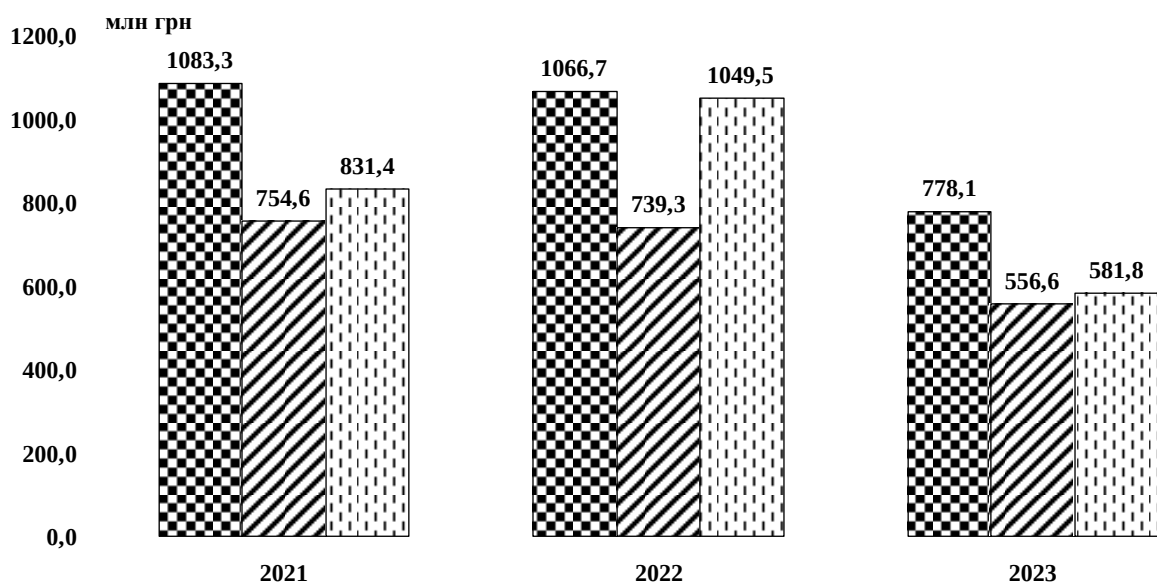
територіальних громад рентна плата за користування надрами за умови нарощення зовнішніх інвестиційних впливань у розбудову інфраструктури видобутку корисних копалин може стати основним каталізатором соціально-економічного піднесення сільських поселень. Тим більше, за умови підвищення частки відрахувань мінерально-сировинної ренти у бюджети сільських та селищних територіальних громад.

У 2015-2023 роках прикметною рисою системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на регіональному рівні виступає суттєве збільшення надходжень рентної плати за користування надрами до обласних бюджетів та бюджетів міст загальнонаціонального призначення. Зокрема, у 2015 році надходження мінерально-сировинної ренти до даної категорії бюджетів становили 946,1 млн грн, у 2016 році – 1002,3 млн грн, у 2017 році – 1005,9 млн грн, у 2018 році – 1939,1 млн грн, у 2019 році – 2094,1 млн грн, у 2020 році – 1846,0 млн грн, у 2021 році – 3993,0 млн грн, у 2022 році – 4223,1 млн грн, у 2023 році – 2292,1 млн грн. В цілому у 2023 році порівняно з 2015 роком сукупні надходження рентної плати за користування надрами до обласних бюджетів та бюджетів міст загальнонаціонального призначення зросли на 1346,0 млн грн або в 2,4 рази.

Якщо у 2015-2020 роках надходження рентної плати за користування надрами до бюджетів міст республіканського та обласного значення були незначними і коливалися в діапазоні 1,9-129,9 млн грн, то у 2021-2023 роках сума надходжень мінерально-сировинної ренти до бюджетів міських територіальних громад коливалася в інтервалі – 581,8-1049,5 млн грн. Надходження мінерально-сировинної ренти до бюджетів міських територіальних громад дасть змогу сформувати надійне джерело фінансово-інвестиційного забезпечення освоєння видобутку найбільш ліквідних корисних копалин, зокрема рідкісноземельних елементів.

В умовах завершення процесу створення мережі укрупнених територіальних громад важливого значення набуває поглиблений структурно-динамічний аналіз надходжень рентної плати за користування надрами до

бюджетів міських, селищних та сільських територіальних громад, а також до обласних бюджетів. Такий аналіз дасть можливість виявити характерні риси фінансового регулювання використання корисних копалин на рівні територіальних громад базового рівня. У 2021-2023 роках, коли сформувалася нинішня мережа укрупнених територіальних громад базового рівня, спостерігається в цілому низхідна тенденція, що пов'язано з широкомасштабним вторгненням на територію України російських загарбників, що у свою чергу супроводжується тимчасовою окупацією територій концентрації корисних копалин (рис. 2.6). Зокрема, у 2023 році до бюджетів сільських територіальних громад надійшло 1083,3 млн грн мінерально-сировинної ренти, у 2022 році – 1066,7 млн грн, у 2023 році – 778,1 млн грн.

- ▣ Надходження рентної плати за користування надрами до бюджетів сільських територіальних громад у 2021-2023 роках, млн грн
- ▤ Надходження рентної плати за користування надрами до бюджетів селищних територіальних громад у 2021-2023 роках, млн грн
- ▥ Надходження рентної плати за користування надрами до бюджетів міських територіальних громад у 2021-2023 роках, млн грн

Рис. 2.6. Надходження рентної плати за користування надрами до бюджетів сільських, селищних та міських територіальних громад в цілому по Україні у 2021-2023 роках*

Джерело: розраховано за даними Міністерства фінансів України [9-12]

У 2023 році внаслідок тимчасової окупації ворожими силами частини Південно-Східних областей унеможливився видобуток ліквідних видів

корисних копалин, що відповідним чином відобразилося на сплаті суб'єктами видобувної промисловості мінерально-сировинної ренти до бюджетів сільських територіальних громад.

Аналогічна тенденція спостерігається і в динаміці надходжень рентної плати за користування надрами до бюджетів селищних територіальних громад, Зокрема, у 2022 році до бюджетів селищних територіальних громад в цілому по Україні надійшло 754,6 млн грн мінерально-сировинної ренти, у 2022 році – 739,3 млн грн, а у 2023 році – 556,6 млн грн. Незважаючи на те, що у 2022 році (перший рік війни) відбулося зростання надходжень рентної плати за користування надрами до бюджетів міських територіальних громад порівняно з 2021 роком, у 2023 році порівняно з 2022 роком відбулося суттєве скорочення надходжень мінерально-сировинної ренти до бюджетів міських поселень. Якщо проаналізувати структурні зрушення у надходженнях мінерально-сировинної ренти до окремих категорій місцевих бюджетів, то у 2023 році порівняно з 2021 роком спостерігається зростання частки бюджетів територіальних громад базового рівня і зниження частки обласних бюджетів (рис. 2.7 та 2.8).

Якщо у 2021 році частка бюджетів сільських територіальних громад у структурі місцевих бюджетів становила 16%, то у 2023 році вона збільшилася до 18%. Частка бюджетів селищних територіальних громад відповідно збільшилася з 11 до 13%. На 2 процентних пункти у 2023 році порівняно з 2021 роком також збільшилася питома вага бюджетів міських територіальних громад у структурі місцевих бюджетів (у 2021 році – 12%, у 2023 році – 14%).

У той же час у 2023 році порівняно з 2021 роком частка обласних бюджетів у структурі надходжень мінерально-сировинної ренти до місцевих бюджетів по Україні в цілому зменшилася з 61 до 55%. З однієї сторони має місце позитивна тенденція, оскільки зростає частка бюджетів місцевого самоврядування, а з іншої – обласний рівень втрачає ресурси, необхідні для забезпечення розширеного відтворення мінерально-сировинної бази суміжних територіальних громад базового рівня.

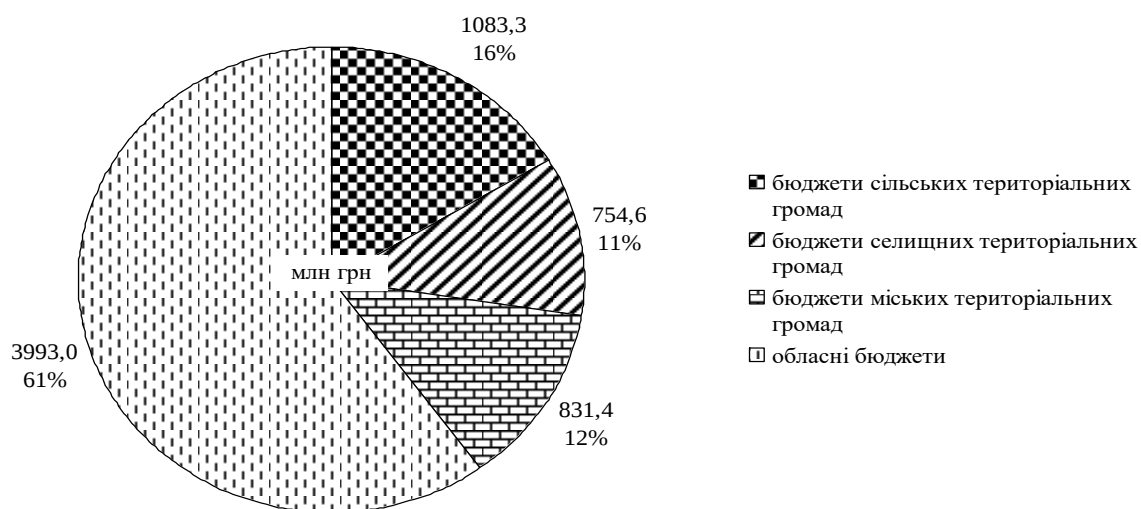

Рис. 2.7. Структура надходжень рентної плати за користування надрами до місцевих бюджетів в цілому по Україні у 2021 році*

Джерело: розраховано за даними Міністерства фінансів України [9-12]

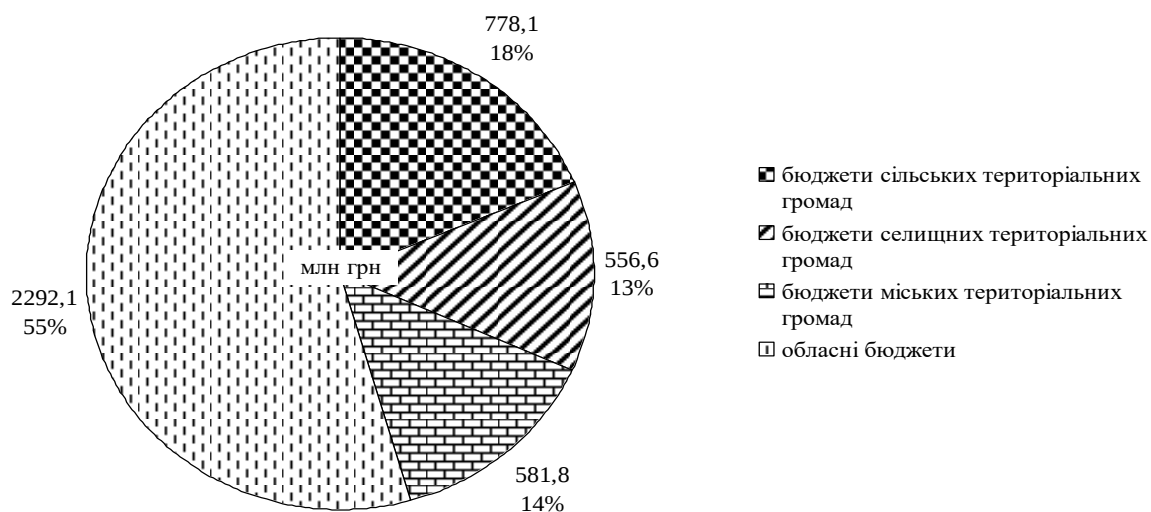

Рис. 2.8. Структура надходжень рентної плати за користування надрами до місцевих бюджетів в цілому по Україні у 2023 році*

Джерело: розраховано за даними Міністерства фінансів України [9-12]

В умовах поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації та перенесення центрів тяжіння реалізації політики охорони навколишнього природного середовища та відтворення природно-ресурсного потенціалу на місцевий рівень важливого значення набуває забезпечення міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів. Міжмуніципальна збалансованість надходжень рентних платежів – це еквівалентний розподіл вказаних фіскальних інструментів між бюджетами міських, селищних та сільських територіальних громад. Вказані категорії територіальних громад відзначаються неоднорідністю запасів природної сировини і відповідно асиметрією потреб стосовно фінансового забезпечення процесів охорони навколишнього природного середовища та відтворення природно-ресурсного потенціалу.

На основі проведених досліджень та теоретичних узагальнень вітчизняних вчених встановлено, що індикаторами міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України виступають (табл. 2.5):

1) **частка міських територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів (PSC)**, яка розраховується відношенням надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до міських територіальних громад до надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України в цілому, %:

$$PSC = \frac{RSC}{RLB} \quad (2.1)$$

2) **Частка селищних територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів (PSeC)**, яка розраховується відношенням надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до селищних територіальних громад до надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України в цілому, %:

$$PSeC = \frac{RSeC}{RLB} \quad (2.2)$$

Таблиця 2.5

Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до публічних бюджетів України у 2024 році, млн грн*

Області	Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України в цілому, млн грн	Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до міських територіальних громад, млн грн	Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до селищних територіальних громад, млн грн	Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до сільських територіальних громад, млн грн
Вінницька	70,4	11,2	10,5	6,6
Волинська	91,3	19,5	40,5	21,0
Дніпропетровська	1933,8	231,9	14,3	80,1
Донецька	97,2	9,6	3,9	2,7
Житомирська	172,8	46,8	41,2	38,3
Закарпатська	79,1	5,3	29,5	23,7
Запорізька	59,6	0,4	0,0	0,1
Івано-Франківська	287,5	60,7	60,4	62,2
Київська	173,8	16,1	36,6	25,6
Кіровоградська	147,5	4,8	15,3	4,1
Львівська	326,4	132,8	30,6	25,4
Миколаївська	57,1	0,2	0,9	3,1
Одеська	47,2	4,7	0,5	2,9
Полтавська	1172,7	171,0	105,6	273,8
Рівненська	143,3	31,3	33,5	34,0
Сумська	329,1	77,1	28,4	110,8
Тернопільська	47,7	20,7	7,5	8,1
Харківська	788,5	106,3	252,2	106,1
Хмельницька	84,2	12,2	12,2	18,5
Черкаська	122,9	13,1	3,3	29,0
Чернівецька	37,9	6,0	8,5	13,3
Чернігівська	165,9	43,1	58,8	21,4

Джерело: розраховано за даними Міністерства фінансів України [9-12]

3) Частка сільських територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів (PVC), яка розраховується відношенням надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до сільських

територіальних громад до надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України в цілому, %:

$$PVC = \frac{RVC}{RLB} \quad (2.3)$$

Вибір перерахованих індикаторів базувався на припущенні про те, що індикатори надходжень рентної плати та плати за використання природних ресурсів на різних рівнях місцевого самоврядування є важливими для оцінки міжмуніципальної збалансованості потоків природно-ресурсної ренти. Ці показники дозволяють здійснити багаторівневий аналіз фінансової спроможності територіальних громад через удосконалення вертикального розподілу рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів. Порівняння загальних надходжень до місцевих бюджетів по Україні в цілому з надходженнями до міських, селищних та сільських громад природно-ресурсної ренти виявляє структурні диспропорції у розподілі фінансових потоків, акумульованих в результаті господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, між різними типами муніципалітетів. Це критично важливо, оскільки саме нерівномірність розподілу природних ресурсів створює об'єктивні передумови для фінансової асиметрії між громадами.

Рентні платежі безпосередньо залежать від наявності та інтенсивності використання природних ресурсів на території конкретної громади. Їх аналіз у розрізі міських, селищних і сільських громад розкриває географічну концентрацію ресурсоексплуатації. Зазвичай міські громади отримують більші надходження через розміщення промислових підприємств, тоді як сільські громади можуть мати значні ресурси, але обмежені можливості їх комерційного використання.

Індикатори дають змогу оцінити ефективність механізмів фінансового вирівнювання між різними категоріями територіальних громад в частині розподілу рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів. Якщо частка рентних платежів у доходах окремих громад непропорційно висока чи низька порівняно із загальнонаціональним рівнем, це сигналізує про необхідність коригування трансфертної політики держави. Диференціація за

типами громад відображає різні моделі економічного розвитку та потенціал фінансової автономії та фінансової самодостатності місцевого самоврядування. Селищні громади часто займають проміжне становище між міськими та сільськими, що робить їх окремий аналіз важливим для розуміння повної картини територіального розподілу фінансів природокористування.

Моніторинг цих показників у динаміці дозволяє відстежувати тренди децентралізації та оцінювати, чи сприяє реформа місцевого самоврядування справедливішому розподілу доходів від експлуатації природних ресурсів між усіма рівнями територіальної організації влади в Україні, тобто між обласними і районними бюджетами, а також бюджетами територіальних громад базового рівня.

Приведені індикатори є індикаторами рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів. Міжмуніципальна збалансованість є середньою геометричною перерахованих вище індикаторів:

$$IMB = \sqrt[n]{PSC \times PSeC \times PVC} \quad (2.4)$$

Застосування середньої геометричної для розрахунку рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до різних категорій місцевих бюджетів має глибоке методологічне обґрунтування, яке відрізняє цей підхід від простої середньої арифметичної. Середня геометрична є чутливою до екстремальних значень і диспропорцій у перерозподілі природно-ресурсної ренти. Якщо одна з груп громад (наприклад, міські) отримує непропорційно велику частку рентних платежів (85%), а інші – мізерні (селищні – 10%, сільські – 5%), середня геометрична дасть значно нижчий результат, ніж проста арифметична, і точніше відобразить дисбаланси у системі міжмуніципального розподілу рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів. Це робить показник чутливим індикатором нерівності. Цей метод узгоджується з міжнародною практикою вимірювання збалансованості та нерівності у розподілі потоків природно-ресурсної ренти. Наприклад, Індекс людського

розвитку ООН також використовує середню геометричну для агрегування різних вимірів, оскільки це не дозволяє високим значенням одного показника компенсувати критично низькі значення іншого показника.

При використанні середньої геометричної відповідна статистична міра забезпечує мультиплікативну, а не адитивну логіку агрегування. Критерій міжмуніципальної збалансованості передбачає, що всі типи громад мають отримувати адекватну частку доходів відповідно до концентрації природної сировини на підзвітних конкретній громаді територіях. Якщо хоча б одна складова наближається до нуля, середня геометрична суттєво знижується, сигналізуючи про критичний рівень дисбалансу у перерозподілі природно-ресурсної ренти. Це відповідає концепції про те, що міжмуніципальна збалансованість надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів порушується навіть однією «слабкою ланкою» у ланцюгах перерозподілу фінансів природокористування.

Середня геометрична забезпечує нормалізацію даних у відносних показниках (відсотках). Якщо розрахунки відбуваються з частками, що в сумі дають 100%, середня геометрична краще відображає пропорційність розподілу рентних платежів, тоді як середня арифметична може приховувати структурні перекоси. Середня геометрична забезпечує симетричність в системі наявних відхилень. Якщо частка однієї групи вдвічі перевищує «ідеальне» значення, а іншої – вдвічі менша, то середня геометрична врахує обидва відхилення рівноцінно на відміну від середньої арифметичної, яка їх фактично нівелює.

Використання цього показника дає можливість сформувати методичний інструментарій для стимулювання політики міжмуніципального вирівнювання надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, оскільки підвищити середню геометричну можна лише збільшивши найменші компоненти, а це орієнтує органи публічної влади на підтримку найбільш депресивних категорій територіальних громад базового рівня, а не на максимізацію абсолютних надходжень до бюджетів місцевого самоврядування, що може поглиблювати нерівність розподілу рентних платежів. Таким чином,

запропонована методологія підкріплює стратегічну мету в міжмуніципальному розподілі природно-ресурсної ренти – досягнення справедливого та збалансованого фінансового забезпечення потреб всіх категорій територіальних громад України.

Крім того, запропоновані індикатори рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України прив'язані до надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до відповідних категорій територіальних громад базового рівня (табл. 2.6). Також обрані індикатори є чутливими до типу поселення, оскільки вони показують наскільки мають сільські та селищні територіальні громади доступ до фінансових вигод від господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу порівняно з великими містами.

Такий підхід дозволяє виявити територіальні громади, де саме накопичується фінансовий потенціал місцевого самоврядування внаслідок господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу і чи потребує система міжбюджетних трансфертів коригування для вирівнювання доходів бюджетів територіальних громад базового рівня.

Результати розрахунків індикаторів рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України за 2024 рік показали, що найвище значення індикатора має місце у Волинській (27,9), Тернопільській (22,7), Чернівецькій (23,3) та Чернігівській (22,8) областях. Дані регіони характеризуються відносно рівномірною концентрацією на їх території природної сировини і рівномірним розподілом рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів між різними типами територіальних громад. На відміну від промислово розвинених областей, де видобуток корисних копалин концентрується навколо великих міст, у цих регіонах господарське освоєння природно-ресурсного потенціалу є територіально деконцентрованим. Це забезпечує більш рівномірні надходження до бюджетів

міських, селищних і сільських територіальних громад.

Таблиця 2.6

Індикатори рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів в цілому по Україні у 2024 році, %*

Області	Частка міських територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів, %	Частка селищних територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів, %	Частка сільських територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів, %	Рівень міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України в цілому у 2024 році
Вінницька	15,9	14,8	9,4	13,0
Волинська	21,4	44,3	23,0	27,9
Дніпропетровська	12,0	0,7	4,1	3,3
Донецька	9,9	4,0	2,8	4,8
Житомирська	27,1	23,8	22,2	24,3
Закарпатська	6,7	37,3	30,0	19,5
Запорізька	0,7	0,01	0,1	0,1
Івано-Франківська	21,1	21,0	21,6	21,2
Київська	9,3	21,0	14,7	14,2
Кіровоградська	3,2	10,4	2,8	4,5
Львівська	40,7	9,4	7,8	14,4
Миколаївська	0,4	1,6	5,5	1,5
Одеська	10,0	1,0	6,1	3,9
Полтавська	14,6	9,0	23,3	14,5
Рівненська	21,8	23,4	23,7	23,0
Сумська	23,4	8,6	33,7	19,0
Тернопільська	43,4	15,8	17,0	22,7
Харківська	13,5	32,0	13,5	18,0
Хмельницька	14,5	14,5	22,0	16,6
Черкаська	10,7	2,7	23,6	8,8
Чернівецька	16,0	22,5	35,1	23,3
Чернігівська	26,0	35,4	12,9	22,8

Джерело: розраховано за даними Міністерства фінансів України [9-12]

Структура господарських комплексів цих областей є більш однорідною та менш поляризованою. Відсутність промислових агломерацій у регіонах

неіндустріальної спрямованості означає, що немає різкого контрасту між урбанізованими центрами з високими рентними надходженнями та периферійними громадами, де не спостерігається наявність значних родовищ корисних копалин. Натомість спостерігається більш рівномірний рівень експлуатації природних ресурсів у всіх категоріях муніципалітетів у регіонах неіндустріальної спрямованості.

Структура природокористування у цих регіонах, як правило, є диверсифікованою. Волинська область відзначається наявністю значного лісоресурсного потенціалу та розгалуженою мережею водних об'єктів, які майже рівномірно розподілені по всій території регіону. Тернопільська і Чернівецька області – це теж переважно аграрні області з територіально рівномірним господарським освоєнням природно-ресурсного потенціалу. Чернігівська область також концентрує значні запаси лісових та водних ресурсів без критичної їх концентрації в одній категорії громад базового рівня.

Децентралізація влади та завершення процесу укрупнення територіальних громад базового рівня у цих областях створюють додаткові можливості для підвищення рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів. Новостворені територіальні громади базового рівня отримали можливість самостійно справляти рентну плату за спеціальне використання природних ресурсів, що вирівняло можливості сільських і селищних громад порівняно з містами обласного значення в частині накопичення рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів у бюджетах місцевого самоврядування.

Крім того, відсутність масштабного видобутку корисних копалин, зокрема паливно-енергетичних та гірничо-рудних (на відміну від Донецької, Дніпропетровської чи Полтавської областей) сприяє збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до бюджетів територіальних громад базового рівня. Це пов'язано з тим, що у сукупних надходженнях природно-ресурсної ренти до публічних бюджетів

України в цілому в останні десять років частка рентної плати за користування надрами становить близько 90%. Великі видобувні підприємства зазвичай локалізовані в містах, що створює дисбаланс у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до бюджетів територіальних громад базового рівня у регіонах індустріальної спрямованості.

У регіонах-лідерах за рівнем міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів рентні платежі в основному формуються переважно від використання відновних природних ресурсів – лісових та водних. Історично сформована поселенська мережа цих областей відносно однорідна без гіпертрофованої ролі обласних центрів у формуванні валової доданої вартості регіону в цілому. Це означає, що міські громади не монополізують природно-ресурсну базу, а сільські та селищні територіальні громади зберігають власний фінансовий потенціал природокористування.

Із метою виявлення неоднорідності між рівнями індикаторів областей України та диференціації стратегічних пріоритетів диверсифікації локального розподілу природно-ресурсних платежів було проведено кластеризацію за названими індикаторами за 2024 рік.

У даному контексті варто зазначити, що кластерний аналіз є ефективним методом класифікації ознак певної сукупності, що дозволяє показати відмінності у випадку наявності значного обсягу даних за періодами та показниками або індикаторами. Загалом, кластерний аналіз забезпечує визначення найбільш оптимально значущого рішення щодо варіації вибраної сукупності. У більшості випадків, кластеризація здійснюється на основі гіпотези щодо числа кластерів (за спостереженнями або за змінними) за алгоритмом методу К-середніх. У загальному випадку метод К-середніх забезпечує побудову К-необхідних кластерів, розташованих на максимально великих відстанях один від одного [167; 168; 171; 174; 183].

Критерієм для визначення схожості й відмінності кластерів є відстань між точками (D) на діаграмі розсіювання. Цю подібність можна «виміряти», вона

дорівнює відстані між точками на графіку. Способів визначення міри відстані між кластерами, яку називають ще мірою близькості, існує небагато. Найпоширеніший спосіб – це обчислення евклідової відстані між двома точками i та j на площині, коли відомі їхні координати X і Y :

$$D_{ij} = \sqrt{(X_i - X_j)^2 + (Y_i - Y_j)^2} \quad (2.5)$$

За результатами кластеризації було побудовано графік середніх значень показників кластеризації, які відображають рівень міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів областей (рис. 2.9) та матрицю евклідових відстаней між кластерами регіонів (рис. 2.10).

На графіку середніх значень показників кластеризації регіонів України показано зміну вибраного індикатора залежно від кластера, що надає графічну інтерпретацію результатів дослідження, зокрема найвищі показники часток розподілу має кластер 4. Крім того, підсумувавши окремі середні значення всіх індикаторів для одного кластера визначається загальне конкурентне положення його відносно інших та враховується під час побудови матриці евклідових відстаней.

У результаті відбувається ранжування кластерів за рівнем міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України, котре використовується разом із відстанню між кластерами для побудови матриці евклідових відстаней. Зокрема, кластер із найкращими показниками та наступний за ним кластер мають між собою мінімальну відстань, разом із тим відстань між найнижчим та найвищим кластерами є максимальною.

Виходячи з графіку середніх значень показників кластеризації рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, та матриці евклідових відстаней між кластерами, найкраще конкурентне положення має кластер 4, де

спостерігаються найвищі середні значення (частка міських територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів – 16,9%, частка селищних територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів – 37,3%, частка сільських територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів – 19,8%).

Рис. 2.9. Графік середніх значень показників кластеризації регіонів України за індикаторами міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів по Україні в цілому у 2024 році*

Джерело: розраховано за даними Міністерства фінансів України [9-12]

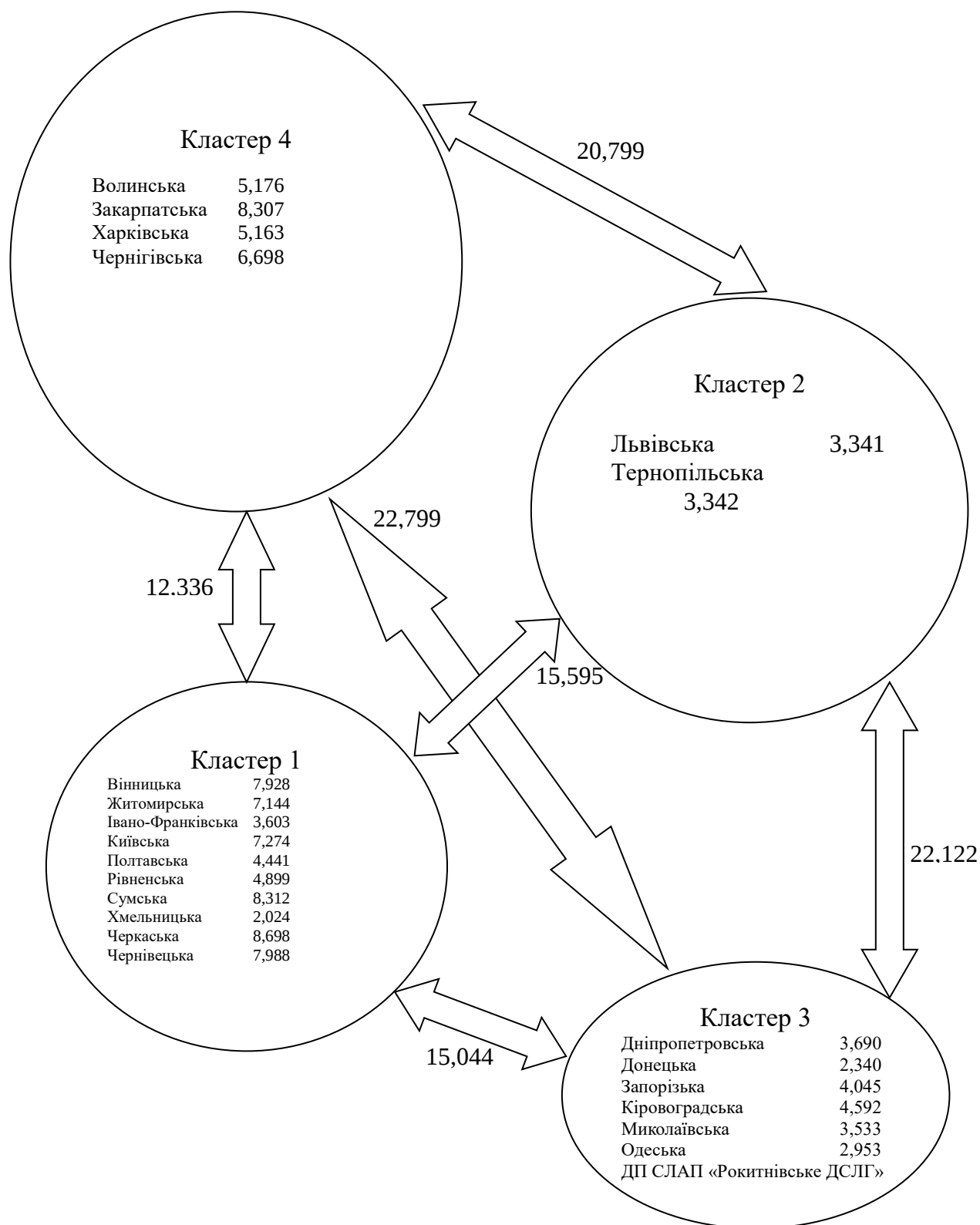

Рис. 2.10. Матриця евклідових відстаней між кластерами за рівнем міжмуніципальної збалансованості надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів областей України у 2024 році*

Джерело: розраховано за даними Міністерства фінансів України [9-12]

Результати кластеризації показали, що до даного кластеру входять Волинська, Закарпатська, Харківська та Чернігівська області. Закарпатська область є абсолютним лідером (8,3). Це означає, що рентні платежі у цих регіонах розподіляються найбільш рівномірно між міськими, селищними та сільськими територіальними громадами, забезпечуючи фінансову стійкість усіх рівнів місцевого самоврядування, а не лише обласних центрів та найбільш урбанізованих територій. Рівномірний розподіл природно-ресурсних платежів створює конкурентну перевагу у вигляді стабільної доходної бази для всіх категорій територіальних громад базового рівня. На відміну від, як правило, промислових регіонів Кластера 3, де сільські і селищні територіальні громади фінансово залежні від міжбюджетних трансфертів, у Кластері 4 навіть периферійні муніципалітети мають стабільні власні джерела доходів від спеціального використання природних ресурсів, що підвищує їх фінансову автономію, фінансову самодостатність та інвестиційну привабливість.

Збалансована структура природокористування в окремих регіонах України (сформовані лісогосподарські, водогосподарські та мінерально-сировинні сектори) знижує регіональні ризики в частині недостатнього рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень природно-ресурсних платежів до бюджетів територіальних громад базового рівня. Якщо в областях Кластеру 3 регіональна економіка критично залежить від ефективності виробничо-господарської діяльності кількох великих видобувних підприємств, чия діяльність може згортатися внаслідок кон'юнктурних коливань на глобальному ринку мінерально-сировинних ресурсів, то у Кластері 4 забезпечується диверсифіковане використання лісових, водних та інших природних ресурсів переважно по всій території області, що створює більш стійку економічну модель розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу територіальних утворень та формує сприятливі передумови для підвищення рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів.

Високий рівень міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної

плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів сприяє соціальній згуртованості в межах територіальних громад та знижує міжмуніципальну конфліктність в окремих адміністративно-територіальних одиницях. Коли всі категорії територіальних громад базового рівня отримують у бюджети місцевого самоврядування справедливую частку від експлуатації природних ресурсів, це мінімізує фіскальні розриви між публічними бюджетами урбанізованих центрів та сільських поселень, створюючи кращі умови для міжмуніципального співробітництва та спільних проектів розвитку суміжних територіальних громад.

Регіони Кластеру 4 мають найкращі позиції для залучення міжнародної технічної допомоги та грантового фінансування в умовах післявоєнного відновлення національного господарства, оскільки міжнародні фінансові інституції віддають перевагу регіонам з ефективним місцевим самоврядуванням та еквівалентним розподілом ресурсів, акумульованим на основі господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, розглядаючи їх як успішні приклади поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації та реформування системи територіального управління.

Збалансованість перерозподілу рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів між публічними бюджетами різного таксономічного рівня створює сприятливі передумови для перспективного розвитку територіальних громад базового рівня, зокрема сільських та селищних територіальних громад. Забезпечення рівномірного доступу усіх територіальних громад базового рівня до доходів, акумульованих на основі спеціального використання природних ресурсів, стимулює соціально та екологічно відповідальне природокористування, оскільки місцеве самоврядування стає більш зацікавленим в ідентифікації реальної бази вилучення природно-ресурсної ренти і відповідно у розширеному відтворенні природно-ресурсного потенціалу.

Другу конкурентну позицію займає кластер 2 (частка міських територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання

інших природних ресурсів до місцевих бюджетів – 42,0%, частка селищних територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів – 12,6%, частка сільських територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів – 12,4%).

До кластеру 2 входять Львівська та Тернопільська області. Для цього кластеру пріоритетом диверсифікації надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів до бюджетів місцевого самоврядування має стати радикальна реструктуризація доходних джерел через розвиток природно-ресурсних секторів регіональної економіки, стимулювання ефективнішого використання туристичного та рекреаційного потенціалу сільських та селищних територіальних громад, впровадження інноваційних форм аграрного природокористування (органічне землеробство, агротуризм), а також через перегляд методології та механізмів справляння рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів і принципів їх еквівалентного вертикального перерозподілу між публічними бюджетами різного таксономічного рівня.

Третю конкурентну позицію займає кластер 1 (частка міських територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів – 17,4%, частка селищних територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів – 16,1%, частка сільських територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів – 22,9%). До складу даного кластеру входять Вінницька, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Черкаська та Чернівецька області.

Пріоритетом для регіонів цього кластера має стати поступове вирівнювання доходів через удосконалення механізмів розподілу рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів між держбюджетом,

регіональними бюджетами (обласними, районними) та бюджетами місцевого самоврядування (бюджети міських, селищних та сільських територіальних громад), стимулювання використання місцевих природних ресурсів у розширеному відтворенні економіки селищних та сільських громад, а також через диверсифікацію джерел доходів для муніципалітетів з обмеженою природно-ресурсною базою. Високий рівень внутрішньо-кластерної варіативності показників вказує на необхідність диференціації підходів щодо нарощення потоків природно-ресурсної ренти до бюджетів місцевого самоврядування всередині кластера з урахуванням специфіки кожної області, виходячи з природно-ресурсних передумов розвитку.

На четвертій конкурентній позиції перебуває кластер 3 (частка міських територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів – 6,0%, частка селищних територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів – 3,0%, частка сільських територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів – 3,6%). До складу даного кластера входять Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська та Одеська області.

Даний кластер відображає екстремальну концентрацію природно-ресурсної ренти у бюджетах великих міських агломерацій. Пріоритетом підвищення рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів у «видобувних» регіонах має стати декомпозиція ресурсної залежності через запровадження прогресивного механізму перерозподілу рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів великих видобувних підприємств на користь бюджетів сільських та селищних територіальних громад, на території яких розташовані родовища корисних копалин, лісосировинна база та мережа водних і водогосподарських об'єктів; структурну перебудову економіки депресивних територіальних громад базового рівня; створення переробних

виробництв у природно-ресурсному секторі; компенсацію екологічних збитків завданих навколишньому природному середовищу через інституціоналізацію спеціальних екологічних платежів.

Результати кластеризації сформували передумови для диференціації пріоритетів підвищення рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів. Замість уніфікованої національної політики фіскального регулювання природокористування необхідна кластерно-диференційована стратегія міжбюджетного вертикального розподілу рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, де для Кластера 3 критично необхідним є подолання моноцентричності накопичення природно-ресурсних платежів через еквівалентний перерозподіл рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів між бюджетами різного таксономічного рівня; для Кластера 2 – структурна перебудова та диверсифікація економіки територіальних громад базового рівня за рахунок розширеного відтворення потенціалу місцевого природно-ресурсного сектора, зокрема розбудови його переробної ланки та формування сегменту господарського освоєння екосистемних послуг природних біогеоценозів – рекреаційне природокористування та екологічний туризм; для Кластера 1 – поступове вирівнювання міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів через перегляд принципів вертикального розподілу природно-ресурсної ренти; для Кластера 4 – масштабування досвіду передових практик забезпечення міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів на інші регіони через інституційний трансфер позитивного досвіду та практик ефективного управління фінансовими потоками, акумульованими на основі спеціального використання природних ресурсів та комерціалізації екосистемних послуг, які продукуються природними біогеоценозами.

Висновки до Розділу 2

1. На основі проведених досліджень визначено, що матеріально-речова неоднорідність, субстанціональна та функціональна спрямованість окремих видів природних ресурсів детермінують їх роль у відтворювальних пропорціях національного господарства. Природні ресурси (земельні, водні, лісові, біологічні, мінерально-сировинні ресурси та ресурси атмосферного повітря) у відтворювальних пропорціях виступають як засіб праці, територіально-просторовий базис та предмет праці. Природні ресурси засобом праці виступають у сільському, лісовому, рибному та мисливському господарстві, а також у рекреаційній діяльності. Роль територіально-просторового базису природні ресурси відіграють у житловій, соціальній, транспортній, виробничій, гідротехнічній та природоохоронній інфраструктурі. Як предмет праці природні ресурси виступають у добувній та переробній промисловості, будівництві, комунальному господарстві та в ремеслах.

2. Дослідження показали, що оподаткування природокористування отримало повноцінну інституціоналізацію на початку 90-х років минулого століття через введення платності за спеціальне використання природних ресурсів та за забруднення навколишнього природного середовища. Платність стала основною складовою переведення сфери природокористування на ринкову модель розвитку. Тривалий період система оподаткування природокористування характеризувалися надмірно обмеженим набором бюджетно-податкових та грошово-кредитних регуляторів, що культивувало процеси виснажливого та розбалансованого освоєння найбільш ліквідних складових природно-ресурсного потенціалу та не упереджувало проявів забруднення навколишнього природного середовища. Поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації та реформування територіальної організації влади, земельна дерегуляція та запуск повноцінного ринку сільськогосподарських земель створили об'єктивні передумови для урізноманітнення методів та інструментів оподаткування спеціального використання природних ресурсів.

3. Встановлено, що основним фінансовим інструментом регулювання спеціального використання природних ресурсів є рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів. Даний фіскальний інструмент виступає універсальним регулятором процесів залучення природних ресурсів у господарський обіг і отримує конкретизацію при встановленні ставок плати за використання окремих видів природної сировини. Невід'ємною складовою встановлення ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів є їх індексація, виходячи з високих темпів девальваційно-інфляційних процесів, які притаманні розвитку національного господарства. Перманентна індексація ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів у 2015-2023 роках забезпечила в цілому висхідний тренд у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного бюджету України. Зокрема, у 2023 році порівняно з 2015 роком сукупні надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного бюджету України збільшилися на 24351,8 млн грн або в 1,6 рази.

4. Визначено, що у динаміці надходжень рентної плати та плати за використання природних ресурсів до Державного бюджету України у 2015-2023 роках спостерігається така ж тенденція як в динаміці надходжень до Зведеного бюджету України. Пряма кореляція між темпами надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного та Державного бюджету України пояснюється тим, що близько 90% природно-ресурсної ренти надходить до центрального фінансового фонду держави. Незважаючи на те, що процес бюджетно-фіскальної децентралізації та реформування територіальної організації влади розпочався у 2014 році, суттєвих зрушень в частині переорієнтації надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів з держбюджету у місцеві бюджети не відбулося. Така ситуація унеможливорює процес створення на регіональному та муніципальному рівнях спеціальних публічних фондів охорони

навколишнього природного середовища та відтворення природно-ресурсного потенціалу.

5. Встановлено, що позитивним моментом розподілу природно-ресурсної ренти в розрізі основних категорій місцевих бюджетів у 2023 році порівняно з 2021 роком стало те, що збільшилася частки бюджетів територіальних громад базового рівня. Відповідно зростання частки бюджетів територіальних громад базового рівня у 2023 році порівняно з 2021 роком зумовила часткове скорочення частки обласних бюджетів. Для сільських та селищних територіальних громад рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів виступає вагомим чинником зміцнення фінансової самодостатності означених громад з огляду на невисоку концентрацію у цих громадах центрів промислового виробництва. Водночас місцеве самоврядування отримає додаткові стимули щодо ідентифікації реальної бази стягнення вказаного фіскального інструменту за умови перегляду принципів вертикального розподілу між держбюджетом та місцевими бюджетами в сторону підвищення частки відрахувань до бюджетів територіальних громад базового рівня.

6. Обґрунтовано, що в умовах поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації та перенесення центрів тяжіння реалізації політики охорони навколишнього природного середовища та відтворення природно-ресурсного потенціалу на місцевий рівень важливого значення набуває забезпечення міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів. Міжмуніципальна збалансованість надходжень рентних платежів – це еквівалентний розподіл вказаних фіскальних інструментів між бюджетами міських, селищних та сільських територіальних громад. Вказані категорії територіальних громад відзначаються неоднорідністю запасів природної сировини і відповідно асиметрією потреб стосовно фінансового забезпечення процесів охорони навколишнього природного середовища та відтворення природно-ресурсного потенціалу.

7. Визначено, що індикаторами міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів

до місцевих бюджетів України виступають: 1) частка міських територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів; 2) частка селищних територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів; 3) частка сільських територіальних громад у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів. Рівень міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів визначається як середня геометрична перерахованих вище індикаторів. Використання цього показника дає можливість сформувати методичний інструментарій для стимулювання політики міжмуніципального вирівнювання надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, оскільки підвищити середню геометричну можна лише збільшивши найменші компоненти.

8. Дослідження показали, що з метою виявлення неоднорідності між рівнями індикаторів в областях України та диференціації стратегічних пріоритетів диверсифікації розподілу природно-ресурсних платежів між держбюджетом, регіональними бюджетами та бюджетами територіальних громад базового рівня було проведено кластеризацію областей за названими індикаторами за 2024 рік. Результати кластеризації дали змогу виокремити 4 кластери регіонів України. Регіони Кластеру 4 (Волинська, Закарпатська, Харківська та Чернігівська області) відзначаються найкращою конкурентною позицією і мають найбільш сприятливі умови для залучення міжнародної технічної допомоги та грантового фінансування в умовах післявоєнного відновлення національного господарства. Другу конкурентну позицію займає кластер 2 (Львівська та Тернопільська області). Для цього кластеру пріоритетом диверсифікації надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів до бюджетів місцевого самоврядування має стати радикальна реструктуризація доходних джерел через розвиток природно-ресурсних секторів регіональної економіки. Третю конкурентну позицію займає

кластер 1 (Вінницька, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Черкаська та Чернівецька області). Пріоритетом для регіонів цього кластера має стати поступове вирівнювання доходів через удосконалення механізмів розподілу рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів між держбюджетом, регіональними бюджетами (обласними, районними) та бюджетами місцевого самоврядування (бюджети міських, селищних та сільських територіальних громад). На четвертій конкурентній позиції перебуває кластер 3 (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська та Одеська області). Пріоритетом підвищення рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів у «видобувних» регіонах має стати декомпозиція ресурсної залежності через запровадження прогресивного механізму перерозподілу рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів великих видобувних підприємств на користь бюджетів сільських та селищних територіальних громад, котрі виступають ареалом концентрації природно-ресурсних благ.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

3.1 Імплементация європейського досвіду у вітчизняну практику фінансового регулювання використання та відтворення природних ресурсів

Остаточний вибір євроінтеграційного вектору розвитку України потребує умонтування у вітчизняний регуляторний механізм природокористування передових європейських лекал фінансового регулювання використання природних ресурсів та відтворення довкілля. Відтворення природно-ресурсного потенціалу та відтворення довкілля розглядається в єдності, оскільки наращення запасів природних ресурсів призводить до стабілізації екологічної обстановки та наращенню продукування природними біогеоценозами екосистемних послуг.

Регулювання відтворення природно-ресурсного потенціалу та охорони навколишнього природного середовища на рівні місцевого самоврядування в Європейському Союзі являє собою складну багаторівневу систему, що ґрунтується на принципах субсидіарності та пропорційності, закріплених у засновницьких договорах ЄС. Ця система забезпечує оптимальний розподіл компетенцій між наднаціональним, національним, регіональним та місцевим рівнями управління, дозволяючи вирішувати екологічні проблеми на тому рівні, де це може бути зроблено найефективніше.

Принцип субсидіарності (від лат. *subsidiarius* – допоміжний) – це один з принципів європейського конституціоналізму, який використовується по відношенню, по-перше, до взаємодії між органами Європейського Союзу та органами державної влади держав-членів Європейського Союзу та, по-друге, до взаємодії між органами державної влади та органами місцевого

самоврядування. У контексті екологічної політики цей принцип означає, що ЄС вдається до будь-яких заходів лише в тому разі, якщо вони ефективніші за відповідні заходи на національному, регіональному або місцевому рівнях. Тобто фактично наднаціональні органи управління відтворенням природно-ресурсного потенціалу та охороною довкілля в ЄС надають перевагу вирішенню актуальних проблем природокористування на національному та місцевому рівнях.

Ретроспективний аналіз основних трендів відтворення природно-ресурсного потенціалу та елементів довкілля у Європейському Союзі показує, що місцеві органи самоврядування в ЄС відіграють ключову роль у практичній реалізації екологічної політики, оскільки саме на їхньому рівні здійснюється безпосереднє втілення європейських та національних стандартів використання природних ресурсів та охорони довкілля і здійснюється фінансування природоохоронних проєктів (рис. 3.1).

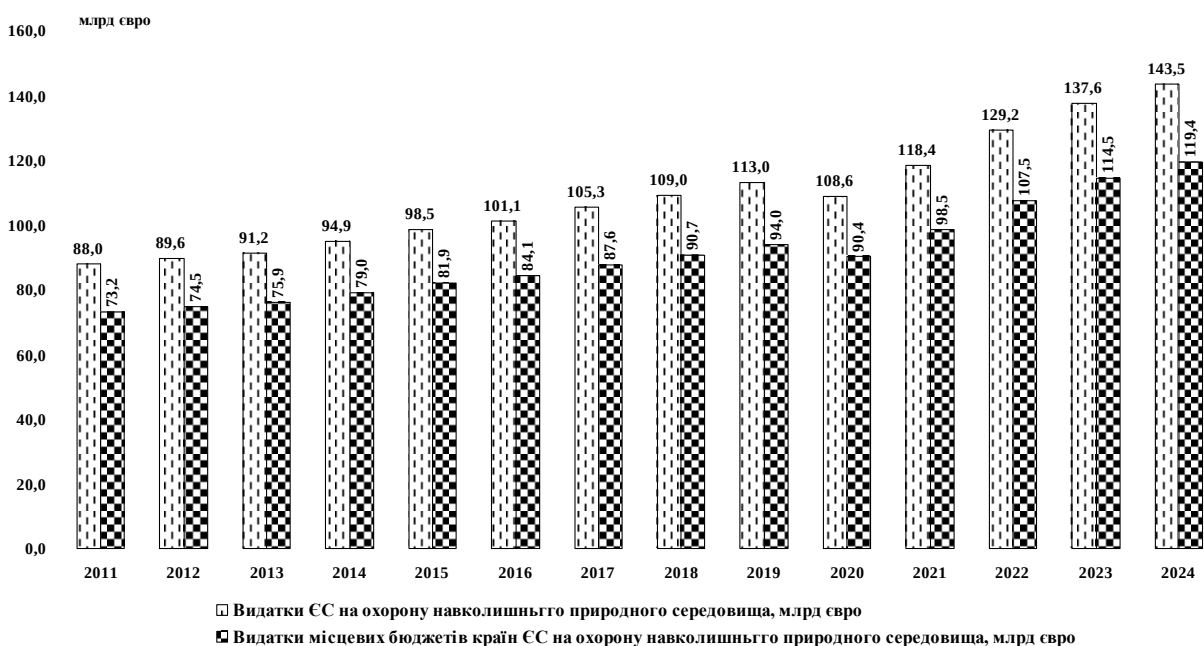

Рис. 3.1. Динаміка видатків ЄС та видатків місцевих бюджетів країн ЄС на охорону навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів у 2011-2024 роках*

Джерело: розраховано за даними Eurostat

Вони несуть відповідальність за забезпечення дотримання екологічних

норм на своїй території, управління місцевими природними ресурсами, організацію поводження з відходами, моніторинг стану довкілля та інформування громадськості про екологічну ситуацію. Саме органи місцевого самоврядування разом з інститутами громадянського суспільства забезпечують відповідний моніторинг проєктів облаштування природних біогеоценозів та розбудови мережі природоохоронної інфраструктури.

Ефективне управління охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів в Європейському Союзі є складним і динамічним процесом, який здійснюється на декількох рівнях: від наднаціональних інституцій до місцевих органів влади. Фундамент цієї системи закладено в Договорі про функціонування Європейського Союзу (TFEU), зокрема у статтях 11 та 191-193. Ці положення встановлюють загальні цілі екологічної політики ЄС, такі як збереження, захист та покращення якості навколишнього середовища, захист здоров'я людини, а також розумне та раціональне використання природних ресурсів [172]. Процеси розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу у ЄС регулюється комплексом природно-ресурсних та природоохоронних директив, які з огляду на перспективи входження України в ЄС мають бути імплементовані у вітчизняну систему природокористування.

У європейській архітектоніці охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів місцеве самоврядування є невід'ємною та критично важливою ланкою. У зв'язку зі зростаючою урбанізацією в Європі, де приблизно 70% населення проживає в містах, саме муніципалітети визнані ключовими партнерами у впровадженні екологічних законів та політик. Міста є епіцентрами споживання ресурсів та виникнення багатьох екологічних проблем, але водночас вони пропонують унікальні можливості для їх вирішення. Таким чином, аналіз ролі місцевих органів влади в цьому процесі виходить за межі простого переліку обов'язків [185].

Актуальність імплементатії передового європейського досвіду зростає для України у контексті перспектив її європейської інтеграції. Процес адаптації

українського законодавства до стандартів ЄС вимагає глибокого розуміння не лише теоретичних положень, а й практичних механізмів їх впровадження на всіх рівнях. Першочергового значення набуває документальна імплементація природоохоронних та природно-ресурсних директив ЄС як інституційне підґрунтя конвергенції вітчизняної та європейської моделей фінансового регулювання використання природних ресурсів.

Формуючи європейську модель управління природними ресурсами та охороною довкілля необхідно виходити з того, що екологічна політика Європейського Союзу ґрунтується на чотирьох ключових принципах, які є наріжним каменем для всіх законодавчих актів (рис. 3.2):

1) *принцип обережності (precautionary principle)*. Цей принцип застосовується, коли існує невизначеність щодо потенційного ризику для здоров'я людини або навколишнього середовища, спричиненого певною дією чи політикою. У такому випадку, навіть за відсутності остаточних наукових доказів, можуть бути вжиті захисні заходи;

2) *принцип запобігання (prevention)*. Цей принцип виходить із переконання, що запобігти шкоді довкіллю набагато ефективніше, ніж усувати її наслідки. Він передбачає впровадження заходів, спрямованих на попередження забруднення та деградації природи;

3) *принцип усунення забруднення біля джерела (rectifying pollution at source)*. Якщо шкода вже завдана, цей принцип вимагає, щоб заходи з її усунення були вжиті в місці її виникнення. Це забезпечує пряму відповідальність за шкоду та мінімізує її поширення [184];

4) *принцип «забруднювач платить» (polluter pays)*. Цей принцип покладає повну фінансову відповідальність за спричинене забруднення на того, хто його викликав. Він реалізується через Директиву про екологічну відповідальність (Environmental Liability Directive), яка зобов'язує операторів, чия діяльність становить загрозу, вживати запобіжних заходів. У разі настання шкоди вони зобов'язані відшкодувати її наслідки та оплатити всі пов'язані з цим витрати [169].

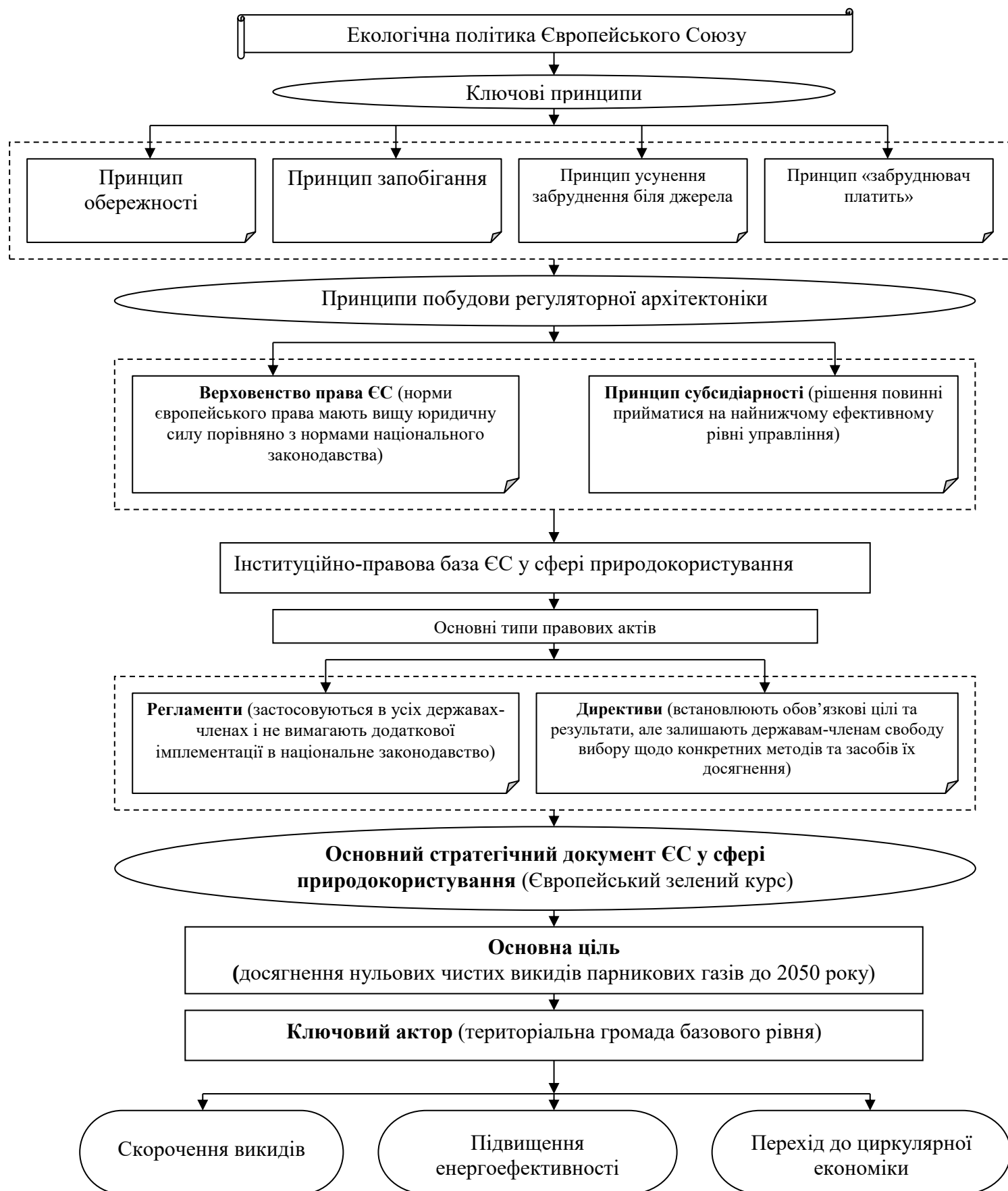

Рис. 3.2. Інституційно-регуляторна архітектура регулювання природокористування в ЄС

Джерело: побудовано автором на основі [165: 166; 170; 173; 175-185]

Правова база ЄС у сфері екології складається з двох основних типів актів: директив та регламентів. Регламенти, на відміну від директив, є безпосередньо застосовними в усіх державах-членах і не вимагають додаткової імплементації в національне законодавство. Директиви, у свою чергу, встановлюють обов'язкові цілі та результати, але залишають державам-членам свободу вибору щодо конкретних методів та засобів їх досягнення. Ця гнучкість дозволяє враховувати специфічні національні та місцеві умови.

Дослідження показали, що основним стратегічним документом, що визначає екологічні домінанти Євросоюзу, є Європейський Зелений Курс (European Green Deal). Його мета – трансформувати ЄС у сучасну, ресурсоефективну та конкурентоспроможну економіку. Ця стратегія передбачає досягнення нульових чистих викидів парникових газів до 2050 року та відокремлення економічного зростання від використання ресурсів. Європейська Комісія визнає міста ключовими партнерами у досягненні цих цілей, оскільки саме на місцевому рівні впроваджуються політики, спрямовані на скорочення викидів, підвищення енергоефективності та перехід до циркулярної економіки [169]. Тобто однією з основних прикметних рис реалізації Європейського Зеленого курсу є переміщення центру тяжіння у фінансовому регулюванні відтворення природно-ресурсного потенціалу та охорони довкілля на рівень місцевого самоврядування.

При цьому необхідно враховувати дві ключові правові концепції, які визначають взаємодію між рівнями влади в ЄС. *Перша концепція* – верховенство права ЄС. Цей принцип встановлює, що норми європейського права мають вищу юридичну силу порівняно з нормами національного законодавства. Це означає, що всі органи влади держав-членів, включаючи місцеве самоврядування, зобов'язані забезпечувати виконання європейських директив та регламентів. *Друга концепція* – принцип субсидіарності. Цей принцип передбачає, що рішення повинні прийматися на найнижчому ефективному рівні управління. У сфері екологічної політики це часто означає, що повноваження передаються на місцевий та регіональний рівні, оскільки

саме вони володіють унікальним знанням про специфічні проблеми та можливості на місцях. Цей підхід підкреслює, що екологічна політика ЄС має враховувати місцеві умови в різних країнах-членах [93]. На місцевому рівні визначаються методи та інструменти стимулювання процесів збереження та примноження біорізноманіття, а також стимулювання процесів розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури.

Екологічне управління в ЄС є складною системою взаємодії, де кожен рівень виконує свою функцію. Європейська Комісія має ексклюзивне право пропонувати нову екологічну політику і відповідає за забезпечення її імплементації. Європейський Парламент та Рада Міністрів спільно ухвалюють законодавчі акти за «звичайною законодавчою процедурою». Держави-члени формують політику ЄС через участь у Раді Міністрів та відповідають за адаптацію директив у національне законодавство.

Місцеві та регіональні органи влади несуть основну відповідальність за безпосереднє впровадження та виконання екологічних норм на місцях. Проте, цей розподіл повноважень не позбавлений системних проблем. Хоча принцип субсидіарності передає значні повноваження на місцевий рівень, це не завжди супроводжується адекватним фінансуванням, кадровим забезпеченням або технічною експертизою. Наявні дані свідчать про те, що місцеві органи влади «часто працюють з обмеженими бюджетами, з меншою кількістю персоналу та технічної експертизи», ніж їхні національні аналоги. Ця невідповідність між відповідальністю та наявними ресурсами є однією з головних причин, чому імплементація екологічних стандартів може відзначатися нижчим від очікуваного рівнем ефективності. Децентралізація, передаючи більшу автономію регіонам, також збільшує ризики фрагментації відповідальності та проблем з координацією, що призводить до затримок та неефективності [176]. В Україні чинник фрагментації процесів розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу та охорони навколишнього природного середовища може бути подоланий при умові збереження за обласним рівнем державного управління основних функцій реалізації регіональної екологічної політики, що

дасть змогу створити інституційні передумови для вирішення спільних для суміжних територіальних громад базового рівня екологічних та природно-ресурсних проблем.

Надходження плати за природні ресурси до місцевих бюджетів в ЄС є важливим інструментом фінансування екологічної політики на муніципальному рівні та втілення принципу «забруднювач платить». У 2023 році загальні доходи від екологічних податків в ЄС становили 341,5 млрд євро, що представляє 2% ВВП ЄС та 5,1% від загальних доходів уряду ЄС від податків та соціальних внесків. Основну частину цих надходжень складають податки на енергію – 77,9% від загальних доходів від екологічних податків у 2019 році, транспортні податки – 18,9%, а частка податків на забруднення та ресурси все ще дуже мала (3,2%) [170].

Збори за управління відходами становлять найбільшу частку місцевих екологічних надходжень. Муніципалітети використовують доходи від податку на відходи для покриття витрат на збір та переробку сміття. Різні країни ЄС застосовують різні моделі оподаткування полігонів: у Франції розмір податку залежить від конструкції полігону, у Словаччині податок коливається від 11 до 33 євро за тону залежно від частки роздільно зібраних муніципальних відходів в муніципалітеті. Водні збори та збори за каналізацію є другим за важливістю джерелом надходжень. Муніципалітети використовують доходи від каналізаційного податку для обслуговування, заміни та оновлення каналізації.

У межах ЄС широко використовуються спеціалізовані екологічні збори. Екологічні податки, збори або мита додають додаткові витрати до використання продуктів або послуг, які відображають екологічну шкоду, яку вони завдають. Це включає різноманітні місцеві інструменти: 1) збори за забруднення повітря та викиди; 2) податки на видобуток природних ресурсів; 3) збори за використання водних ресурсів; 4) плата за розміщення відходів.

Незважаючи на зростання абсолютних обсягів надходжень, спостерігається тривожна тенденція: частка екологічних податків у загальних податкових доходах зменшилася з 6,0% у 2010 році до 4,8% у 2022 році. Це

створює виклики для місцевих органів влади у фінансуванні екологічних програм. Очікується зростання надходжень завдяки новим інструментам. Доходи від вуглецевого ціноутворення за прогнозами фахівців зростуть з 2027 року з початком роботи нової Системи торгівлі викидами, що може позитивно вплинути на місцеві бюджети через механізми перерозподілу коштів.

Місцеві органи влади в ЄС дедалі активніше використовують екологічні збори як інструмент не лише фінансування, але й стимулювання екологічно відповідальної поведінки громадян та бізнесу, що відповідає загальній стратегії Зеленого курсу ЄС. Європейське екологічне управління не є монолітною структурою. Його імплементація на місцевому рівні значно відрізняється залежно від національних інституційних та політичних особливостей [177].

Швеція та Данія. У цих країнах муніципалітети відіграють «дуже значну роль» у сфері екологічних інспекцій та дозвільних процедур. Вони є ключовими гравцями у сталому розвитку та тісно співпрацюють з національними органами та асоціаціями, такими як Шведська асоціація місцевих органів влади та регіонів (SKR), для обміну досвідом та розробки власних стратегій адаптації до кліматичних змін [182].

Німеччина. Модель кооперативного федералізму в Німеччині дозволила досягти значних успіхів у «зеленому» переході, зокрема в енергетиці. Проте, цей підхід може також призводити до розбіжностей у кліматичній політиці на субнаціональному рівні, оскільки окремі землі (Länder) та муніципалітети можуть формувати свої дії, виходячи з власних економічних та політичних інтересів [179].

Ці приклади демонструють, що не існує єдиного універсального «європейського» рецепту для імплементації передового європейського досвіду фінансового регулювання природокористування на місцевому рівні. Успіх значною мірою залежить від конкретної моделі – від високодецентралізованої шведської до федеральної німецької, що свідчить про глибоку неоднорідність місцевого рівня. Це підкреслює складність адаптації, оскільки Україні потрібно не лише гармонізувати законодавство, але й розробити інституційну модель,

яка найкращим чином відповідатиме її власним реаліям, враховуючи при цьому як успішні, так і проблемні аспекти європейського досвіду.

Місцеві органи влади в ЄС несуть пряму відповідальність за імплементацію значної частини екологічного законодавства. Муніципалітети є центральними суб'єктами у сфері управління відходами, що включає збір, утилізацію та переробку. Їхня діяльність регулюється ключовими директивами, такими як Директива 2008/98/ЄС про відходи, яка встановлює ієрархію поводження з відходами, віддаючи пріоритет запобіганню їх утворенню та повторному використанню. Такі організації, як Municipal Waste Europe (MWE), що представляють інтереси муніципальних підприємств, підкреслюють, що управління муніципальними відходами є послугою загального інтересу, а не звичайною комерційною діяльністю. Ця асоціація сприяє обміну передовим досвідом та співпраці між муніципалітетами, допомагаючи їм досягти цілей, встановлених законодавством ЄС [178].

Місцеве самоврядування несе відповідальність за водопостачання та очистку стічних вод, а мер міста – за якість наданих послуг та відповідність державним нормативам. Ці обов'язки регулюються, зокрема, Водною рамковою директивою (Water Framework Directive) та Директивою про очистку міських стічних вод (Urban Wastewater Treatment Directive). Для посилення імплементації цих політик та просування сталого управління водними ресурсами, Європейська Комісія та місцеві уряди спільно реалізують ініціативи, як-от «Urban Water Agenda» [165].

Якість повітря безпосередньо впливає на здоров'я мешканців та навколишнє середовище, і місцеві органи влади відіграють вирішальну роль у її поліпшенні. Законодавство ЄС встановлює стандарти якості повітря та зобов'язання щодо зменшення викидів для всіх країн-членів. Муніципалітети, як «істотні партнери» у цій сфері, використовують загальноєвропейські інструменти, як-от Copernicus Atmosphere Monitoring Service (CAMS) та Європейський індекс якості повітря, для моніторингу та прогнозування

забруднення на місцевому рівні. Ці дані допомагають розробляти та обґрунтовувати локальні стратегії [166].

Місцеві органи влади відіграють важливу роль у збереженні біорізноманіття та природних екосистем. Вони відповідають за реалізацію директив, таких як Оселищна директива (Habitats Directive), яка передбачає створення та управління мережею спеціальних охоронюваних територій «Natura 2000». Крім того, вони відповідатимуть за імплементацію нового Закону про відновлення природи, який ставить амбітні цілі щодо відновлення деградованих екосистем [181].

Ефективна імплементація екологічної політики на місцевому рівні забезпечується широким спектром інструментів:

1) *Екологічні оцінки (EIA/SEA)*. Стратегічна екологічна оцінка (SEA) інтегрує екологічні міркування в публічні плани та програми (наприклад, землекористування) на ранніх стадіях, забезпечуючи системний підхід. Оцінка впливу на довкілля (EIA) застосовується до конкретних проєктів, що можуть мати значний вплив на навколишнє середовище, гарантуючи їх високий рівень екологічного захисту.

2) *Дозвільні процедури та інспекції*. Муніципалітети беруть участь у видачі дозволів на діяльність промислових об'єктів та проведення інспекцій для забезпечення їх відповідності екологічним нормам. Мережа IMPEL (European Union Network for the Implementation and Enforcement of Environmental Law) сприяє обміну досвідом між регулюючими органами на всіх рівнях, включаючи муніципальний, для підвищення ефективності правозастосування.

Реалізація Орхуської конвенції є ключовим елементом демократичного екологічного управління. Вона гарантує громадськості три ключові права:

- 1) право на доступ до екологічної інформації, що знаходиться у розпорядженні органів влади;
- 2) право на участь у процесах прийняття рішень щодо довкілля;
- 3) право на доступ до правосуддя у випадках порушення цих двох прав.

Ці права допомагають забезпечувати прозорість та підзвітність місцевих органів влади у питаннях екології. Фінансова підтримка є критично важливою для успішної імплементації екологічних проєктів на місцевому рівні.

Програма LIFE є ключовим фінансовим інструментом ЄС, який підтримує проєкти у сферах охорони довкілля, збереження природи та кліматичних заходів. Загальний бюджет на період 2021-2027 років становить €5,4 млрд. Програма відкрита для юридичних осіб будь-якої форми власності, включаючи органи місцевого самоврядування, комунальні підприємства та громадські організації.

Структурні та Інвестиційні Фонди забезпечують значні кошти для екологічних проєктів, зокрема у сферах, що стосуються захисту ґрунтів та розвитку сільських територій.

Фінансова життєздатність місцевих ініціатив значною мірою залежить від здатності муніципалітетів до співпраці. Організації, як ICLEI (Local Governments for Sustainability), допомагають місцевим урядам знаходити інноваційні джерела фінансування, включаючи краудфандинг та кооперативне фінансування. Це дозволяє муніципалітетам не лише отримувати традиційні гранти, а й активно залучати інвестиції через мережеву співпрацю з банками, консультантами та іншими організаціями. Ця тенденція свідчить про перехід від пасивного отримання коштів до більш активної та багатосторонньої моделі фінансування [173].

Незважаючи на добре розроблену правову базу та наявність фінансових інструментів, імплементація екологічної політики на місцевому рівні стикається з низкою значних викликів.

Децентралізація, яка є основною ознакою системи управління в ЄС, може призводити до фрагментації відповідальності. Ця проблема виникає, коли повноваження розподіляються між різними рівнями та органами влади без чітко налагоджених механізмів координації. Як наслідок, це може спричиняти затримки, неефективність і навіть конфлікти, що перешкоджає своєчасному та ефективному виконанню європейських вимог. Наприклад, різні органи можуть

відповідати за різні аспекти екологічного регулювання, як це відбувається в Англії, де окремі структури відповідають за ліцензування морської діяльності, а інші – за лісове господарство.

Одним із найбільш значущих бар'єрів є обмеженість фінансових та кадрових ресурсів на місцевому рівні. Місцеві органи влади часто працюють з обмеженими бюджетами, браком кваліфікованого персоналу та технічної експертизи порівняно з їхніми національними партнерами. Ця нестача ресурсів стає особливо гострою, коли на місцеві органи покладається відповідальність за імплементацію складних директив, що вимагають значних інвестицій та спеціалізованих знань. За таких умов, навіть найкращі наміри можуть залишитися нереалізованими.

На імплементацію екологічних політик впливають також політичні та економічні пріоритети на місцевому рівні. Розбіжності у позиціях між політичними партіями та місцевими лідерами, тиск з боку промислових та приватних інтересів можуть призводити до опору або затримки у впровадженні екологічних норм. Приклад Німеччини, де політика на рівні окремих земель може відображати їхні власні економічні та політичні інтереси, демонструє, як навіть у розвинених країнах можуть виникати розбіжності, що ускладнюють досягнення загальних цілей.

Регулювання охорони навколишнього природного середовища та відтворення природно-ресурсного потенціалу на рівні місцевого самоврядування в ЄС є складною, але функціональною системою, яка поєднує централізовані законодавчі мандати з децентралізованою імплементацією. Основні принципи європейського права – обережність, запобігання, «забруднювач платить» та усунення забруднення біля джерела – забезпечують правову основу для всіх екологічних ініціатив. Місцеве самоврядування є не просто виконавцем, а критично важливим партнером, що відповідає за практичне застосування директив та регламентів у сферах поводження з відходами, управління водними ресурсами, контролю якості повітря та охорони природи.

Проте, ефективність цієї моделі залежить від подолання значних викликів, зокрема, нестачі ресурсів, інституційної фрагментації та політичних розбіжностей. Успіх імплементації часто визначається здатністю місцевих органів до налагодження співпраці та залучення інноваційних джерел фінансування, що виходить за рамки традиційних державних або європейських грантів [176].

Видатки місцевих бюджетів на охорону навколишнього природного середовища в ЄС відіграють ключову роль у практичній реалізації екологічної політики та становлять значну частину загальних екологічних витрат.

Місцеві органи влади в ЄС несуть основний тягар фінансування екологічних заходів. Понад 70% кліматичних політик та 90% зусиль з адаптації до кліматичних змін здійснюються на місцевому рівні, і на кожні 10 євро, витрачених на екологічну політику, 8 євро витрачається містами. Це підкреслює критичну важливість муніципальних бюджетів у досягненні екологічних цілей ЄС.

За офіційними даними Євростату, видатки на «управління відходами» становили 0,3% від ВВП, тоді як 0,1% ВВП було присвячено видаткам у кожній з наступних груп: «управління стічними водами», «зменшення забруднення», «захист біорізноманіття та ландшафту».

Структура видатків на охорону навколишнього природного середовища та відтворення природно-ресурсного потенціалу в ЄС характеризується динамічним зростанням та чітким розподілом за пріоритетними напрямками екологічної політики.

Видатки зросли з 280 млрд євро у 2018 році до 357 млрд євро у 2023 році в Європейському Союзі. Після коригування на інфляцію це становить зростання на 7%. Експерти очікують подальшого збільшення цих витрат у найближчі роки завдяки виділенню додаткових фондів.

За даними 2024 року, країни ЄС інвестували близько 76 млрд євро в активи, необхідні для надання послуг з охорони навколишнього середовища. Розподіл цих інвестицій має наступну структуру [175]: водні ресурси та

управління відходами домінують у структурі видатків. Найбільше інвестицій надійшло в послуги з очищення стічних вод і управління відходами: 38,2% і 24,8% від загальних інвестицій в охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів відповідно. Це відображає пріоритетність проблем водопостачання та відходів у європейській екологічній політиці.

Інші важливі напрями фінансування включають: захист від радіації, дослідження та розробки та інші заходи з охорони навколишнього середовища становили 14,0%, а захист повітря та клімату – 11,2%. Захист ґрунтів і підземних вод склав 5,6%, захист біорізноманіття та ландшафтів – 5,2%, а зниження шуму – 1,0%.

Близько 40 млрд євро (60% від загальних інвестицій в охорону навколишнього середовища) було витрачено корпораціями, як спеціалізованими постачальниками послуг з охорони навколишнього середовища, так і приватними компаніями, що займаються збиранням та переробкою відходів і каналізацією [180].

Державні видатки на охорону навколишнього середовища становлять меншу, але стабільну частку. Загальні державні видатки в ЄС на охорону навколишнього середовища склали 0,8% від ВВП у 2019 році. Інвестиції в охорону навколишнього середовища становили 2,0% від загальних інвестицій у 2024 році, що свідчить про зростаючу увагу до екологічних пріоритетів в економічному плануванні країн ЄС [170]. Ця структура відображає комплексний підхід ЄС до екологічних викликів, де особлива увага приділяється найбільш критичним сферам – управлінню водними ресурсами та відходами, що разом становлять понад 60% всіх екологічних інвестицій. В цілому на рівні муніципалітетів в країнах ЄС формування набору методів та інструментів фінансового регулювання охорони навколишнього природного середовища та відтворення природно-ресурсного потенціалу детермінується великою кількістю чинників (рис. 3.3).

Рис . 3.3. Детермінація традиційних та інноваційних методів і інструментів фінансування природоохоронної діяльності в ЄС

Джерело: розроблено автором

Одні чинники (стимулятори) сприяють урізноманітненню традиційних інструментів регуляторного впливу на природокористувачів та застосуванню інноваційних інструментів, а інші чинники (дестимулятори) обмежують можливості муніципалітетів стосовно підвищення вагомості фінансового впливу на відтворювальні пропорції в межах територіальних громад.

Україні у процесі європейської інтеграції рекомендується взяти до уваги такі стратегічні кроки: 1) розробити національну стратегію імплементації, що враховує місцеві реалії: забезпечити умови, щоб адаптація законодавства супроводжувалася не лише передачею повноважень, а й наданням адекватних фінансових, кадрових та технічних ресурсів для органів місцевого самоврядування; 2) інвестувати в інституційну спроможність муніципалітетів: створити програми тренінгів та обміну досвідом, щоб підвищити кваліфікацію місцевих посадовців у питаннях екологічного управління. Використання європейських програм та ініціатив, що сприяють міжнародній співпраці, може значно прискорити цей процес; 3) стимулювати мережеву співпрацю: заохочувати муніципалітети до вступу в європейські та міжнародні мережі, такі як ICLEI або Municipal Waste Europe, для обміну передовим досвідом, доступу до нових технологій та інноваційних механізмів фінансування.

Досвід фінансового регулювання охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів на різних таксономічних рівнях в країнах ЄС варто взяти на озброєння в частині його імплементації в українську практику регуляторного впливу на поведінку природокористувачів щодо розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу і охорони довкілля. В першу чергу доцільно запозичити передову практику застосування широкого спектра інструментів фінансового регулювання природокористування на рівні муніципалітетів, щоб максимальною мірою враховувати місцеві умови залучення природного багатства у відтворювальний процес та підвищити дієвість впливу природно-ресурсних чинників на темпи соціально-економічного піднесення територіальних громад базового рівня. Імплементації в українську практику

фінансового регулювання природокористування мають підлягати як традиційні, так і інноваційні інструменти фінансового забезпечення природо-експлуатаційної та природоохоронної діяльності.

3.2 Інституціоналізація методів та інструментів фінансового регулювання використання природних ресурсів

Основною інституційною передумовою становлення системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад в умовах воєнних викликів та викликів післявоєнного відновлення національного господарства є інституціоналізація методів та інструментів такої системи на загальнонаціональному рівні. Основними методами фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні держави є: оподаткування, бюджетне фінансування, стимулювання, цінове регулювання, кредитування, фіскальне регулювання угод публічно-приватного партнерства. Вказані методи отримують конкретизацію в інструментах прямої та непрямой дії і диференціюються в розрізі використання окремих видів природної сировини та господарського освоєння екосистемних послуг природних біогеоценозів (рис. 3.4).

Повоєнне відновлення України рекомендовано здійснювати на засадах «зелених» фінансів із дотриманням зобов'язань реалізовувати Європейський зелений курс. Для повоєнного відновлення України на засадах «зелених» фінансів слід забезпечити здійснення комплексних заходів за такими напрямками: 1) підвищення суспільної поінформованості щодо «зелених» фінансів та впровадження екологічної грамотності населення, запровадження прогресивних ставок екологічного податку та рентної плати тощо; 2) перегляд підходів до формування бюджету та внесення надходжень екологічних податків до спецфонду бюджетів; 3) забезпечення диверсифікації фінансування для реалізації проєктів екологічного спрямування; 4) створення передумов для

Рис. 3.4. Інструментально-методологічне забезпечення фінансового регулювання використання природних ресурсів

Джерело: розроблено автором

запровадження ринку зелених облігацій, емітентами яких буде держава, місцеві органи влади й суб'єкти господарювання; 5) розробка й реалізація державних цільових програм та екологічних проєктів, які будуть фінансувати за рахунок податкових і неподаткових надходжень; запровадження фіскальних і нефіскальних стимулів реалізації екологічних проєктів тощо [14, с. 79].

Становлення сучасної архітекτονіки фінансового регулювання використання природних ресурсів має бути спрямоване на розроблення концептуальних засад та упорядкування фінансового простору прибуткового використання природних ресурсів, а також визначення напрямів модернізації системи управління такими ресурсами і формування відповідних фінансових механізмів [149, с. 32]. Існуючий фінансовий простір сфери природокористування сформувався великою мірою ще в умовах командно-адміністративної економіки, оскільки в нашій країні тривалий період застосовується звужений набір інструментів фіскально-бюджетного впливу на розширене відтворення та господарське освоєння природно-ресурсного потенціалу. Штучно звужене інституційне середовище урізноманітнення методів та інструментів фінансового впливу на діяльність природокористувачів не дозволяє застосовувати перевірені світовою практикою форми капіталізації та комерціалізації природно-ресурсних активів різних форм власності.

Базовим інституційним підґрунтям становлення архітекτονіки фінансового регулювання використання природних ресурсів на різних таксономічних рівнях виступає те, що різні рівні управління (громади, регіони, держава) мають індивідуальний набір інструментів. Це випливає з результатів оцінювання рівня екологічної резильєнтності їх природно-ресурсного комплексу (в цілому чи за окремими компонентами – водними, земельними, лісовими ресурсами) [154, с. 84]. Незважаючи на те, що в Україні з 2014 року відбуваються процеси поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації, у сфері регулювання використання природних ресурсів у зв'язку зі збереженням рудиментів командно-адміністративної економіки застосовується як і раніше надмірно звужений спектр інструментів регуляторного впливу на процеси

розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу.

Вагомий вплив на можливості розширення спектра інструментів фінансового регулювання використання природних ресурсів здійснюють як інституційні, так і секторальні чинники залучення природної сировини та екосистемних послуг природних біогеоценозів у відтворювальний процес. Укрупнені територіальні громади не отримали додаткових повноважень в частині застосування перевірених світовою практикою інструментів фіскального та бюджетного впливу на поведінку природокористувачів. Фінансовий інструментарій не охоплює навіть критично необхідного набору регуляторів в частині користування та розпоряджання державними та комунальними природно-ресурсними активами.

В архітектоніці фінансового регулювання використання природних ресурсів ключову роль відіграє система оподаткування природокористування. З огляду на нееквівалентну систему рентного регулювання розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та недостатній рівень диференціації ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів модернізація системи оподаткування природокористування має передбачати істотне вдосконалення і затвердження методики нарахування рентних платежів для ефективного вилучення природно-ресурсної ренти на користь публічних бюджетів різного таксономічного рівня в такий спосіб, щоб рентні платежі відповідали ролі та місцю кожного елемента природного багатства у структурі природно-ресурсного потенціалу країни (при цьому особливу увагу необхідно приділити вилученню екологічної ренти, джерелом якої є екосистемні послуги, які продукуються природними біогеоценозами [152, с. 10].

В умовах обмеженості вичерпної природної сировини та виснаження відновних природних ресурсів вагомим джерелом нарощення потенціалу природно-ресурсної (екологічної) ренти виступають екосистемні послуги, такі як рекреаційна, середовищезахисна, водорегулююча, ґрунтоохоронна,

агролісомеліоративна, киснепродукуюча та вуглецеводепонуюча. Суб'єкти природоохоронного підприємництва, в першу чергу публічної форми власності, мають отримувати відповідну плату від споживачів таких послуг, котрими виступають суб'єкти аграрного бізнесу, промислові, зокрема добувні підприємства, а також інші суб'єкти сфери матеріального виробництва.

Передова іноземна практика свідчить про те, що найвищого рівня результативності оподаткування використання природних ресурсів досягається за умови наявності урізноманітненої системи методів фіскального впливу на процеси розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу. Наявність прогресивної шкали ставок природно-ресурсних податків закладає додаткові стимули для комплексного використання та економії первинної природної сировини. Натомість в Україні система оподаткування природних ресурсів відзначається надмірною уніфікованістю, що не завжди забезпечує результативне вилучення природно-ресурсної ренти і її перерозподіл між публічними бюджетами. Більше того, така система оподаткування значною мірою успадкувала рудименти командно-адміністративної економіки і не забезпечує навіть критично необхідного обсягу акумуляції рентних платежів у державному бюджеті, регіональних бюджетах, а також у бюджетах місцевого самоврядування.

Важливим методом фінансового регулювання використання природних ресурсів виступає бюджетне фінансування природоохоронної та природо-експлуатаційної діяльності. Бюджетне фінансування використання природних ресурсів та розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу здійснюється на різних таксономічних рівнях (держава, регіон, територіальна громада базового рівня). Ефективною формою бюджетного фінансування виступає фінансування програм відтворення окремих складових природно-ресурсного потенціалу, розвідки та освоєння нових родовищ природної сировини, екологічного реінжинірингу природно-ресурсних активів, котрі зазнали деструктивного техногенного впливу, зокрема внаслідок здійснення воєнних дій. Такого роду програми у попередні десятиліття отримали достатнє

поширення у сфері лісового господарства, водогосподарському комплексі, мінерально-сировинній сфері.

Іншою формою бюджетного фінансування сфери природокористування виступають централізовані капіталовкладення, зокрема для модернізації загальнодержавних та міжгосподарських мереж об'єктів природо-регулюючої, природо-експлуатаційної та природоохоронної інфраструктури, які забезпечують процеси відновлення, відтворення, охорони та захисту природних ресурсів та природних умов. Виходячи з перманентного бюджетного дефіциту та високого рівня зносу природоохоронного та природо-експлуатаційного обладнання, однією з основних складових бюджетного фінансування виступають поточні природоохоронні видатки. Такі видатки спрямовуються на утримання та обслуговування об'єктів природоохоронної інфраструктури. Внаслідок перманентного бюджетного дефіциту в структурі сукупних бюджетних видатків питома вага поточних видатків на порядки перевищує питому вагу капітальних видатків, що є проявом синдрому проїдання публічних природоохоронних витрат.

Враховуючи необхідність вирішення комплексу проблем відновлення та відтворення природних ресурсів на регіональному та місцевому рівнях, а також дефіцитність місцевих бюджетів в частині фінансування природоохоронних видатків, в Україні інституціоналізовано природоохоронні субвенції, які надаються з бюджетів вищого рівня до бюджетів нижчого рівня для фінансування процесів утримання та модернізації комунальних природно-ресурсних та природно-господарських активів. Такі субвенції необхідні для ліквідації дефіциту природоохоронних видатків на рівні окремих регіонів та територіальних громад базового рівня з метою забезпечення своєчасного фінансово-інвестиційного забезпечення процесів усунення наслідків природно-техногенних аварій та катастроф.

Поряд із субвенціями результативним інструментом бюджетного фінансування процесів активізації відновлення та відтворення природно-ресурсного потенціалу виступають дотації, котрі мають стимулювати

природокористувачів реалізовувати проєкти розширеного відтворення природної сировини та освоєння екосистемних послуг природних біогеоценозів. Перспективною формою бюджетного фінансування виступає інструмент відшкодування витрат суб'єктам виробничо-господарської діяльності, котрі вони несуть у зв'язку з реалізацією проєктів відтворення та відновлення природно-ресурсного потенціалу, що забезпечують стійкість природно-ресурсних комплексів певного територіального ареалу.

Досягнення синергетичного ефекту при формуванні сучасного інструментарію фінансового регулювання використанням природних ресурсів на рівні територіальних громад базового рівня напряду залежить від урізноманітнення методів та інструментів стимулювання процесів раціоналізації природокористування, зокрема економії та комплексного використання природної сировини.

Значним набором інституційних пасток та інституційних розривів відзначається такий елемент системи фінансового регулювання використання природних ресурсів як стимулювання, оскільки у законодавчому полі інституціоналізовано надмірно звужений перелік інструментів-стимулів. Такими інструментами виступають податкові пільги, митні пільги, кредитні пільги, субсидії, компенсації. Більше того, у латентному стані перебуває механізм застосування таких пільг, що не дає можливості забезпечити прецеденти їх ефективного використання для реалізації проєктів розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу та проєктів природо-облаштування.

Певною мірою деструктивний вплив здійснило нераціональне використання пільг при сплаті земельного податку, оскільки специфікація пільговиків була надмірною, що підірвало фіскальну спрямованість плати за землю в цілому і деякою мірою дискредитувало сам інститут надання пільг при сплаті фіскальних платежів власниками та користувачами земель різної категорії. Кредитні пільги теж використовуються мляво через відсутність

реально функціонуючого механізму компенсації державою процентних ставок банкам, які надають природокористувачам пільгові кредити.

Тому у даному контексті урізноманітнення методів та інструментів регуляторного впливу має стимулювати громади до запровадження платного природокористування на місцях через вдосконалення законодавства України про адмінпослуги в частині прав місцевих органів влади запроваджувати платежі дозвільного характеру за право використання місцевих ресурсів. Доцільним також є розширення прав місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування щодо стягнення плати за адміністративні послуги, пов'язані з дозволами на використання наявних природних ресурсів у господарській діяльності шляхом запровадження парафіскальних платежів [152, с. 10].

Парафіскальні платежі – це платежі, котрі узаконюються державою з метою фінансового забезпечення системи децентралізованого управління через формування фондів цільового призначення. Поряд з інституціоналізацією парафіскальних платежів, котрі закладуть додаткові стимули для органів місцевого самоврядування забезпечувати адекватну ідентифікацію реальних обсягів господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, доцільним є урізноманітнення стимулів, котрі забезпечуватимуться за рахунок бюджетів місцевого самоврядування як в частині прямих фінансових виплат, так і в частині забезпечення пільгового кредитування проєктів екологізації процесів природокористування.

Виходячи з передового іноземного досвіду результативність фінансового регулювання використання природних ресурсів напряду залежить від диверсифікації інструментів регуляторного впливу на відтворювальні пропорції у природно-ресурсному секторі національного господарства. Поряд з традиційними фіскальними, зокрема стягувальними інструментами регуляторного впливу на процеси залучення природних ресурсів до господарського обігу доцільно інституціоналізувати розподільчі, накопичувальні, компенсаційні та стимулюючі інструменти [154, с. 83].

Інституціоналізація додаткових накопичувальних інструментів сприятиме формуванню на різних таксономічних рівнях фондів розширеного відтворення окремих видів природної сировини, що даватиме можливість органам публічної влади здійснювати фінансові впливання у забезпечення комплексного використання природної сировини та модернізацію мережі об'єктів природно-господарської інфраструктури.

Необхідний синергетичний ефект в частині залучення природних ресурсів у відтворювальний процес буде досягнуто за умови паралельної інституціоналізації розподільчих та компенсаційних інструментів. Компенсаційні інструменти спрямовуються на відшкодування природокористувачам втрат, котрі вони несуть у зв'язку з реалізацією неприбуткових проєктів відтворення природно-ресурсного потенціалу. Означені інструменти повинні бути доповнені стимулюючими фінансовими регуляторами, які мотивуватимуть суб'єктів природно-ресурсного підприємництва здійснювати широкий спектр заходів стосовно відновлення порушених внаслідок природо-експлуатаційної діяльності природних біогеоценозів.

Цінове регулювання як показує передовий іноземний досвід є ваговою складовою системи фінансового регулювання використання природних ресурсів. Держава та місцеве самоврядування через ціновий механізм забезпечують активізацію процесів використання зелених технологій та технологій екологічного реінжинірингу. Проявом використання інструментів цінового регулювання виступає інституціоналізація надбавок (знижок), порогових цін, трансфертних інструментів, ліквідаційних цін, зокрема при реалізації сільськогосподарської продукції, котра вирощується на основі методів та технологій ґрунтозахисного землеробства та інших технологій органічного сільськогосподарського виробництва. Цінове регулювання має виступити невід'ємною частиною інтегрованої системи фінансового регулювання використання природних ресурсів, оскільки через механізм

ціноутворення відбувається ідентифікація реальної величини ренти, котра формується під дією природно-ресурсних та природно-кліматичних чинників.

Через механізм ціноутворення формується регіональна рента як додатковий дохід у вигляді надходжень капіталу від регіональних виробництв, які перевищують норму дохідності відповідних галузей для країни. Результативність функціонування системи фінансового регулювання використання природних ресурсів залежить від того, наскільки повноцінно діють регулятори, пов'язані із синергетичним ефектом масштабу виробництва і з фінансовими механізмами, що стосуються економічного простору в цілому (зокрема, податкової, кредитної та інвестиційної політик, а також відповідного інструментарію тощо) [152, с. 7].

Кредитування є результативним методом фінансового регулювання використання природних ресурсів у тих країнах, де функціонує розвинений ринок позикового капіталу. Природокористувачі мають можливості отримувати кредитні ресурси за прийнятними процентними ставками і реалізовувати комплекс природно-ресурсних та природо-облаштувальних проєктів для забезпечення умов розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу.

Ключовим інструментом у кредитуванні природно-ресурсних та природоохоронних проєктів виступає доступність банківських кредитів для фінансування як капітальних, так і поточних природоохоронних видатків. Банківське кредитування такого роду проєктів в Україні перебуває в латентному стані через нерозвиненість банківського сегменту національного фінансового ринку. За таких умов дефіцит кредитування необхідно долати через створення сприятливих інституційних для залучення кредитів іноземних урядів та міжнародних організацій природоохоронного спрямування.

Сьогодні чітко викристалізувався тренд наявності значного розриву між передовою іноземною практикою та вітчизняним досвідом фінансово-інвестиційного забезпечення розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу. Оскільки на даний момент як

зазначають Я.Чайковський, Б.Луців, О.Дзюблюк, Є.Чайковський та П.Луців у передовій світовій практиці «зеленого» фінансування зелені облігації утворили по суті одну зі стрижневих ланок концепції зеленого економічного розвитку. Паралельно з розвитком ринку зелених облігацій почав розвиватися й сегмент банківських операцій, пов'язаний із зеленими кредитами, хоча цей фінансовий інструмент іще не набув такого ж поширення, як облігації, та залишається відносно новим для світового фінансового ринку. Однак поступово банківське зелене кредитування набуває все більшого значення для екологічної модернізації економіки, оскільки саме формування портфеля зелених кредитів передбачає фінансування екологічних проєктів, заходів у галузі енергоефективності, відновлюваних джерел енергії, екологічно чистої промисловості та інших царин діяльності, що пов'язані з охороною навколишнього середовища та раціональним використанням природних ресурсів [156, с. 55].

В Україні перераховані фінансові інструменти екологізації довкілля та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу не використовуються з огляду на нерозвиненість вітчизняного фінансового ринку та національної банківської системи. Тому структура фінансування охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів в останні десятиліття фактично є незмінною. Основними джерелами фінансування виступають власні кошти підприємств, установ та організацій, а також коштів держбюджету та місцевих бюджетів.

Повільне урізноманітнення джерел фінансово-інвестиційного забезпечення проєктів охорони довкілля та раціоналізації використання природних ресурсів призводить до хронічного дефіциту зелених інвестицій та недостатності обсягів фінансування поточних природоохоронних витрат. Тому перспективна модель фінансового регулювання використання природних ресурсів має охоплювати комплекс методів та інструментів, котрі активізують в Україні емісію зелених облігацій та надання зелених банківських кредитів.

Виходячи з інституційної природи архітекτονіки управління природокористуванням в Україні та передових лекал користування природно-ресурсними активами, вагомою складовою системи фінансового регулювання використання природних ресурсів виступає система фіскального регулювання угод публічно-приватного партнерства. Специфікація інструментів такого регулювання детермінується видами партнерських відносин щодо користування природно-ресурсними активами. Такими інструментами виступають лізингові платежі, орендна плата, концесійні платежі, перерозподіл вартості при розподілі продукції (угоди про розподіл продукції), плата за трансакції.

В контексті становлення сучасного інструментарію фінансового регулювання використання природних ресурсів важливого значення набуває формування механізмів фіскального регулювання угод публічно-приватного партнерства. Цей напрям передбачає значне залучення природних ресурсів на основі договорів концесії, законодавче розширення повноважень територіальних громад щодо прав використання ресурсів, розміщених на їх території, як об'єктів концесії (включаючи права використання територій між населеними пунктами, що належать до територіальних громад базового рівня). Також необхідно істотно вдосконалити та адаптувати до місцевої специфіки положення національного законодавства про концесії, подолати високий рівень корупції. З інституціональної точки зору, доцільно створити прозорі механізми участі підприємств у концесійній діяльності із забезпеченням відповідного контролю за використанням природних ресурсів, розміщених на територіях, які належать до компетенції муніципалітетів, громадських об'єднань та інших публічних структур [152, с. 11].

Прикметною рисою становлення сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів виступає диференціація інструментів фіскально-бюджетного та грошово-кредитного впливу. Така диференціація передбачає підбір інструментів для фінансового регулювання використання природної сировини та освоєння екосистемних послуг природних

біогеоценозів. В частині використання природної сировини спрямованість інструментів фінансового впливу має бути зорієнтована на комплексне використання та економію окремих її видів, а у частині освоєння екосистемних послуг природних біогеоценозів такі інструменти повинні стимулювати розширення ареалу освоєння таких послуг, щоб підвищити рівень капіталізації використання природних умов у господарському обігу.

В умовах завершення процесу об'єднання територіальних громад і підвищення тим самим рівня концентрації комунальних природно-ресурсних активів важливого значення набуває формування сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів (ресурсів атмосферного повітря, водних, земельних, мінерально-сировинних та біологічних ресурсів, вторинних природних ресурсів) на рівні територіальних громад, яка охоплюватиме комплекс бюджетно-податкових, грошово-кредитних та ліцензійно-дозвільних регуляторів, котрі забезпечуватимуть доповнення коштів публічних бюджетів приватними інвестиціями та коштами урядів іноземних держав і міжнародних природоохоронних фондів.

Базовим детермінантом формування територіальних моделей фінансового регулювання використання природних ресурсів є посилення інвестиційної спрямованості фінансового забезпечення відтворення природно-ресурсного потенціалу та охорони довкілля для забезпечення масштабної модернізації мережі об'єктів природоохоронної та природно-господарської інфраструктури. Ключовим елементом таких територіальних моделей мають виступати стимули, котрі підвищуватимуть заінтересованість природокористувачів у інвестиційному забезпеченні своєчасного відтворення природної сировини та застосування сучасних інноваційних методів її переробки та утилізації. Вагомою складовою фінансового регулювання на рівні територіальних громад мають стати методи та інструменти, котрі дозволять залучити інвестиції у відтворення природно-ресурсного потенціалу за рахунок коштів Європейського Союзу та коштів, акумульованих в результаті імплементації у практику

вітчизняного природокористування базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій.

Підвищення результативності використання природних ресурсів у відтворювальних процесах, котрі концентруються у відповідних територіальних громадах, вимагає формування моделі фінансового регулювання на місцевому рівні, яка оперуватиме комплексом бюджетних, податкових, кредитних та компенсаційних інструментів впливу на природокористувачів, які забезпечують безпосереднє залучення природної сировини та екосистемних послуг біогеоценозів до господарського обігу. Така модель має базуватися на базових положеннях функціонування інститутів місцевого самоврядування, щоб забезпечити позитивний регуляторний вплив на пропорції та темпи господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, виходячи з потреб місцевого господарського комплексу та вимог природоохоронного законодавства.

Нинішній формат фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади оперує надмірно звуженим переліком регуляторних підойм, щоб стимулювати процеси ефективнішого використання природних ресурсів, в першу чергу природних ресурсів місцевого значення, у переробних ланках регіональних господарських комплексів, а також забезпечувати їх комплексне використання у різних фазах природно-продуктових ланцюгів. Виникає необхідність в умонтуванні в модель фінансового регулювання природокористування на рівні територіальних громад додаткових інструментів регуляторного впливу на природокористувачів, які відповідатимуть вимогам модернізованої глобальної природоохоронної архітекτονіки та забезпечуватимуть залучення приватних інвестицій у сферу господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та охорони навколишнього природного середовища. Тому першочерговим кроком має стати інституціоналізація регуляторних підойм, які активізують на рівні місцевого самоврядування інвестиційну активність стосовно результативнішого

використання природної сировини для досягнення пріоритетів соціально-економічного розвитку територіальних громад.

Природні ресурси та природні умови здатні бути більш дієвим каталізатором соціально-економічного піднесення територіальних громад за умови наявності сучасної територіальної моделі фінансового регулювання використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища. Така територіальна модель фінансового регулювання природокористування на місцевому рівні має охоплювати комплекс бюджетно-податкових, грошово-кредитних та ліцензійно-дозвільних регуляторів, суб'єктом застосування котрих виступають органи місцевого самоврядування та їх виконкоми, а також регіональні підрозділи державної виконавчої влади.

Така модель має вписуватися у політику децентралізації управління природними ресурсами та охороною навколишнього природного середовища і повинна доповнювати національну екологічну та природно-ресурсну політику в частині врахування територіальних особливостей розміщення природно-ресурсних благ та техногенного впливу на навколишнє природне середовище. Також вона забезпечить більш активний вплив на природо-експлуатаційну та природоохоронну діяльність органів місцевого самоврядування, їх виконкомів та територіальних підрозділів органів державної виконавчої влади.

3.3 Інституційний інструментарій фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня

Формування сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на різних публічних таксономічних рівнях (місцевий, регіональний та національний) має враховувати ключові інституційні підвалини володіння, користування та розпоряджання природними ресурсами. Державні органи влади на місцях і місцеві органи самоврядування територіальних громад

у рамках конституційного поля повинні створити дієву вертикаль управління природними ресурсами як власністю з чітко визначеними повноваженнями держави, громад, підприємств – суб'єктів господарювання та пересічних громадян щодо прав власності на ці ресурси. Саме такі права як користування, привласнення доходу та капітальної вартості для підприємств-користувачів природного ресурсу є ключовими при перетворенні його на повноцінний капітальний актив [152, с. 9]. Формування мережі укрупнених територіальних громад базового рівня усунуло фактор фрагментарності в системі користування природними ресурсами поза межами населених пунктів, що фактично зробило місцеве самоврядування основним актором в системі відтворення, відновлення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу. Водночас інституційні зрушення в системі місцевого самоврядування та територіального державного управління не супроводжуються паралельним удосконаленням архітекτονіки регуляторного впливу на процеси залучення природного багатства у відтворювальний процес.

У латентному стані також перебуває становлення сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів за передовими іноземними лекалами. Сформована на початку 90-х років система фінансового регулювання природокористування, незважаючи на глибокі інституційні зрушення в національній економіці, до цих пір не охоплює навіть критично необхідного набору методів, інструментів та підойм регуляторного впливу на поведінку природокористувачів.

В умовах воєнних викликів зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад базового рівня виступає вагомим чинником національної безпеки країни в цілому. Запорукою зміцнення фінансової самодостатності територіальних утворень є інституціоналізація інструментарію фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня. Інституційним підґрунтям формування такого інструментарію є законодавче закріплення додаткових регуляторів на рівні держави з їх подальшою конкретизацією на місцевому рівні.

Становлення сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня базується на комплексі передумов. Виходячи з ретроспективного аналізу застосування фіскальних регуляторів господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та охорони навколишнього природного середовища варто виокремити передумови-стимулятори та передумови-дестимулятори (рис. 3.5).

Передумови-стимулятори вже самі по собі сприяють перенесенню центру ваги у фіскальному регулюванні процесів природокористування на рівень територіальних громад базового рівня у зв'язку з поглибленням інституційних перетворень у природно-ресурсному секторі національного господарства в останнє десятиліття.

Передумови-дестимулятори формують інституційні та інші бар'єри для імплементації в регуляторний механізм природокористування перевірених світовою практикою лекал фіскального впливу муніципалітетів на процеси розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу.

Вагомою передумовою-стимулятором становлення системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня виступає нарощення комунальних природно-ресурсних активів. Таке нарощення відбулося внаслідок передачі у комунальну власність сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів у зв'язку з проведенням земельної дерегуляції у 2021 році.

Значні площі переданих у комунальну власність земель тривалий період піддавалися природному залісненню і де-факто виступають землями лісгосподарського призначення, що свідчить про розширення площі комунального лісового фонду. Вказаний приріст комунальних природно-ресурсних активів відповідно потребує корекції системи фінансового впливу органів місцевого самоврядування на темпи та масштаби залучення таких активів у господарський обіг, а також на зміну цільового призначення окремих складових комунального природного багатства.

Рис. 3.5. Інституційно-фіскальний вимір становлення сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня

Джерело: сформовано автором

Важливою передумовою-стимулятором формування сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня є урізноманітнення форм власності на природні ресурси. Ключове значення у даному контексті мав запуск ринку сільськогосподарських земель у 2021 році, що призвело до усунення такої інституційної пастки у землекористуванні, якою тривалий період виступала пролонгація мораторію на вільний обіг сільськогосподарських земель. Переведення самозаліснених сільськогосподарських земель у категорію лісових земель фактично означає формування приватного сектора у лісовому господарстві країни. Аналогічна ситуація складається і в частині переведення у категорію лісових земель самозаліснених сільськогосподарських угідь комунальної власності.

Здійснювана в Україні з 2014 року бюджетно-фіскальна децентралізація створила сприятливе підґрунтя для перегляду принципів вертикального розподілу рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, екологічного податку та штрафів за порушення природоохоронного законодавства. Концентрація основних складових природного багатства країни на території сільських та селищних територіальних громад при перегляді принципів вертикального розподілу екоресурсних платежів містить значні перспективи для зміцнення фінансової самодостатності на сьогодні у більшості депресивних територіальних утворень.

Паралельно із передумовами-стимуляторами існує спектр передумов-дестимуляторів, котрі консервують комплекс інституційних пасток та інституційних розривів у фінансовому регулюванні використання природних ресурсів на рівні територіальних громад базового рівня. До таких передумов слід, в першу чергу, віднести збереження рудиментів командно-адміністративної економіки в управлінні природокористуванням. Такі рудименти фактично зводять систему управління природними ресурсами до контролю за діяльністю природокористувачів, що не дозволяє повною мірою імплементувати у практику регуляторного впливу на природо-експлуатаційну

та природоохоронну діяльність мотиваційних чинників. Сповнена командно-адміністративних рудиментів система управління природокористуванням також не охоплює достатній набір інструментів, які дозволяли б повною мірою забезпечувати планування темпів та пропорцій розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, а також охорони довкілля.

Значним дестимулятором фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня виступає надмірно звужений спектр інституціоналізованих інструментів стимулювання комплексного використання природного багатства. Перелік інструментів стимулювання раціонального використання є фактично уніфікованим для більшості видів природних ресурсів, що позбавляє можливості центральні органи публічної влади та місцеве самоврядування здійснювати вплив на природокористувачів в частині підвищення їх заінтересованості у зростанні комплексності використання природної сировини та утилізації вторинних і некондиційних природних ресурсів. Відсутність достатнього набору інструментів економічного стимулювання раціоналізації використання природних ресурсів не дозволяє органам місцевого самоврядування використати переваги бюджетно-фіскальної децентралізації для підвищення заінтересованості природокористувачів у збереженні, примноженні та відтворенні біорізноманіття.

Передумовою-дестимулятором становлення сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня є також обмежена специфікація форм капіталізації публічних природних ресурсів. В першу чергу це стосується відсутності інституційних передумов для сек'юритизації комунальних природно-ресурсних активів через емісію муніципальних «зелених» облігацій.

Врахування спектра передумов-стимуляторів та передумов-дестимуляторів виступає ключовим детермінантом здійснення інституційних змін щодо формування національної моделі фінансового регулювання

використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня. Магістральним елементом інституційних змін в системі фінансового регулювання природокористування на місцевому рівні є впровадження децентралізованої системи управління природними ресурсами. Така модель передбачає делегування органам місцевого самоврядування прав та повноважень щодо володіння, користування та розпоряджання природно-ресурсними активами в частині їх залучення у відтворювальний процес через передачу у користування підприємницьким структурам та формування спеціалізованих муніципальних підприємств.

Необхідною інституційною передумовою становлення сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів є формування сучасних інститутів функціонування муніципальної економіки. Головні структурні перетворення у системі управління природними ресурсами в цьому напрямі зводяться до розвитку на рівні територіальних громад та їх об'єднань відповідного публічно-правового інституту муніципалітету. За таких умов створюється дійовий розпорядник природних ресурсів громади, якому муніципальні органи делегують права розпорядження ними як економічними активами для їх повноцінного залучення до господарського обігу. Така інституція може бути сформована, наприклад, за ініціативою місцевих рад у вигляді територіальної корпорації з управління природними ресурсами [152, с. 9]. Фактично створення такого інституту дасть можливість сформувати на рівні місцевого самоврядування ефективний суб'єкт управління комунальними природно-ресурсними активами для їх результативного залучення у різноманітні фази відтворювального процесу. У той же час становлення такого роду інститутів має відбуватися паралельно з урізноманітненням набору фінансових регуляторів процесів користування та розпоряджання природними ресурсами як в частині прямого фіскального впливу на темпи і пропорції господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, так і в частині стимулювання комплексного використання первинної та вторинної природної сировини.

Модель децентралізованого управління природними ресурсами базується на формуванні публічно-приватного інституту муніципального управління природокористуванням. Таким інститутом є територіальна корпорація з управління природними ресурсами. Серед можливих модифікацій такого роду корпорацій найбільш прийнятною формою корпоратизації сфери природокористування виступає створення корпорації кластерного типу, що дозволяє забезпечити необхідну систему протизваг між інтересами громад та інтересами підприємницьких структур.

Передача значних природно-ресурсних активів у комунальну власність внаслідок здійснення земельної дерегуляції у 2021 році вимагає подальшої інституціоналізації комунальної форми власності на природні ресурси через створення спеціалізованих муніципальних підприємств по управлінню природно-ресурсними активами та сферою поводження з різноманітними видами виробничих та побутових відходів. Створення спеціалізованих муніципальних підприємств дасть змогу використовувати комунальні природно-ресурсні активи у відтворювальному процесі, що супроводжуватиметься крім сплати традиційних податків і зборів перерахунком дивідендів до місцевих бюджетів.

Реалізація перерахованих інституційних змін у сфері фінансового регулювання природокористування на місцевому рівні дозволить отримати вагомий синергетичний ефект. Такий ефект знайде свій прояв в ідентифікації реальної бази утворення природно-ресурсної ренти, яка через застосування інструментів фіскального регулювання буде перетікати у публічні бюджети та трансформуватися у квазіренту у переробних ланках природно-ресурсного сектора національного господарства.

Основними блоками фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад виступають: стимулювання; бюджетне регулювання; затвердження місцевого бюджету; створення спеціальних фондів у місцевих бюджетах: формування позабюджетних публічних фондів; фіскальне регулювання угод публічно-приватного партнерства (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Інституційний інструментарій фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади

Джерело: розроблено автором

Затвердження місцевого бюджету в частині визначення пріоритетів фінансування охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів виступає необхідною умовою формування публічних природоохоронних видатків. Величина таких видатків детермінує можливості місцевого самоврядування вчасно фінансувати оновлення мережі об'єктів комунальної природоохоронної інфраструктури та реалізацію проєктів відтворення мінерально-сировинної бази. Особливо важливого значення набуває розбудова комунальної природоохоронної інфраструктури для створення умов превентивного попередження природно-техногенних аварій та катастроф, зокрема в частині викидів і скидів забруднюючих речовин, а також розміщення промислових відходів та побутового сміття.

Водночас величина природоохоронних видатків детермінується бюджетними можливостями місцевого самоврядування. Такі можливості великою мірою визначаються створенням спеціальних фондів природоохоронного та природно-ресурсного спрямування у місцевих бюджетах. Джерелами формування таких фондів виступає частина природно-ресурсної ренти та частина екологічного податку. Такий фонд дає можливість сформувати надійне джерело фінансування природоохоронних видатків і забезпечити цільове використання акумульованих у місцевих бюджетах екоресурсних платежів.

Вагомою складовою сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад виступає формування позабюджетних публічних фондів. Такі фонди дають можливість акумулювати не лише рентну плату за спеціальне використання природних ресурсів та екологічний податок за забруднення навколишнього природного середовища, але і кошти корпоративного сектора, домогосподарств, інвесторів-нерезидентів, а також кошти урядів іноземних держав та міжнародних організацій природоохоронного спрямування, зокрема глобальних екологічних фондів.

Створення таких фондів є дуже важливим з огляду на потребу прискореного усунення наслідків еколого-деструктивного впливу воєнних дій і реалізації проєктів екологічного реінжинірингу деградованих війною біогеоценозів. Такі фонди формуватимуть джерела фінансово-інвестиційного забезпечення заміни зруйнованих об'єктів водопостачання та водовідведення, відновлення пошкоджених активними бойовими діями лісових екосистем, природооблаштування територій природно-заповідного фонду. Фактор забезпечення достатніх обсягів фінансування потреб природно-заповідних територій місцевого значення набув ще більшої актуальності з огляду на вимоги ЄС щодо збільшення площі природоохоронних територій у відповідності з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС.

Блок стимулювання в системі фінансового регулювання використання природних ресурсів в умовах поглиблення децентралізації та зміцнення комунального природно-ресурсного сектора набуває вирішального значення. Створення бюджетних можливостей для застосування інструментів стимулювання комплексного використання природної сировини, утилізації вторинних природних ресурсів з метою виробництва різноманітних видів біологічного палива, освоєння екосистемних послуг природних біогеоценозів виступає однією з базових передумов соціально-економічного піднесення територій неіндустріальної спеціалізації (рис. 3.7).

Використання інструменту бюджетних, податкових та кредитних пільг за рахунок коштів публічних бюджетних та позабюджетних фондів сформує сприятливі фінансово-інвестиційні передумови для реалізації природо-експлуатаційних та природоохоронних проєктів, що забезпечить позитивні зрушення в регіональних господарських комплексах та сформує сучасні полюси росту, інноваційним ядром котрих виступає використання природної сировини та освоєння екосистемних послуг природних біогеоценозів.

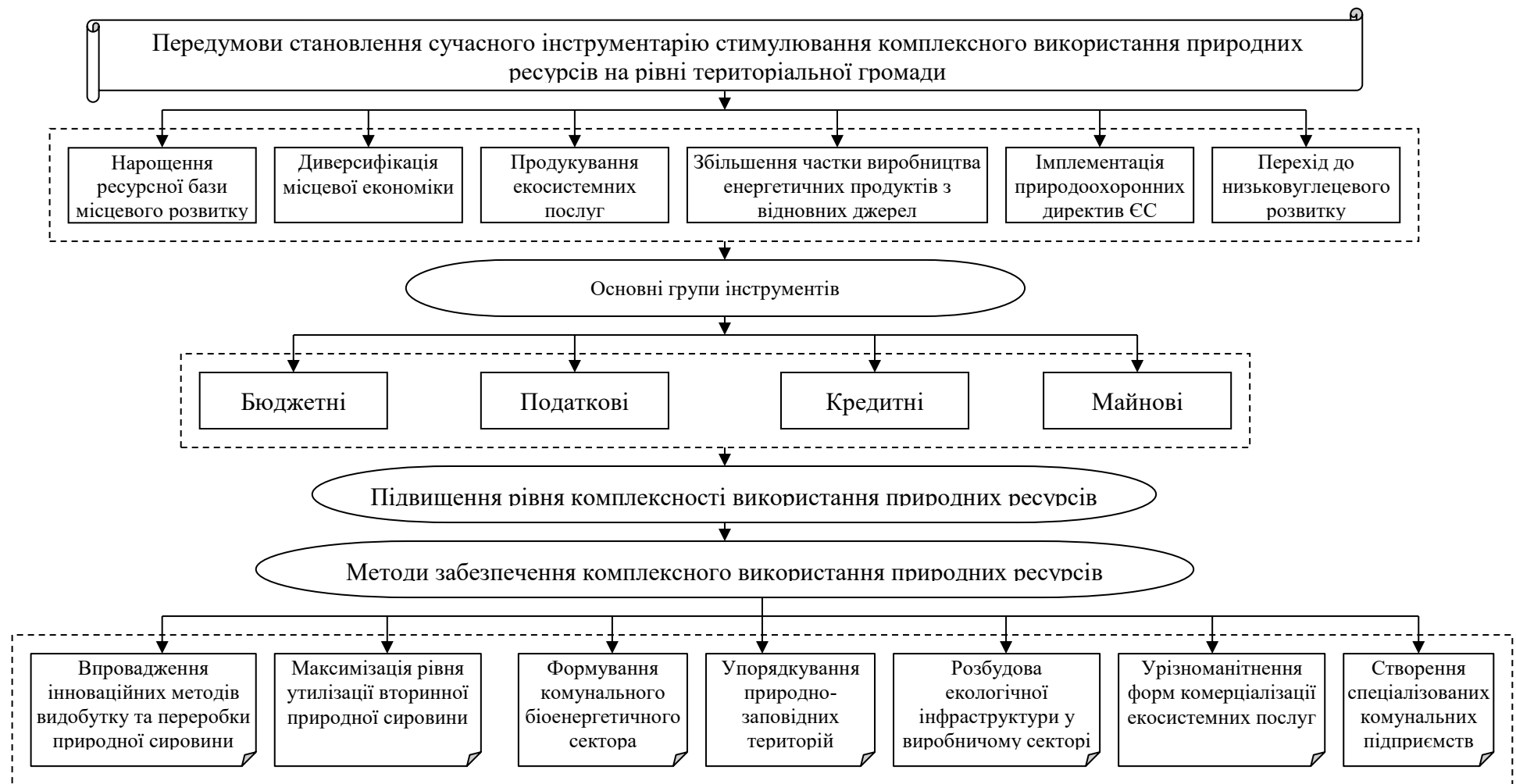

Рис. 3.7. Передумови вибору пріоритетів та інституціоналізації інструментів стимулювання комплексного використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня

Джерело: розроблено автором

Значний потенціал в стимулюванні раціоналізації природокористування міститься в царині використання місцевим самоврядуванням компенсаційних та заохочувальних виплат, а також застосування інструменту відшкодування збитків, понесених внаслідок реалізації соціально та екологічно значущих проєктів. Блок стимулювання на місцевому рівні охоплює також використання майнових стимулів, зокрема надання земель комунальної власності для спорудження об'єктів природо-експлуатаційної та природоохоронної інфраструктури, а також реалізації проєктів, спрямованих на пом'якшення негативних наслідків глобального потепління.

Ефективним стимулом для органів місцевого самоврядування щодо підвищення рівня адміністрування рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів стало б внесення змін у податкове та бюджетне законодавство в частині зростання частки природно-ресурсної ренти, яка надходитиме до місцевих бюджетів, в першу чергу до бюджетів місцевого самоврядування. Більше того, незначна питома вага рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів в податкових надходженнях Державного бюджету України на рівні держави не забезпечить належної ефективності використання природно-ресурсної ренти як в частині фінансування проєктів соціально-економічного розвитку, так і проєктів розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу.

Тим більше, що природно-ресурсні платежі надходять, як правило, до загальних фондів і не забезпечується їх цільове використання. Зокрема, Фонд розвитку лісового господарства, який формується на основі акумуляції рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, є не до кінця інституціоналізованим. Пропозиції стосовно концентрації частини плати за землю у фондах відтворення земельно-ресурсного потенціалу також не отримали законодавчої підтримки. Суми видатків публічних бюджетів на відтворення мінерально-сировинної бази носять символічний характер.

Формування фінансових фондів відтворення природно-ресурсного потенціалу та охорони довкілля на рівні територіальних громад в умовах

надмірної звуженості джерел інвестування природоохоронних та природно-експлуатаційних проєктів виступає запорукою критично необхідного фінансування заходів, пов'язаних з модернізацією мережі об'єктів природоохоронної інфраструктури, щоб не допустити загострення екологічної обстановки як в населених пунктах, так і на територіях, наближених до сільських та міських поселень. Квінтесенцією результативності функціонування фінансових фондів відтворення природно-ресурсного потенціалу та охорони довкілля є динаміка видатків місцевих бюджетів на охорону навколишнього природного середовища (ОНПС), що передбачає фінансування заходів, пов'язаних зі збереженням біорізноманіття, охороною та захистом підземних вод і ґрунтів, поводженням з відходами та очищенням зворотних вод.

Переорієнтація надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів з центральних фінансових фондів на місцеві бюджети дасть змогу на рівні територіальних громад сформувати вищий рівень концентрації природно-ресурсних платежів. Перевага концентрації природно-ресурсних платежів у бюджетах територіальних громад полягає також в тому, що органи місцевого самоврядування отримають надійне джерело фінансування проєктів додаткового залучення природної сировини у господарський обіг і тим самим забезпечать позитивні структурні зрушення у регіональних господарських комплексах через активізацію діяльності суб'єктів природно-ресурсного сектора.

Орієнтація моделі фінансового регулювання на рівні територіальних громад на застосування комплексу стимулів для природокористувачів дасть змогу збільшити обсяги виробництва продукції з високою доданою вартістю на основі переробки природної сировини. Стимули повинні бути зорієнтовані на впровадження методів та технологій комплексного природокористування (зменшення втрат природної сировини, підвищення рівня утилізації вторинних природних ресурсів, виробництво газоподібного та твердого біологічного палива на основі відходів сільськогосподарського та лісгосподарського

виробництва), що створить умови для того, щоб і в середньостроковій і довгостроковій перспективі підвищити дієвість впливу господарського освоєння місцевого природно-ресурсного потенціалу на темпи соціально-економічного розвитку територіальних утворень [79, с. 12-13]. Об'єднання територіальних громад створило умови для того, щоб за рахунок застосування стимулів на місцевому рівні суттєво збільшити обсяги утилізації вторинної сировини, що дасть змогу сформувати потужну ресурсну базу виробництва біологічного палива та різноманітних напівфабрикатів. Утилізація природної сировини водночас зменшує потребу у додатковому вилученні матеріально-речової субстанції первинних природних ресурсів для потреб регіонального господарського комплексу, що дає змогу прогнозувати підвищення рівня запасів окремих видів природної сировини у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Враховуючи зростання ресурсних та територіальних можливостей місцевого самоврядування у зв'язку із завершенням процесу об'єднання територіальних громад, значно розширюються можливості муніципалітетів залучати природні ресурси у відтворювальний процес і тим самим створювати умови для нарощення валового регіонального продукту [79, с. 12-13]. Об'єднання територіальних громад дало можливість сформувати територіальні утворення з вищим рівнем концентрації комунальних природно-ресурсних активів, що однозначно підвищує їх привабливість як з точки зору перспективної форми реального капіталу, так і з точки зору інвестиційних вливань у видобуток та використання окремих видів природної сировини. Також зростання масштабів природокористування в межах об'єднаних територіальних громад розширює реальну базу стягнення рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів і за відповідного рівня обґрунтованості нормативів плати здатне забезпечити підвищення рівня надходжень природно-ресурсних платежів як до державного бюджету, так і до місцевих бюджетів.

Перспективна модель фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад має охоплювати комплекс регуляторів, які даватимуть можливість запроваджувати у практику фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення природно-ресурсного потенціалу такі механізми, які відповідають запитам та вимогам базових міжнародних природоохоронних конвенцій і тим самим забезпечуватимуть залучення для реалізації екологічних проєктів територіальних громад коштів глобальних природоохоронних фондів, що дасть змогу реально диверсифікувати джерела інвестування природно-ресурсного сектора місцевих господарських комплексів.

Особливо важливо умонтувати в територіальну модель фінансового регулювання природокористування інструменти та методи, які дадуть змогу територіальним громадам вливатися в природоохоронну архітектуру Європейського Союзу. Прикордонні з Європейським Союзом регіони України мають сприятливі умови для активізації транскордонного співробітництва і залучення коштів європейських фінансово-кредитних інституцій та урядів європейських країн, що дасть змогу прискорити реалізацію проєктів природоохоронного спрямування і підвищити привабливість природно-ресурсних комплексів для залучення приватних інвестицій. Це дуже важливий момент, особливо в умовах воєнного стану, коли можливості держави та територіальних громад фінансувати природоохоронну діяльність є обмеженими.

Нинішній рівень інвестиційного забезпечення реалізації природоохоронних проєктів, які мають вагомий вплив на екологічну обстановку у територіальних громадах в цілому, є недостатнім. В умовах воєнного стану його підвищити за рахунок внутрішніх джерел надто проблематично, тому важливим завданням формування моделей фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад є доповнення коштів публічних бюджетів коштами приватних підприємницьких структур та іноземних інвестицій. За умови створення умов для такого доповнення і за рахунок акумуляції частини природно-ресурсної

ренти за спеціальне природокористування реальним є нарощення обсягів інвестиційного забезпечення відновлення, відтворення та охорони природних ресурсів та модернізації природно-господарської та природоохоронної інфраструктури.

В умовах децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, коли центр тяжіння в управлінні соціально-економічними процесами поступово переміщується на рівень територіальної громади, удосконалення методологічного забезпечення стягнення рентної плати за спеціальне природокористування виступає однією з передумов зміцнення фінансової самодостатності територіальних утворень, особливо у сільській місцевості [30, с. 8]. Тому модель фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад має охоплювати такі інституційні норми, які забезпечуватимуть підвищення рівня концентрації рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів у бюджетах територій, які виступають основним ареалом концентрації природної сировини. Таким ареалом концентрації переважної більшості природно-ресурсних благ є сільські території, котрі внаслідок багаторічного існування численних бюджетних викривлень, не отримують навіть критично необхідних обсягів природно-ресурсної ренти, що не дає можливості вчасно відтворювати порушені природні біогеоценози та розвивати природоохоронну інфраструктуру в цілому.

В умовах передачі земель сільськогосподарського призначення державної власності поза межами населених пунктів у комунальну власність значно розширилася об'єктна база встановлення партнерських відносин між органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного підприємництва. За таких умов невід'ємною складовою системи фінансового регулювання використання природних ресурсів виступає фіскальне регулювання угод публічно-приватного партнерства. Фіскальне регулювання має диференціюватися виходячи з моделі публічно-приватного партнерства: 1) комунальний природно-ресурсний об'єкт передається у тимчасове користування приватним операторам (оренда, угоди про розподіл продукції); 2) створюється нестатутне об'єднання за участю

органів місцевого самоврядування, фінансово-кредитних установ, суб'єктів приватного виробничого підприємництва (кластер, асоціація).

Поєднання перерахованих структурних складових системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад фактично визначає перспективи нарощення видатків на раціональне використання природних ресурсів. В умовах необхідності зміцнення господарської самодостатності країни та територіальних громад вагомого значення набуває фінансування розвідки, освоєння та видобутку корисних копалин місцевого значення, а також відтворення місцевої мінерально-сировинної бази, що крім активізації ділової активності призведе до зростання надходжень мінерально-сировинної ренти до бюджетів місцевого самоврядування. Фінансове регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад зорієнтоване на відновлення водно-болотних угідь та збереження водних джерел, освоєння екосистемних послуг лісових біогеоценозів, реалізацію проєктів низьковуглецевого розвитку.

Ключового значення в умовах воєнного часу набуває урізноманітнення інструментів фінансового регулювання використання вживаної природної сировини з метою виробництва різноманітних видів палива з метою нарощення енергетичного потенціалу територіальних утворень. Прогнозоване розширення площі природоохоронних територій місцевого значення внаслідок вимог ЄС теж потребує застосування інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення та стимулювання диверсифікації джерел і методів інвестування проєктів облаштування цих територій. Система фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад також має охоплювати набір інструментів фінансування проєктів природооблаштування земель, переданих у комунальну власність внаслідок земельної дерегуляції.

З огляду на передовий іноземний досвід система фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади має також охоплювати комплекс дій органів місцевого самоврядування щодо формування у сфері використання природних ресурсів муніципальних

підприємств та інших компаній [83; 151], які спеціалізуватимуться на управлінні комунальними природно-ресурсними активами і виступатимуть у ролі державного (комунального) партнера в реалізації угод публічно-приватного партнерства. Тобто отримані у комунальну власність внаслідок децентралізації природно-господарські активи за умови їх результативного використання у господарському обігу через механізм публічно-приватного партнерства здатні приносити додаткову природно-ресурсну ренту у місцеві бюджети не лише через адміністрування рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, але і через перерахування у бюджети місцевого самоврядування частини підприємницького доходу у вигляді дивідендів за госпрозрахункову діяльність, пов'язану з господарським освоєнням природних ресурсів, котрі належать територіальним громадам.

Зміцнення господарської самодостатності та фінансової спроможності територіальних громад в умовах поглиблення децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування потребує перегляду ключових моментів системи фінансового регулювання використання природних ресурсів як комплексу бюджетно-податкових та грошово-кредитних регуляторів, направлених на вилучення природно-ресурсної ренти і її спрямування у публічні бюджети, фінансування проєктів відтворення місцевого природно-ресурсного потенціалу, комерціалізацію екосистемних послуг біогеоценозів, рекреаційне освоєння комунальних природно-ресурсних активів, утилізацію вторинної природної сировини і виробництво на цій основі різноманітних видів біологічного палива.

Виходячи з того, що в структурі Державного бюджету України питома вага рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів є незначною, тому на загальнодержавному рівні природно-ресурсна рента не забезпечить належних обсягів фінансування заходів, пов'язаних з господарським освоєнням природно-ресурсного потенціалу та додатковим залученням природної сировини у відтворювальний процес. Доцільним є підвищення частки відрахувань рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів, в першу чергу бюджетів місцевого

самоврядування, що розширить фінансові можливості місцевого самоврядування відносно реалізації пріоритетів соціально-економічного розвитку територіальних громад в цілому та забезпечить реінжиніринг використання місцевого природно-ресурсного потенціалу.

Формування самодостатніх територіальних громад базового рівня унеможлиблюється без розширення набору прав та повноважень органів місцевого самоврядування в частині володіння, користування та розпоряджання природно-ресурсними активами. Природні ресурси, котрі знаходяться у власності територіальних громад, виступають матеріальною основою муніципалізації місцевого самоврядування. Такі природні ресурси можуть залучатися у господарський обіг як через їх передачу у довгострокове тимчасове користування підприємницьким структурам, так і через створення нестатутних об'єднань за участю органів місцевого самоврядування, підприємницьких структур, вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ, а також через формування комунальних спеціалізованих підприємств.

Висновки до Розділу 3

1. Дослідження теоретико-методологічних засад фінансового регулювання використання природних ресурсів на різних таксономічних рівнях та основних тенденцій надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів до держбюджету та місцевих бюджетів України продемонстрували необхідність становлення сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня. Інституційною основою становлення такої системи має виступати імплементація у вітчизняну практику регуляторного впливу на природокористувачів ключових елементів інституційно-регуляторної архітектури регулювання природокористування в ЄС. Основу означеної архітектури становлять принципи формування екологічної політики

Європейського Союзу: обережності, запобігання, усунення забруднення біля джерела та принцип «забруднювач платить». Така система принципів лежить в основі принципів побудови регуляторної архітектури природоохоронної діяльності, серед яких виокремлюються принцип верховенства права ЄС та принцип субсидіарності. В інституційно-правовій базі ЄС у сфері природокористування основними типами правових актів виступають регламенти та директиви, дотримання котрих виступає запорукою досягнення нульових чистих викидів парникових газів до 2050 року через скорочення викидів, підвищення енергоефективності та перехід до циркулярної економіки.

2. Встановлено, що основними чинниками-стимуляторами вибору методів та інструментів фінансового регулювання природоохоронної діяльності на рівні муніципалітетів в ЄС виступають: здатність муніципалітетів до співпраці; вагома роль муніципалітетів у сфері екологічних інспекцій та дозвільних процедур; муніципалітети безпосередньо здійснюють імплементацію екологічного законодавства ЄС; наявність спеціалізованих муніципальних підприємств у сфері природокористування та ресурсозбереження. Чинниками-дестимуляторами формування специфікації методів та інструментів фінансового регулювання природокористування в ЄС є: тиск промислових та приватних інтересів на впровадження екологічних норм; фрагментація відповідальності; опортуністична поведінка окремих муніципалітетів по відношенню до сусідніх територіальних громад; обмеженість в окремих країнах фінансових ресурсів на місцевому рівні. Поєднання чинників-стимуляторів та чинників-дестимуляторів визначило набір традиційних (публічне фінансування природоохоронних проєктів за рахунок коштів місцевих бюджетів, субвенції з центральних публічних фінансових фондів, фінансова допомога наднаціональних інститутів, отримання грантів) та інноваційних (краудфандинг, кооперативне фінансування, мережева співпраця муніципалітетів з банками, емісія «зелених» облігацій та карбонових сертифікатів) методів та інструментів фінансового регулювання господарського

освоєння природно-ресурсного потенціалу та охорони навколишнього природного середовища.

3. Результати досліджень дають підстави стверджувати, що архітектоніка фінансового регулювання використання природних ресурсів на загальнонаціональному рівні охоплює такі блоки регуляторних методів: оподаткування; бюджетне фінансування; стимулювання; цінове регулювання; кредитування; фіскальне регулювання угод публічно-приватного партнерства. У межах застосування означених блоків регуляторних методів виокремлюються фінансові інструменти прямої та непрямої дії, які диференціюються в розрізі використання окремих видів природної сировини та господарського освоєння екосистемних послуг, котрі продукуються природними біогеоценозами.

4. Визначено, що основою становлення сучасного інструментарію фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня виступає виявлення специфікації основних передумов. У даному контексті розрізняють передумови-стимулятори та передумови-дестимулятори. Основними передумовами-стимуляторами становлення сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на місцевому рівні є: 1) нарощення комунальних природно-ресурсних активів; 2) урізноманітнення форм та прав власності на природні ресурси; 3) бюджетно-фіскальна децентралізація; 4) зняття обмежень на вільний обіг сільськогосподарських земель. Відповідно передумовами-дестимуляторами виступають: 1) збереження рудиментів командно-адміністративної економіки в управлінні природокористуванням; 2) звужений спектр інституціоналізованих інструментів стимулювання комплексного використання природного багатства; 3) обмежена специфікація форм капіталізації публічних природних ресурсів. Врахування комплексу означених передумов-стимуляторів та передумов-дестимуляторів є базовим детермінантом програмування інституційних змін у сфері природокористування: впровадження децентралізованої системи управління природними ресурсами; формування публічно-приватного інституту

муніципального управління природокористуванням; подальша інституціоналізація комунальної форми власності на природні ресурси. Реалізація перерахованих складових інституційних змін забезпечить певний синергетичний ефект, що знайде прояв в ідентифікації реальної бази утворення природно-ресурсної ренти, нарощенні надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів, збільшенні обсягів природно-ресурсної квазіренти у переробних ланках місцевої економіки.

5. Обґрунтовано, що повноваження органу місцевого самоврядування в частині володіння, користування та розпоряджання природними ресурсами виступають ключовим елементом інституційних засад фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня. Такі інституційні засади охоплюють систему стимулювання, бюджетного регулювання та фіскального регулювання угод публічно-приватного партнерства стосовно користування комунальними природно-ресурсними активами. Бюджетне регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня передбачає: 1) затвердження місцевого бюджету в частині фінансування видатків на охорону навколишнього природного середовища та відтворення природно-ресурсного потенціалу; 2) створення спеціальних фондів природоохоронного спрямування у місцевих бюджетах; 3) формування позабюджетних публічних фондів розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу. На рівні територіальної громади базового рівня основними інструментами економічного стимулювання комплексного та ощадливого використанням природної сировини виступають: податкові пільги, майнові стимули, компенсаційні та заохочувальні виплати, відшкодування збитків. До переліку інструментів фіскального регулювання реалізації угод публічно-приватного партнерства варто віднести: лізингові платежі, орендна плата, концесійні платежі, перерозподіл вартості при реалізації угод про розподіл продукції, плата за трансакції з комунальними природно-ресурсними активами.

6. На основі проведених досліджень встановлено, що досягнення позитивних проривних змін стосовно підвищення результативності фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня залежить від диверсифікації інструментів економічного стимулювання комплексного та ощадливого використання природної сировини. Диверсифікація має стосуватися бюджетних, податкових, кредитних та майнових інструментів економічного стимулювання розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу на місцевому рівні. Основним пріоритетом диверсифікації інструментів економічного стимулювання на рівні місцевого самоврядування має виступати впровадження методів забезпечення комплексного використання природних ресурсів, зокрема: 1) впровадження інноваційних методів видобутку та переробки природної сировини; 2) максимізація рівня утилізації вторинної природної сировини; 3) формування комунального біоенергетичного сектора; 4) упорядкування природно-заповідних територій; 5) розбудова екологічної інфраструктури у виробничому секторі; 6) урізноманітнення форм комерціалізації екосистемних послуг; 7) створення спеціалізованих комунальних підприємств.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі вирішено важливе науково-прикладне завдання – розроблено авторський концепт становлення системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня в умовах воєнних, післявоєнних, євроінтеграційних та децентралізаційних викликів, а також в умовах формування нової глобальної природоохоронної архітекτονіки.

1. Дослідження показали, що природні ресурси виступають матеріальною основою суспільного відтворення та відіграють ключове значення у соціально-економічному піднесенні країни, регіонів та територіальних громад базового рівня. Основними формами, методами та способами залучення природних ресурсів у відтворювальний процес виступають: залучення вичерпних природних ресурсів до господарського обігу через вилучення з надр землі їх матеріальних субстанцій (видобуток природної сировини як фізичного тіла); заготівля відновних природних ресурсів; користування природними ресурсами для забезпечення потреб виробничого процесу; господарське освоєння екосистемних послуг, які продукуються природними біогеоценозами. У дисертаційній роботі здійснено теоретичну аргументацію урізноманітнення форм, методів та способів залучення природних ресурсів у відтворювальний процес під дією екзогенних (підвищення інтересу транснаціонального капіталу до освоєння родовищ рідкісноземельних корисних копалин та окремих лужних металів; вимоги ЄС стосовно розширення площі земель природно-заповідного фонду; імплементація пріоритетів низьковуглецевого розвитку в систему домінант раціоналізації природокористування) та ендогенних (ключове значення природних ресурсів для формування полюсів соціально-економічного піднесення сільської поселенської мережі; зростання потреби у максимізації ланцюгів доданої вартості на основі господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу; використання вторинної та некондиційної природної сировини для потреб біоенергетичного сектора) детермінантів. Ідентифікація

перерахованих детермінантів виступає підґрунтям для урізноманітнення набору методів фінансового впливу на природокористувачів.

2. Теоретико-методологічне узагальнення та критичне переосмислення існуючого формату фінансового регулювання використання природних ресурсів на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях дало змогу ідентифікувати інституційні проблеми (спектр інституційних пасток та інституційних розривів) такого регулювання. Виокремлено проблеми бюджетного (домінування поточної спрямованості публічного фінансування природоохоронних витрат; низький рівень застосування інструментів економічного стимулювання раціоналізації використання природних ресурсів; звужений спектр джерел та форм публічного фінансово-інвестиційного забезпечення охорони довкілля), податкового (недостатній рівень диференціації ставок рентної плати; перегини у вертикальному та горизонтальному розподілі природно-ресурсної ренти; асиметричність пріоритетів фіскально-бюджетної децентралізації та пріоритетів дерегуляції фінансового регулювання природокористування) та кредитно-боргового (незадовільний рівень залучення іноземних інвестицій; латентний характер «зеленого» банківського кредитування; нерозвиненість інституту «зелених» муніципальних облігацій) характеру. Вирішення наявних проблем дасть змогу забезпечити конвергенцію вітчизняної системи фінансового регулювання природокористування з передовими іноземними лекалами фінансового впливу на процеси охорони довкілля та раціональне використання природних ресурсів.

3. Визначено, що окремі види природних ресурсів значно різняться як за матеріально-речовою субстанцією, так і за виробничо-технічними характеристиками, що вирішальною мірою впливає на їх місце і роль в системі відтворення ресурсно-виробничого потенціалу національного господарства. У дисертаційній роботі сформульовано концептуальні підходи до детермінації ролі природних ресурсів у відтворювальних пропорціях національного господарства, які враховують матеріально-речову неоднорідність, субстанціональну та функціональну спрямованість природних ресурсів і

передбачають їх розгляд як засобу та предмету праці, а також як територіально-просторового базису інфраструктурного комплексоутворення. Поглиблення процесів децентралізації влади та завершення процесу формування мережі укрупнених територіальних громад детермінує доцільність підвищення дієвості впливу господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу на соціально-економічне піднесення територій-основного ареалу концентрації природно-ресурсних благ.

4. Дослідження показали, що в українській практиці вертикального розподілу рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів в останні роки спостерігаються значні інституційні та територіальні перегини. Для розроблення інструментарію усунення такого роду перегинів у фінансовому регулюванні природних ресурсів на місцевому рівні розроблено методичні засади оцінювання результативності міжбюджетного розподілу рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, які передбачають розрахунок рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України як середньої геометричної надходжень природно-ресурсної ренти до міських, селищних та сільських територіальних громад.

5. Ґрунтовне дослідження результативності функціонування інституційно-регуляторної архітекτονіки фінансового впливу на процеси природокористування, котра функціонує в ЄС, дало змогу визначити ключові принципи такого впливу. Такими принципами виступають: принцип обережності, принцип запобігання, принцип усунення забруднення біля джерела, принцип «забруднювач платить». Такого роду принципи є ключовими постулатами формування специфікації основних типів правових актів (регламентів та директив) у сфері охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів в ЄС. У роботі також визначено специфікацію методів фінансового регулювання охорони довкілля та відтворення природно-ресурсного потенціалу на місцевому рівні в ЄС, котра

базується на детермінації та урізноманітненні традиційних і інноваційних інструментів фінансового забезпечення природоохоронної діяльності.

6. На основі ретроспективного аналізу застосування основних інструментів бюджетно-податкового впливу на процеси розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу в Україні та виходячи з передового іноземного досвіду фінансування сфери природокористування сформовано авторський концепт побудови архітекτονіки фінансового регулювання використання природних ресурсів на загальнонаціональному рівні, який передбачає виокремлення основних груп методів регуляторного впливу на природокористувачів (оподаткування, бюджетне фінансування, стимулювання, цінове регулювання, кредитування, фіскальне регулювання угод публічно-приватного партнерства) з подальшою конкретизацією інструментів прямої та непрямої дії на відтворювальні пропорції у природно-ресурсному секторі національного господарства. Диференціацію такого роду інструментів пропонується здійснювати виходячи з матеріально-речової субстанції природного ресурсу: тобто чи природний ресурс є природною сировиною, чи корисною властивістю (екосистемною послугою) природних біогеоценозів.

7. У дисертаційній роботі виявлено інституційно-фіскальний вимір становлення сучасної системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня, який базується на ідентифікації передумов-стимуляторів та передумов-дестимуляторів здійснення інституційних змін (впровадження децентралізованої системи управління природними ресурсами; формування публічно-приватного інституту муніципального управління природокористуванням; подальша інституціоналізація комунальної форми власності на природні ресурси), що дасть можливість отримати позитивний синергетичний ефект (ідентифікація реальної бази утворення природно-ресурсної ренти; нарощення надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів; збільшення

обсягів природно-ресурсної квазіренти у переробних секторах місцевої економіки) та посилити вплив господарського освоєння природних ресурсів та екосистемних послуг природних біогеоценозів на відтворювальні пропорції в економіці територіальних громад базового рівня.

8. Дослідження показали, що воєнні виклики та виклики децентралізації вимагають розроблення інституційного інструментарію фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад базового рівня, який передбачає розширення повноважень органів місцевого самоврядування в частині урізноманітнення методів та інструментів регуляторного впливу на природокористувачів за основними блоками (блок стимулювання; блок бюджетного регулювання; блок фіскального регулювання угод публічно-приватного партнерства), що забезпечить: активацію розвідки, освоєння та видобутку корисних копалин місцевого значення; відновлення водно-болотних угідь; комерціалізацію екосистемних послуг природних біогеоценозів; зростання ефективності використання вторинної та некондиційної природної сировини в енергетичних цілях; упорядкування територій природно-заповідного фонду; природооблаштування земель, переданих у комунальну власність внаслідок земельної дерегуляції; екологічний реінжиніринг земель, порушених внаслідок воєнних дій.

9. На основі сутнісно-змістовної характеристики системи фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня виявлено, що основним блоком такого регулювання в нинішніх умовах виступає блок стимулювання. У дисертації сформовано інституційний підхід до трансформації інструментарію економічного стимулювання комплексного використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня, який передбачає диверсифікацію на муніципальному рівні бюджетних, податкових, кредитних та майнових інструментів стимулюючого впливу на природокористувачів, що у підсумку дасть змогу активувати впровадження інноваційних методів видобутку та переробки природної сировини, максимізувати рівень утилізації вторинних матеріальних

ресурсів в енергетичних цілях та сформувати комунальний біоенергетичний сектор, урізноманітнити форми комерціалізації екосистемних послуг природних біогеоценозів, упорядкувати природно-заповідно території місцевого значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бардась В. Фіскальне регулювання природокористування в Норвегії та Україні: перспективи подолання інституціональних розривів. *Економіст*. 2012. №1. С. 51–54.
2. Бардась В.М. Удосконалення фіскального регулювання природокористування. Дис. ... канд. екон. наук. 08.00.06. ЛНТУ. Луцьк, 2014. 203 с.
3. Біляк Ю.В., Громов С.С. Фінансування територій природно-заповідного фонду: форми, методи та інструменти. *Економіка та суспільство*. 2025. №75. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6342/6285>
4. Богдан Т. Виконання бюджету-2022: головні підсумки року. *LB.ua*. 15 лютого 2023. [Електронний ресурс]. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/545981_vikonannya_byudzhetu2022_golovni.html.
5. Борисова В.А. Екологічні основи природокористування в АПК. Суми. Видавництво «Довкілля», 2004. 356 с.
6. Борисова В. А. Екологізація підприємницької діяльності. Суми. Видавництво «Довкілля», 2004. 128 с.
7. Борщевський В.В. Вплив інституційних дисфункцій на ефективність використання соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій. *Регіональна економіка*. 2014. №3. С. 149–161.
8. Буйда К.В., Рошкевич В.Ф. Фінансово-кредитне забезпечення підприємств природно-ресурсного сектора національної економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. №18. С. 48–53.
9. Бюджет України 2013. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2014. 244 с.
10. Бюджет України 2018. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2018. 310 с.
11. Бюджет України 2021. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2022. 279 с.

12. Бюджет України 2024. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2024. 291 с.
13. Валігура В.А., Сідляр В.В. Фіскально-регулююча роль рентної плати в Україні. *Наукові праці НДФІ*. 2022. №2(99). С. 66–78.
14. Варченко О., Варченко О., Драган О., Ткаченко К., Рибак Н., Зубченко В. «Зелені фінанси» в повоєнному відновленні України: організаційно-фінансові аспекти. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. Том 3(56). С. 75–85.
15. Василик Н.М. Механізми стимулювання комплексного використання лісоресурсного потенціалу в ринкових умовах. *Економіст*. 2010. №8. С. 42–45.
16. Вахович І.М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізми реалізації. Монографія. Луцьк. «Надстир'я», 2007. 493 с.
17. Вахович І.М., Камінська І.М. Фінансова спроможність регіону: діагностика та механізми забезпечення. Монографія. Луцьк. Настир'я, 2009. 400 с.
18. Веклич О.О. Концептуальна модель платежів за екосистемні блага: науковий пошук нових інструментів екологічної компенсації у повоєнний період. *Економіка України*. 2023. №3. С. 73–90.
19. Веклич О.О. Перші підсумки фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування. *Економіка України*. 2016. №3. С. 60–74.
20. Веклич О.О. Як активізувати механізм вилучення природно-ресурсної ренти. *Фінанси України*. 2007. №10. С. 74–85.
21. Гайдучий І.П. Інвестування низьковуглецевої економіки: теорія, методологія, практика. Монографія. Київ. ТОВ «Інформаційні системи», 2014. 374 с.
22. Гайдучий І.П. Потенціал екологічних податків для стимулювання сталого низьковуглецевого розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2014. №3. С. 9–14.

23. Гасанов С.С., Голян В.А. Фіскальне регулювання землекористування: інституціональне підґрунтя та територіальна асиметрія. *Економіст*. 2015. №11. С. 7–10.

24. Голян В., Бардась В., Демидюк С. Лісові ресурси в системі соціально-економічного піднесення сільських територій. *Економіка та суспільство*. 2025. Випуск 71. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5504/5442>.

25. Голян В., Марчук Ю., Матрунчик Д., Карпук А., Погуляйко Ю., Недопад Г. Фінансово-інвестиційне забезпечення розбудови інноваційної інфраструктури поводження з деревними відходами на національному, регіональному та місцевому рівнях. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2025. 1(60). С. 490–510. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.60.2025.4696>

26. Голян В., Марчук Ю., Погуляйко Ю., Матрунчик Д., Дзюбенко О. Формування сучасної моделі фіскального регулювання лісогосподарювання як важлива передумова інноваційної трансформації лісового сектора України. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. Том 3(56). С. 139–155. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.56.2024.4406>

27. Голян В., Ткачук В., Коробка Р., Костюк Т., Погуляйко Ю., Бардась В. Фінансово-інвестиційні виміри модернізації екологічної інфраструктури в Україні: воєнні, євроінтеграційні та децентралізаційні виклики. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2025. Том 4(63). С. 391–418. URL: <https://fkf.net.ua/index.php/fkf/article/view/4888/4429>

28. Голян В.А., Мединська Н.В., Лучечко Ю.М., Заставний Ю.Б. Фінансово-інвестиційне забезпечення сфери поводження з відходами: напрями формування інституціонального середовища. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. №17-18. С. 5–12.

29. Голян В.А. Економічна криза в Україні: феномен «голландської хвороби» та рецидив «ресурсного прокляття». *Економіка та держава*. 2016. №7. С. 4–15.

30. Голян В.А. Плата за природні ресурси в умовах децентралізації: інвестиційний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. №7. С. 7–16.

31. Голян В.А. Формування інституціонального середовища водокористування в умовах ринкових відносин: теорія та практика: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора екон. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища». К., 2010. 40 с.

32. Голян В.А., Андрощук І.І. Економічний механізм природокористування: рентна плата за користування надрами. *Бізнес Інформ*. 2017. №8. С. 148–158.

33. Голян В.А., Андрощук І.І. Економічний механізм природокористування: рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів. *Бізнес Інформ*. 2017. №9. С. 166–174.

34. Голян В.А., Бардась В.М., Довга І.А. Фіскальне регулювання використання та охорони водних ресурсів в Україні: основні тенденції, територіальна асиметрія, напрями конвергенції з передовим досвідом. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. №23. С. 13–22.

35. Голян В.А., Мединська Н.В. Інституціоналізація економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування на рівні ОТГ. *Проблеми економіки*. 2021. №4. С. 211–216.

36. Голян В.А., Мединська Н.В., Заставний Ю.Б. Удосконалення економічного механізму природокористування на місцевому рівні в умовах децентралізаційних процесів. *Бізнес Інформ*. 2021. №12. С. 133–139.

37. Голян В.А., Мединська Н.В., Кольоса Л.Л., Замлинський О.С. Фінансово-інвестиційний вимір вирішення екологічних проблем в умовах нової глобальної природоохоронної архітекτονіки: імплементація передового іноземного досвіду. *Проблеми економіки*. 2023. №2. С. 240–249. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2023-2_0-pages-240_249.pdf.

38. Голян В.А., Мединська Н.В., Мороз Ю.О., Замлинський О.С. Формування децентралізованої моделі фінансово-економічного регулювання природоохоронної та природо-експлуатаційної діяльності: орієнтація на європейський досвід. *Бізнес Інформ*. 2023. №7. С. 74–82. URL: <http://jnas.nbuiv.gov.ua/article/UJRN-0001438711>.

39. Голян В.А., Шубалий О.М. Трансформація системи фінансових відносин у лісовому секторі на засадах бюджетної економії та самоокупності. *Фінанси України*. 2015. №12. С. 81–93.

40. Гурський Д.С. Концептуальні засади розвитку геологічної галузі України. *Мінеральні ресурси України*. 2004. №3. С. 3–6.

41. Гурський Д.С. Тези концептуальних засад державної мінерально-сировинної політики щодо використання стратегічно важливих для економіки країни корисних копалин. *Мінеральні ресурси України*. 2007 №3. С. 3–5.

42. Данилишин Б.М. Наукові нариси з економіки природокористування. К. РВПС України НАН України, 2008. 280 с.

43. Данилишин Б.М. Сучасні тенденції регулювання процесів природокористування в Україні. *Економіка України*. 1994. №11. С. 59–62.

44. Данилишин Б.М., Хвесик М.А., Голян В.А. Економіка природокористування. Підручник. К. «Кондор», 2009. 465 с.

45. Дацій О.І. Теорія формування та розподілу ренти. *Актуальні проблеми формування рентної політики в сучасних умовах*. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 17 травня 2007 р. У трьох частинах. РВПС України НАН України. К. РВПС України НАН України, 2007. Ч.1. С. 87–95.

46. Добряк Д. Сучасний стан земельної реформи та перспективи розвитку земельних відносин в Україні. *Землевпорядний вісник*. 2015. №4. С. 2–4.

47. Добряк Д.С. Науково-методичні погляди до інтенсифікації використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств. *Вісник ХНАУ*. Серія : Економічні науки. 2016. №1. С. 64–69.

48.Добряк Д.С., Будзяк В.М., Будзяк О.С. Ефективність екологобезпечного користування землями України в ринкових умовах. *Економіка України*. 2013. №7. С. 83–94.

49.Довга Л.В. Вплив бюджетної децентралізації на регіональне природокористування та екологічну безпеку в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер. : Економічні науки. 2016. Вип. 20(1). С. 130–133.

50.Довкілля України за 2017 рік : стат. зб. / Державна служба статистики України; за ред. О. М. Прокопенко. Київ, 2018. 225 с.

51.Довкілля України за 2018 рік : стат. зб. / Державна служба статистики України; за ред. О. М. Прокопенко. Київ, 2019. 214 с.

52.Довкілля України за 2019 рік : стат. зб. / Державна служба статистики України; за ред. О. М. Прокопенко. Київ, 2020. 200 с.

53.Дорош Й.М., Тарнопольський А.В., Харитоненко Р.А., Деркульський Р.Ю., Рябова Ю.П. Проблемні аспекти щодо встановлення меж територій територіальних громад (сьогодення та повоєнний період). *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2022. №2. С. 4–13.

54.Дорош О.С. Методологічні засади формування інституціонального середовища територіального планування землекористування в Україні. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2013. № 1-2. С. 13–18.

55.Євсюков Т.О. Еколого-економічні засади використання та охорони особливо цінних земель в Україні. Автореф. дис. ... д-ра екон. наук. 08.00.06. Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2016. 51 с.

56.Євсюков Т.О. Формування особливо цінних земель лісгосподарського призначення та їхня класифікація. *Землеустрій і кадастр*. 2013. №2. С. 25–32.

57.Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28.04.2021 №1423-IX. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text>.

58. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення». [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-IX#Text>.

59. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень» №1914-IX від 30.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1914-20#Text>.

60. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 №2404-VI. [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.

61. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>.

62. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/conv/print1448136004801846>.

63. Закон України від 10.07.2018 р. «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств». №2497-VIII від 10.07.2018 р. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19#Text>.

64. Замлинський О.С. Фінансове регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади. *Агросвіт*. 2023. №7-8. С. 142–148. URL: <https://nayka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/1354/1364>.

65. Заяць В.М. Роль платежів за землю у формуванні місцевих бюджетів. *Фінанси України*. 2006. №10. С. 32–39.

66. Земельний кодекс України. [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

67. Іванух Р., Данилишин Б. Природно-ресурсний потенціал України і шляхи підвищення ефективності його використання. *Економіка України*. 1995. №11. С. 39–45.

68. Іванченко В., Мединська Н., Марчук Ю. Розвиток сфери природокористування в Україні: інвестиційно-інноваційний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. №11. С. 30–36.

69. Іванченко В.А., Мединська Н.В., Бардась В.М. Екологічне оподаткування в Україні: сутність, тенденції, проблеми. *Агросвіт*. 2024. №12. С. 23–28. URL: <https://nayka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/3903/3939>.

70. Іванченко В.А., Мединська Н.В., Бардась В.М. Податкове регулювання природокористування в умовах поглиблення децентралізації: пріоритети, проблеми, виклики. *Ефективна економіка*. 2024. №7. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/4187/4222>.

71. Ігнатенко О., Мороз В. Методологія фінансово-економічної оцінки муніципальних проектів використання біомаси за бюджетної підтримки. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2017. С. 113–120.

72. Інституціональні засади та інструментарій збалансованого природокористування. ІПРЕЕД НАН України. Одеса. ІПРЕЕД. 2010. 484 с.

73. Калініченко Д.Ю. Рентні відносини в системі місцевих фінансів: проблеми, пріоритети та природоохоронний аспект. *Агросвіт*. 2024. №14. С. 55–61.

74. Калініченко Д.Ю., Бардась В.М. Фіскальне регулювання в системі фінансово-інвестиційного забезпечення видобутку вуглеводневої сировини в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. №14. С. 58–63. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/4141/4176>.

75. Капіталізація природних ресурсів. Монографія. За заг. ред. М.А. Хвесика. Київ. ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 268 с.

76. Карагодов І. Механізм управління природокористуванням на рівні регіону. *Економіка України*. 1997. №10. С.64–69.

77. Карлін М., Проць Н. Проблеми та необхідність «зеленого фінансування» у повоєнний період відбудови економіки України. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2022. №3. С. 29–36.

78. Карпук А.І. Економічне регулювання лісокористування в ринкових умовах : монографія / КМУ, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Луцьк : Твердиня, 2012. 490 с.

79. Карпук А.І., Миклуш Т.С., Дзюбенко О.М. Організаційно-економічне забезпечення комплексного природокористування на муніципальному рівні: інвестиційно-фіскальні аспекти. *Економіка та держава*. 2018. №9. С. 11–18.

80. Кашенко О.Л. Екологічна сутність економічних категорій. Суми. Видавництво «Довкілля», 2001. 132 с.

81. Кашенко О.Л. Фінансово-економічні основи природокористування. Київ. Вища школа, 1999. 303 с.

82. Клиновий Д.В., Мельник О.В. Управління природокористуванням в умовах децентралізації влади: міжнародний досвід та національна стратегія розвитку. *Економіка та держава*. 2015. №2. С. 26–30.

83. Клиновий Д.В., Рогов П.Д. Децентралізація: економіка, фінанси та безпека природокористування [Електронний ресурс]. *Social development & Security*. 2017. Вип. 2(2). С. 34–67.

84. Ковальчук І.П., Євсюков Т.О. Комплексний аналіз сучасного стану сільських територій: структурна схема, алгоритми, методи і дослідницькі технології. *Землеустрій і кадастр*. 2008. №4. С. 20–35.

85. Ковальчук І.П., Мартин А.Г., Євсюков Т.О., Тихенко Р.В., Дем'янчук І.П., Жук О.П., Богданець В.А., Опенько І.А. Моделювання стану і перспектив розвитку сільських територій в умовах трансформації суспільних відносин в Україні. Монографія. К., 2015. 194 с.

86. Кольоса Л.Л. Природні ресурси як фактор зміцнення фінансової самодостатності сільських територіальних громад. *Агросвіт*. 2023. №19. С. 45–51.

87. Концепція розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013–2018 роки: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.08.2013 №739-р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/739-2013-%D1%80>.

88. Котенко Н.В., Ілляшенко Т.О. Фіскальна децентралізація та проблема забезпечення публічних екологічних послуг. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. №2. С. 267–278.

89. Кравців В.С. Стратегія раціонального використання природно-ресурсного потенціалу в регіоні: екологічні пріоритети. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. Збірник наукових праць. Економіка. Частина 2. Випуск 4(36). Рівне, РВЦ НУВГП. 2006. С. 325–330.

90. Краснолуцький О.В., Шевченко О.В. Земельна реформа як головний чинник формування системи сільськогосподарського землекористування в Україні. *Збалансоване природокористування*. 2018. №1. С. 118–125.

91. Куриленко Н.О. Фінансові ресурси природокористування. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. Серія «Фінанси і кредит». 2005. №1. С. 356–359.

92. Лабенко О.М. Бюджетно-податковий механізм регулювання природокористування. *Світ фінансів*. 2023. №4(77). С. 41–51.

93. Ладиченко В., Гиренко І., Головка Л., Вітів В. Екологічна політика і право ЄС. НУБіП України. 2019. [Електронний ресурс]. URL: <https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/ead800f4-e35a-445d-bb1b-efe23439b54c/%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>.

94. Лапішко З.Я. Реалізація механізму емісії муніципальних облігацій на фінансовому ринку України. *Регіональна економіка*. 2013. №3. С. 136–144.

95. Луців Б., Дзюблюк О., Чайковський Я., Луців П., Чайковський Є. Роль зеленого банкінгу в забезпеченні цілей сталого економічного розвитку. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. Том 1(54). С. 23–36.

96. Мартин А.Г. Оновлення методичних засад нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. *Землеустрій і кадастр*. 2013. №3. С. 30–51.

97. Мартин А.Г. Регулювання ринку земель в Україні. Монографія. К. Аграр Медіа Груп, 2011. 252 с.

98. Матюха В.В., Сухіна О.М. Особливості механізму децентралізованого управління вітчизняним фондом родовищ корисних копалин місцевого значення при їх видобуванні. *Регіональна економіка*. 2017. №3(85). С. 88–93.

99. Мединська Н., Іванців В., Замлинський О. Фіскальне регулювання природокористування в умовах укрупнення територіальних громад базового рівня. *Економіка та суспільство*. 2025. Випуск 80. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6877/6817>

100. Мединська Н.В. Економічний механізм природокористування в умовах децентралізації: сутнісна характеристика, типи, ієрархія. *Економіка та держава*. 2022. №2. С. 97–102.

101. Мединська Н.В. Економічний механізм ресурсозбереження та енергоефективного природокористування в умовах децентралізації: зміст та компонентна структура. *Економіка та держава*. 2022. №6. С. 81–85.

102. Мединська Н.В. Формування економічного механізму природокористування в умовах нової глобальної природоохоронної архітекτονіки. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. Серія «Економіка і менеджмент». 2021. Випуск 1(87). С. 44–50.

103. Мединська Н.В. Формування економічного механізму природокористування в умовах децентралізації: теорія, методологія, інститути. Дисертація на здобуття ступеня доктора наук. Спеціальність 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища». К., НУБіП України. 2023. 524 с.

104. Мединська Н.В., Голян В.А., Заставний Ю.Б. Удосконалення економічного механізму природокористування в умовах інституціональних

трансформацій: цілі, глобальні та національні детермінанти. *Бізнес Інформ*. 2022. №7. С. 122–132.

105. Мединська Н.В., Замлинський О.С. Формування територіальної моделі фінансового регулювання використання природних ресурсів: інвестиційний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. №8. С. 149–154. URL: <file:///C:/Users/admin/Downloads/2023.%20-%20%E2%84%96%208.pdf>.

106. Мединська Н.В., Замлинський О.С., Коваленко О.А. Особливості розвитку ринків нерухомості у контексті регіональних та національних відмінностей. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. №8(36). С. 327–340. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/14337/14407>.

107. Міщенко В. Концепція платного природокористування в Україні *Економіка України*. 1993. №7. С. 68.

108. Міщенко В.С. «Голландська хвороба» на українському ґрунті (до економічної оцінки мінерально-сировинної бази). *Економіст*. 2010. №12. С. 8–10.

109. Міщенко В.С. Економічний механізм природокористування в Україні. *Економіка України*. 2001. №10. С. 32–37.

110. Міщенко В.С., Данилишин Б.М. Природно-ресурсна рента і рентна політика в Україні. *Економіка України*. 2003. №12. С. 3–14.

111. Молдован О.О., Шевченко О.В., Єгорова О.О. Пріоритети реформування податкової політики України: як перейти від фіскалізму до стимулювання ділової активності? К. НІСД, 2010. 80 с.

112. Найденко О.Є. Проблеми екологічного оподаткування та шляхи їх вирішення. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 8. С. 627–633.

113. Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України. [за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А.Хвеси́ка]; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». К. ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. 40 с.

114. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. Б. Є. Патона. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2012. 72 с.

115. Негода Ю., Олійник Л. Особливості формування бюджетів територіальних громад у воєнний період. *Економіка та суспільство*. 2025. Випуск 76. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6276/6218>
116. Новаковський Л.Я., Новаковська І.О. Еколого-економічні та правові проблеми охорони земель. *Вісник аграрної науки*. 2017. №11. С. 61–70.
117. Новаковський Л.Я., Новаковська І.О. Правові засади і досвід розроблення регіональних програм використання та охорони земель. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2023. №2. С. 4–14.
118. Новаковський Л.Я., Новаковська І.О. Розвиток публічного моніторингу земельних відносин в Україні. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2023. №3. С. 7–13.
119. Новаковський Л.Я., Новаковська І.О. Формування землекористування об'єднаних територіальних громад на другому етапі децентралізації влади. *Вісник аграрної науки*. 2019. №2. С. 5–15.
120. Опенько І.А. Рациональне використання та охорона земель лісгосподарського призначення в умовах децентралізації влади. Монографія. Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ. Ямчинський О.В., 2020. 504 с.
121. Опенько І.А. Теоретико-методологічні засади формування економічного механізму раціонального використання та охорони земель лісгосподарського призначення в Україні. *Агросвіт*. 2020. №3. С. 50–58.
122. Опенько І.А., Євсюков Т.О. Еколого-економічні засади раціонального використання та охорони земель під полезахисними лісовими насадженнями. Монографія. Київ. Компрінт, 2016. 184 с.
123. Опенько І.А., Степчук Я.А., Цвях О.М. Економічна ефективність використання земель лісгосподарського призначення в умовах децентралізації влади. *Збалансоване природокористування*. 2019. №2. С. 181–191.

124. Опенько І.А., Степчук Я.А., Цвях О.М. Оцінка податкових надходжень від використання лісових земель в умовах децентралізації повноважень. *Економіка. Екологія. Соціум*. 2019. №3. С. 65–72.

125. Патицька Х. Фінансово-економічний потенціал територіальних громад: механізми функціонування та активізації. Монографія. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України». Львів, 2019. 209 с.

126. Пилипів В.В. Проблемні аспекти капіталізації природних ресурсів в системі територіального управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. №15. С. 42–45.

127. Пирожков С. Економіка природокористування має стати стратегічним напрямом економічних досліджень в умовах нової системи геополітичних координат та природно-ресурсних обмежень. *Економіст*. 2016. №1. С. 2–3.

128. Попадинець Н.М., Патицька Х.О., Лещух І.В. Сучасні проблеми використання природно-ресурсного потенціалу територіальних громад в Україні в умовах децентралізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2019. Вип. 3. С. 3–9.

129. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2003 р. №82 «Про затвердження переліку окремих видів відходів як вторинної сировини, доходи заготівельних підприємств від продажу яких звільняються від оподаткування, а суми нарахованого податку на додану вартість, що підлягають сплаті до бюджету за операції з їх продажу залишаються у розпорядженні заготівельних підприємств і використовуються ними на придбання технічних ресурсів виробничого призначення». *Офіційний вісник України*. 2000. № 31, ст. 1318.

130. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2019 р. №228 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення природоохоронних заходів на об'єктах комунальної власності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2019-%D0%BF#Text>.

131. Потенціал рентних платежів за видобуток корисних копалин в Україні. К., ДННУ «Акад. фін. управління». 2013. 228 с.

132. Природно-ресурсний потенціал України: забезпечення добробуту та екологічної безпеки населення. Монографія. К. ДУ ІЕПСР НАН України, 2021. 148 с.

133. Прядко В.В., Шилепницький П.І. Рентна політика як складова механізму регулювання природокористування. *Актуальні проблеми формування рентної політики в сучасних умовах*. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 17 травня 2007 р. У трьох частинах. РВПС України НАН України. К. РВПС України НАН України, 2007. Ч.1. С. 95–101.

134. Рожко О.Д. Прагматика процесів бюджетної децентралізації та вдосконалення підходу до оцінювання ефективності фінансової еквалізації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Економіка. 2016. Вип. 3. С. 164–172.

135. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. №333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.

136. Савчук В.В. Механізм раціоналізації аграрного природокористування в зоні ризикового землеробства. Дис. ... канд. екон. наук. 08.00.06. НАН України. Держ. установа «Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». Київ, 2019. 227 с.

137. Сакаль О.В. Інструменти фінансово-економічного регулювання природокористування в умовах поглиблення інституціональних трансформацій. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 13. С. С. 930–937.

138. Статистичний щорічник України за 2021 рік. Державна служби статистики України. Київ, 2022. 447 с.

139. Статистичний щорічник України за 2024 рік. Державна служби статистики України. Київ, 2025. 273 с.

140. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку. Монографія. За ред. Кравціва В.С., Сторонянської І.З. Львів. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», 2020. 531 с.

141. Ткачук В.А. Інституціональне середовище сталого розвитку сільських територій. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. Серія «Економіка і менеджмент». 2013. Випуск 12(58). С. 230–234.

142. Ткачук В.А., Негода Ю.М., Олійник Л.А. Державне регулювання розвитку рибного господарства в умовах надзвичайних та продовольчих викликів: пріоритети та фінансово-економічні методи. *Агросвіт*. 2023. №18. С. 19–26.

143. Третяк А.М. Фінансове регулювання використання та охорони сільськогосподарських земель у процесі ринкового обороту. *Економіка АПК*. 2007. №5. С. 52–56.

144. Указ Президента України від 06.12.2018 р. «Про додаткові заходи щодо забезпечення реформ із децентралізації влади». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/412/2018#Text>.

145. Указ Президента України від 29.04.2021 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 квітня 2021 року «Про заходи державної регіональної політики на підтримку децентралізації влади»». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180/2021#Text>.

146. Фінансові механізми управління природокористуванням. Суми. СумДУ, 2012. 351 с.

147. Харічков С.К., Мартієнко А.І. Інституціональні основи формування концепції власності на об'єкти природно-ресурсного потенціалу. *Економічна теорія*. 2006. №2. С. 65–73.

148. Хвесик М., Голян В., Князєв С. Раціоналізація природокористування як вагомий чинник соціально-економічного піднесення та зміцнення енергетичної самодостатності територіальних громад в умовах децентралізації. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2015. С. 8–21.

149. Хвесик М.А., Бистряков І.К. Фінансово-економічні важелі капіталізації природних ресурсів у контексті забезпечення прибуткового природокористування. *Фінанси України*. 2014. №5. С. 29–47.

150. Хвесик М.А., Бистряков І.К., Клиновий Д.В. Просторова організація та напрями використання природного багатства України. *Економіка України*. 2016. №7. С. 46–65.

151. Хвесик М.А., Бистряков І.К., Клиновий Д.В. Фінансово-економічний механізм капіталізації природних ресурсів об'єднаної територіальної громади. *Фінанси України*. 2018. №4. С. 19–40.

152. Хвесик М.А., Бистряков І.К., Клиновий Д.В. Фінансово-економічний механізм реконструктивного розвитку України на засадах децентралізованого управління природними ресурсами. *Економіка України*. 2018. №3. С. 3–20.

153. Хвесик М.А., Голян В.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів. Монографія. Київ. Кондор, 2007. 480 с.

154. Хвесик М.А., Обиход Г.О., Мандзик В.М. Інституційні інструменти забезпечення ризельєнтності природно-ресурсного комплексу: безпековий аспект. *Економіка України*. 2024. №8(753). С. 77–87.

155. Хвесик М.А., Сундук А.М., Колмакова В.М. Екосистемні платежі у сфері управління землекористуванням. *Економіка України*. 2025. №5. С. 15–34.

156. Чайковський Я., Луців Б., Дзюблюк О., Чайковський Є., Луців П. Банківське зелене кредитування як ключовий інструмент екологічної модернізації економіки. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2025. Том 2(61). С. 54–72.

157. Чугунов І.Я., Канєва Т.В., Любчак І.С. Фінансові інструменти реалізації Європейського зеленого курсу в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 56. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3082/3005>

158. Швець Н., Коваленко Ю., Костюк В., Чала В., Романчукевич В., Бабенко А. Фінансове забезпечення миру та справедливості в Україні в

контексті досягнення Цілей сталого розвитку. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2025. №1(60). С. 82–93. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.60.2025.4607>

159. Шевченко М.Г. Формування інституційно-методологічного забезпечення оподаткування лісових ресурсів в Україні: суб'єктно-об'єктна база та суперечності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. №7. С. 182–188.

160. Шевченко О.В. Еколого-економічний стан сільськогосподарського землекористування Київської області. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2015. № 2-3. С. 90–100.

161. Шевченко О.В., Опенько І.А. Теоретичні передумови раціонального сільськогосподарського землекористування. *Збалансоване природокористування*. 2017. №3. С. 126–130.

162. Шерстюкова К.Ю. Диференціація платежів за користування надрами як інструмент розподілу і перерозподілу природної ренти. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Економічні науки*. 2016. Вип. 32(1). С. 125–132.

163. Шкуратов О.І. Напрями підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу аграрних підприємств. *Збалансоване природокористування*. 2014. №1. С. 74–78.

164. Ярошевич Н., Якимів А. Екологічний податок як інструмент реалізації державної екологічної політики. *Економіка та суспільство*. 2022. №36. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1156/1114>.

165. Air quality. Copernicus is the European Union's Earth Observation Programme. 2025. [Електронний ресурс]. URL: <https://atmosphere.copernicus.eu/air-quality>.

166. Air. European Commission. 2025. [Електронний ресурс]. URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/air_en.

167. Aurélien Géron. Hands-On Machine Learning with Scikit-Learn, Keras, and Tensor Flow (3rd Edition). 2023. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.oreilly.com/library/view/hands-on-machine-learning/9781492032632/>
168. Enrique Delahoz-Domínguez, Adel Mendoza-Mendoza, Delimiro Visbal-Cadavid. Clustering of Countries Through UMAP and K-Means: A Multidimensional Analysis of Development, Governance, and Logistics. MDPI Paper. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.mdpi.com/2305-6290/9/3/108>
169. Environmental law in the European Union. *EcoMundo*. 2023. [Электронный ресурс]. URL: <https://ecomundo.eu/en/blog/eu-environmental-policies-green-deal-key-regulations>.
170. Environmental Protection Amendment Regulations. 2024. [Электронный ресурс]. URL: <https://consult.dwer.wa.gov.au/strategic-policy/environmental-protection-amendment-regulations/>.
171. Eric Uchenna Oti, Michael O. Olusola, Francis C. Eze, Samuel Ugochukwu Enogwe. K-means Clustering Algorithms: A Comprehensive Review, Variants Analysis, and Advances in the Era of Big Data. ResearchGate. 2021. [Электронный ресурс]. URL: https://www.researchgate.net/publication/354547481_Comprehensive_Review_of_K-Means_Clustering_Algorithms
172. Evelyne Vande Lanoitte, Ioana-Alice Postu. Environment policy: general principles and basic framework. European Parliament. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/71/environment-policy-general-principles-and-basic-framework>.
173. Funding Opportunities. European Secretariat GmbH Leopoldring. [Электронный ресурс]. URL: <https://iclei-europe.org/funding-opportunities/>.
174. Gareth James, Daniela Witten, Trevor Hastie. An Introduction to Statistical Learning: with Applications in Python (ISLP). 2024. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.statlearning.com/>
175. Julia Ekander, Mattia Colombo, Valentina Vieri, and Paola Camisani. Preparing for 4 New EU Environmental Regulations in 2024. *Inogen Environmental*

Alliance. 2024. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.inogenalliance.com/blog-post/preparing-4-new-eu-environmental-regulations-2024>.

176. Marie-Thérèse Wilhelm. Subnational environmental compliance: The achievability of European environmental goals. Eurac Research. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.eurac.edu/en/blogs/eureka/subnational-environmental-compliance-the-achievability-of-european-environmental>.

177. Michael Nicholson, Pinar Topkaya. Mapping of the European Agencies involved in implementing the environmental acquis. European Union Network. 2019. [Электронный ресурс]. URL: https://www.impel.eu/contents/libraryfile/IMPEL-Report_Mapping-of-the-European-Agencies_v03.10.19.pdf.

178. Municipal Waste Europe is the European umbrella association representing public responsibility for waste. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.municipalwasteurope.eu/about-us/about-mwe/>

179. Peter Eckersley, Kristine Kern, Wolfgang Haupt, Hannah Müller. Climate Governance and Federalism in Germany. Cambridge University Press. 2023. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/climate-governance-and-federalism/climate-governance-and-federalism-in-germany/7832F447082D7576C738692ACF2FFDC3>.

180. Peter Sellar, Gerard McElwee, Manon Ombredane, Nayelly Landeros. Environmental Law 2024. Chambers and Partners. 2024. [Электронный ресурс]. URL: <https://practiceguides.chambers.com/practice-guides/environmental-law-2024/eu/trends-and-developments>.

181. Raw Materials Information System. European Commission. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://rmis.jrc.ec.europa.eu/environmental-policies-and-regulation-f7695f>.

182. Research into the role municipalities play to promote sustainable development. *Linköping University*. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://liu.se/en/collaboration/statsvetenskap-impact-case>.

183. Susan Holmes, Wolfgang Huber. Modern Statistics for Modern Biology. Cambridge University Press. 2024. [Электронный ресурс]. URL: <https://web.stanford.edu/class/bios221/book/05-chap.html>

184. Tina Ohliger. Environment policy: general principles and basic framework. *European Parliament*. 2017. [Электронный ресурс]. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2013/050401/04A_FT\(2013\)050401_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2013/050401/04A_FT(2013)050401_EN.pdf).

185. Urban environment. *European Commission*. 2025. [Электронный ресурс]. URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/urban-environment_en/

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ Статті в наукових виданнях, включених до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України

7. Голян В.А., Мединська Н.В., Кольоса Л.Л., Замлинський О.С. Фінансово-інвестиційний вимір вирішення екологічних проблем в умовах нової глобальної природоохоронної архітекτονіки: імплементація передового іноземного досвіду. *Проблеми економіки*. 2023. №2. С. 240–249. (Голян В.А. розкрив особливості формування глобальної природоохоронної архітекτονіки. Мединська Н.В. обґрунтувала доцільність імплементації передового іноземного досвіду у сфері фінансування природоохоронної діяльності. Кольоса Л.Л. ідентифікувала основні екологічні проблеми розвитку національної економіки. Замлинський О.С. виявив фінансово-інвестиційний вимір вирішення екологічних проблем розвитку національного господарства).

8. Голян В.А., Мединська Н.В., Мороз Ю.О., Замлинський О.С. Формування децентралізованої моделі фінансово-економічного регулювання природоохоронної та природо-експлуатаційної діяльності: орієнтація на європейський досвід. *Бізнес Інформ*. 2023. №7. С. 74–82. (Голян В.А. визначив передумови формування децентралізованої моделі управління природними ресурсами. Мединська Н.В. розкрила зміст природо-експлуатаційної та природоохоронної діяльності. Мороз Ю.О. обґрунтувала доцільність імплементації у вітчизняну модель фінансування охорони довкілля передового іноземного досвіду. Замлинський О.С. визначив пріоритети формування децентралізованої моделі фінансово-економічного регулювання природокористування).

9. Мединська Н.В., Замлинський О.С. Формування територіальної моделі фінансового регулювання використання природних ресурсів: інвестиційний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. №8. С. 149–154. (Мединська Н.В. сформулювала авторський підхід до посилення інвестиційної спрямованості фінансового забезпечення відтворення природно-ресурсного

потенціалу. Замлинський О.С. обґрунтував інституційні засади формування територіальної моделі фінансового регулювання використання природних ресурсів).

10. Замлинський О.С. Фінансове регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальної громади. *Агросвіт*. 2023. №7-8. С. 142–148.

11. Замлинський О.С. Інституційні засади фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. №16. С. 228–234.

12. Мединська Н.В., Іванців В.В., **Замлинський О.С.** Фіскальне регулювання природокористування в умовах укрупнення територіальних громад базового рівня. *Економіка та суспільство*. 2025. Випуск 80. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6877/6817>

(Мединська Н.В. проаналізувала результативність функціонування існуючого інструментарію фіскального регулювання природокористування в Україні. Іванців В.В. розкрив зміст рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів як основного інструменту фіскального регулювання природокористування. Замлинський О.С. виявив специфіку фіскального регулювання природокористування в умовах укрупнення територіальних громад базового рівня).

Тези наукових доповідей

7. Мединська Н.В., **Замлинський О.С.**, Калініченко Д.Ю. Джерела інвестування природоохоронної та природо-експлуатаційної діяльності в Україні: світовий досвід. The 36th International scientific and practical conference «Current trends in the development of youth theories» (September 12 – 15, 2023). Ankara, Turkey. International Science Group. 2023. р. 40–43. (Мединська Н.В. обґрунтувала доцільність диверсифікації джерел інвестування модернізації мережі об'єктів екологічної інфраструктури. Замлинський О.С. проаналізував кращі практики світового досвіду інвестування природоохоронної та природо-

експлуатаційної діяльності. Калініченко Д.Ю. ідентифікував основні джерела інвестиційного забезпечення охорони навколишнього природного середовища).

8. **Замлинський О.С.,** Мединська Н.В. Фінансове регулювання використання природних ресурсів: інструментально-методологічне забезпечення. *Розвиток наукової думки постіндустріального суспільства: сучасний дискурс*: збірник наукових праць з матеріалами VI Міжнародної наукової конференції. м. Хмельницький. 1 листопада 2024 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2024. С. 26–29. (Замлинський О.С. сформулював концептуальний підхід до становлення системи фінансового регулювання використання природних ресурсів. Мединська Н.В. визначила основні методи та інструменти фінансового впливу на природокористувачів).

9. **Замлинський О.С.,** Мединська Н.В. Природні ресурси як базовий чинник соціально-економічного піднесення сільських територіальних громад. *Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід*: збірник наукових праць з матеріалами V Міжнародної наукової конференції. м. Полтава. 8 листопада 2024 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2024. С. 28–30. (Замлинський О.С. здійснив сутнісно-змістовну характеристику природних ресурсів. Мединська Н.В. виявила прикметні риси використання природних ресурсів в системі соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад).

10. **Замлинський О.С.** Особливості фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад базового рівня. *Розвиток наук в умовах нової реальності: проблеми та перспективи*: збірник наукових праць з матеріалами V Міжнародної наукової конференції. м. Тернопіль. 19 вересня, 2025 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 24–26.

11. **Замлинський О.С.** Формування сучасної моделі фіскального регулювання лісогосподарювання: національний, регіональний та місцевий вимір. *Стале ведення лісового господарства в умовах кліматичних змін: від*

досліджень до практики. З нагоди 100-річчя ВП НУБІП УКРАЇНИ «Боярська лісова дослідна станція»: тези доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції. 23 жовтня 2025 року. Боярка. 2025. С. 108–112.

Додаток Б

**ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ
ФЕОДОСІЙСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ
ОБУХІВСЬКОГО РАЙОНУ
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

№ 021/26 «19» 05 2026 року

пл. Паширова, 2, с. Хотів,
Обухівський р-н, Київська обл., 08171,
ЄДРПОУ 43997288

ДОВІДКА

про впровадження результатів
дисертаційної роботи
Замлинського Олександра
Степановича на тему:

**«Фінансове регулювання
використання природних ресурсів
на рівні територіальних громад
базового рівня»**

У діяльності виконавчого комітету Феодосіївської сільської ради використовуються результати дисертаційної роботи, які стосуються трансформації інструментарію економічного стимулювання комплексного використання природних ресурсів на рівні територіальної громади базового рівня, що передбачає диверсифікацію на муніципальному рівні бюджетних, податкових, кредитних та майнових інструментів стимулюючого впливу на природокористувачів.

Заслужують на увагу розроблені у дисертації методичні засади оцінювання результативності міжбюджетного розподілу рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, які передбачають розрахунок рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України як середньої геометричної надходжень природно-ресурсної ренти до бюджетів міських, селищних та сільських територіальних громад.

Певною прикладною цінністю відзначається сформований у дисертації інституційний інструментарій фінансового регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад базового рівня, який передбачає розширення повноважень органів місцевого самоврядування в частині урізноманітнення методів та інструментів регуляторного впливу на природокористувачів.

**В.о. сільського голови,
секретар сільської ради**

Володимир ЦКАЛЕНКО

Додаток В

ПОГОДЖЕНО

Проректор з науково-педагогічної
роботи та цифрової трансформації

 Олена ГЛАЗУНОВА
« 07 » 04 2026 р.

ЗАТВЕРДЖЕНО

Проректор з наукової роботи
та інноваційної діяльності

 Оксана ТОНХА
« 07 » 04 2026 р.

АКТ

*про використання результатів дисертаційного дослідження
у навчальному процесі*

Даним Актом стверджується, що результати дисертаційної роботи Замлинського О.С. на тему «Фінансове регулювання використання природних ресурсів на рівні територіальних громад базового рівня», яка представлена до захисту на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» (галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»), використовуються кафедрою земельного кадастру у навчальному процесі при підготовці студентів ОС «Магістр». Зокрема, розроблені Замлинським О.С. концептуальні підходи до детермінації ролі природних ресурсів у відтворювальних пропорціях національного господарства, які враховують матеріально-речову неоднорідність, субстанціональну та функціональну спрямованість природних ресурсів і передбачають їх розгляд як засобу та предмету праці, а також як територіально-просторового базису інфраструктурного комплексоутворення, а також авторський концепт побудови архітекτονіки фінансового регулювання використання природних ресурсів на загальнонаціональному рівні, який передбачає виокремлення основних груп методів регуляторного впливу на природокористувачів з подальшою конкретизацією інструментів прямої та непрямої дії на відтворювальні пропорції у природно-ресурсному секторі національного господарства використовуються при підготовці тем «Наукові засади ведення кадастрів природних ресурсів», «Державний кадастр лісових ресурсів» та «Державний кадастр родовищ та проявів корисних копалин» навчальної дисципліни «Кадастри природних ресурсів».

Декан факультету
землеупорядкування

Олександр ШЕВЧЕНКО

Завідувач кафедри
земельного кадастру

Наталія МЕДИНСЬКА